Algebra 2 – radna verzija skripte

Slavko Moconja

2024/25.

Sadržaj

0 Šta je za ispit?

...

1 Dejstvo grupe na skup

A Definicija, primeri, osnovne osobine

1/1 Definicija. Neka je G grupa i X neprazan skup. Dejstvo grupe G na skup X je preslikavanje $\cdot : G \times X \to X$, $(g, x) \mapsto g \cdot x$, koje zadovoljava sledeće dve aksiome:

(d1) $(\forall x \in X)\ \ e \cdot x = x$, gde e označava neutral grupe G;

(d2) $(\forall g, h \in G, x \in X)\ \ g \cdot (h \cdot x) = (gh) \cdot x$.

Činjenicu da G deluje na X zapisujemo sa $G \curvearrowright X$.

1/2 Komentar. O dejstvu možemo da razmišljamo kao o dinamičkom konceptu: svaki element $g \in G$ deluje na X tako što pomera njegove elemente; g pomera element $x \in X$ u element $g \cdot x$:

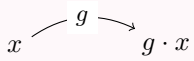

Tada aksiome možemo predstaviti na sledeći način:

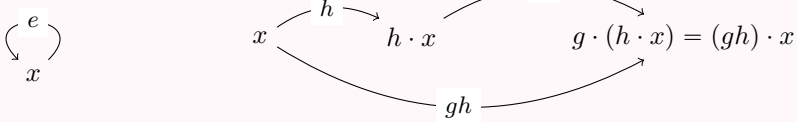

(Primetimo da je redosled nadovezivanja strelica u drugoj aksiomi u saglasnosti sa pravilom za kompoziciju funkcija.) Možemo da imamo u vidu i da je ovo dejstvo elementa g na X permutacija skupa X (bijekcija na X), što ćemo kasnije i dokazati.

1/3 Primer.
Neka je $G = \mathbb{S}_n$ i $X = [n] = \{1, 2, \ldots, n\}$. Imamo prirodno dejstvo $\mathbb{S}_n \curvearrowright [n]$ dato sa $\sigma \cdot i := \sigma(i)$.
Proverimo aksiome dejstva:
(d1) $[] \cdot i = [](i) = i$ (setimo se da je neutral grupe G koincidencija $[]$, tj. identičko preslikavanje skupa $[n]$);
(d2) $\sigma \cdot (\tau \cdot i) = \sigma(\tau \cdot i) = \sigma(\tau(i)) = \sigma \circ \tau(i) = (\sigma \circ \tau) \cdot i$.
Dakle, obe aksiome su zadovoljene.
Pogledajmo specijalan slučaj $\mathbb{S}_4 \curvearrowright [4]$, i nacrtajmo dejstva permutacija $\sigma = [134]$, $\rho = [13]$, $\tau = [12][34]$:

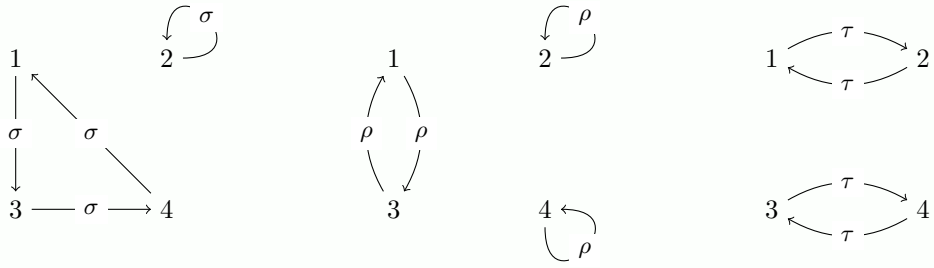

Imamo i prirodno dejstvo $\mathbb{S}_n \curvearrowright [[n]]^2$, gde $[[n]]^2 = \{\{i,j\} \mid i,j \in [n],\ i \neq j\}$ dato sa $\sigma \cdot \{i,j\} := \{\sigma(i), \sigma(j)\}$. Proverićemo aksiome dejstva, ali prvo treba da proverimo da li je ono dobro definisano. Naime, ako $\sigma \in \mathbb{S}_n$ i $\{i,j\} \in [[n]]^2$, treba da proverimo da $\sigma \cdot \{i,j\} \in [[n]]^2$. $\{i,j\} \in [[n]]^2$ znači $i,j \in [n]$ i $i \neq j$, pa kako je σ permutacija skupa $[n]$, specijalno 1-1, imamo da je $\sigma(i) \neq \sigma(j)$, i naravno $\sigma(i), \sigma(j) \in [n]$, odakle $\{\sigma(i), \sigma(j)\} \in [[n]]^2$; dakle, $\sigma \cdot \{i,j\} \in [[n]]^2$.
(d1) $[] \cdot \{i,j\} = \{[](i), [](j)\} = \{i,j\}$;
(d2) $\sigma \cdot (\tau \cdot \{i,j\}) = \sigma \cdot \{\tau(i), \tau(j)\} = \{\sigma(\tau(i)), \sigma(\tau(j))\} = \{\sigma \circ \tau(i), \sigma \circ \tau(j)\} = (\sigma \circ \tau) \cdot \{i,j\}$.
Pogledajmo slučaj $\mathbb{S}_4 \curvearrowright [[4]]^2$, i nacrtajmo dejstva permutacija $\sigma = \lfloor 134 \rceil$ i $\rho = \lfloor 13 \rceil$.
Najpre primetimo da je $[[4]]^2 = \{\{1,2\}, \{1,3\}, \{1,4\}, \{2,3\}, \{2,4\}, \{3,4\}\}$.
Po definiciji $\lfloor 134 \rceil \cdot \{1,2\} = \{\lfloor 134 \rceil(1), \lfloor 134 \rceil(2)\} = \{3,2\}$, i na sličan način vidimo da su odgovarajaća dejstva data sa:

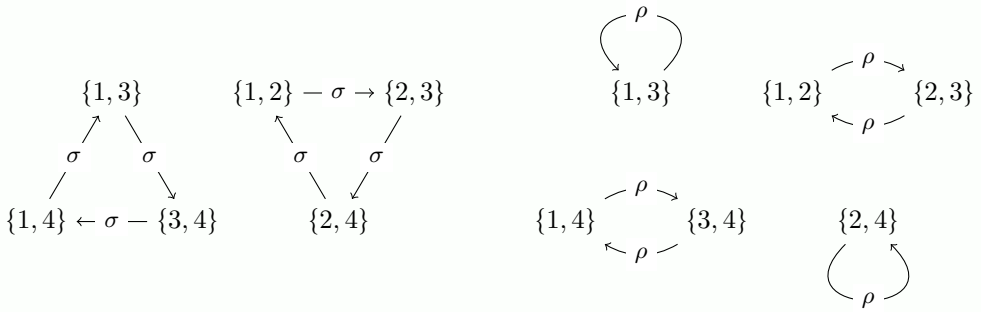

1/4 Primer.
Neka je $G = \mathbb{D}_4$ i $X = \{\text{temena kvadrata}\}$; prirodno $\mathbb{D}_4 \curvearrowright X$. Setimo se da je $\mathbb{D}_4$ generisana sa rotacijom ρ za 90° oko centra kvadrata u pozitivnom smeru i bilo kojom osnom simetrijom σ, npr. u odnosu na vertikalnu osu:

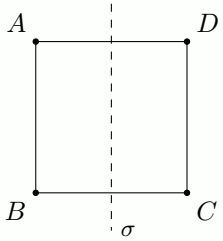

Nacrtajmo dejstva izometrija ρ, σ i $\rho\sigma$ (primetimo da je $\rho\sigma$ osna simetrija u odnosu na pravu koja sadrži dijagonalu AC).

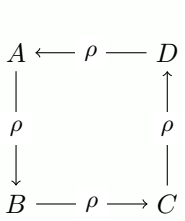

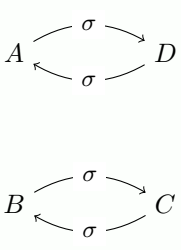

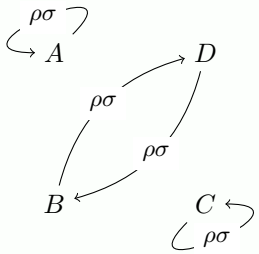

$\mathbb{D}_4$ prirodno deluje i na skup dijagonala kvadrata $\{AC, BD\}$. Nacrtajmo dejstva gornjih elemenata:

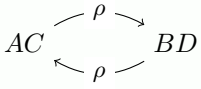

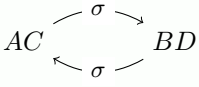

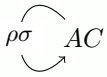

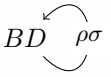

1/5 Primer (Dejstvo grupe na sebe množenjem sleva)**.**
Posmatrajmo $G \curvearrowright G$ dato sa $g \cdot x := gx$.
Proverimo aksiome dejstva:
(d1) $e \cdot x = ex = x$;
(d2) $g \cdot (h \cdot x) = g \cdot (hx) = g(hx) = (gh)x = (gh) \cdot x$.

1/6 Primer (Dejstvo grupe na sebe konjugacijom)**.**
Posmatrajmo $G \curvearrowright G$ dato sa $g \cdot x := gxg^{-1}$.
Proverimo aksiome dejstva:
(d1) $e \cdot x = exe^{-1} = exe = x$;
(d2) $g \cdot (h \cdot x) = g \cdot (hxh^{-1}) = ghxh^{-1}g^{-1} = ghx(gh)^{-1} = (gh) \cdot x$.

Setimo se, ako je $H \leqslant G$, G/H označava skup svih levih koseta podgrupe H: $G/H := \{aH \mid a \in G\}$, gde je levi koset $aH := \{ah \mid h \in H\}$. Takođe, setimo se: $aH = bH \iff a^{-1}b \in H$.

1/7 Primer (Dejstvo grupe na kosete podgrupe)**.**
Neka je $H \leqslant G$. Posmatrajmo $G \curvearrowright G/H$ dato sa $g \cdot aH := (ga)H$.
Kako smo definisali da g koset predstavljen sa a pomera u koset predstavljen sa ga, trebalo bi najpre da dokažemo da je ovako zadato dejstvo dobro definisano. Tj. treba da proverimo da $aH = bH$ povlači $g \cdot aH = g \cdot bH$, tj. $(ga)H = (gb)H$. To možemo da uradimo koristeći gornju napomenu: $aH = bH \iff a^{-1}b \in H \iff a^{-1}g^{-1}gb \in H \iff (ga)^{-1}(gb) \in H \iff (ga)H = (gb)H$. Sada možemo da proverimo aksiome dejstva:
(d1) $e \cdot aH = (ea)H = aH$;
(d2) $g \cdot (h \cdot aH) = g \cdot (ha)H = (g(ha))H = ((gh)a)H = (gh) \cdot aH$.

1/8 Primer (Dejstvo grupe na podgrupe konjugacijom)**.**
Neka je $Sub(G)$ familija svih podgrupa od G. Posmatrajmo $G \curvearrowright Sub(G)$ dato sa $g \cdot H := gHg^{-1}$.
Poznato nam je da za $H \leqslant G$, takođe $gHg^{-1} \leqslant G$, tj. gornje preslikavanje je dobro definisano. Aksiome dejstva lako možemo da proverimo na sličan način kao u primeru 1/6.

1/9 Primer.
Za $\sigma \in \mathbb{S}_n$ i $(x_1, x_2, \ldots, x_n) \in \mathbb{R}^n$ definišimo: $\sigma \cdot (x_1, x_2, \ldots, x_n) := (x_{\sigma(1)}, x_{\sigma(2)}, \ldots, x_{\sigma(n)})$.
Proverimo aksiome dejstva:
(d1) $[] \cdot (x_1, x_2, \ldots, x_n) = (x_{[](1)}, x_{[](2)}, \ldots, x_{[](n)}) = (x_1, x_2, \ldots, x_n)$.
(d2) Neka su $\sigma, \tau \in \mathbb{S}_n$:

$$\begin{aligned} \sigma \cdot (\tau \cdot (x_1, x_2, \ldots, x_n)) &= \sigma \cdot (x_{\tau(1)}, x_{\tau(2)}, \ldots, x_{\tau(n)}) \\ &= (x_{\sigma(\tau(1))}, x_{\sigma(\tau(2))}, \ldots, x_{\sigma(\tau(n))}) \\ &= (x_{\sigma\circ\tau(1)}, x_{\sigma\circ\tau(2)}, \ldots, x_{\sigma\circ\tau}(n)) \\ &= (\sigma \circ \tau) \cdot (x_1, x_2, \ldots, x_n). \end{aligned}$$

1/10 Zadatak. (a) Račun u prethodnom primeru je netačan. Gde je greška?

(b) Dokazati da gornja formula ne definiše $\mathbb{S}_n \curvearrowright \mathbb{R}^n$.

(c) Dokazati da sa $\sigma \cdot (x_1, x_2, \ldots, x_n) := (x_{\sigma^{-1}(1)}, x_{\sigma^{-1}(2)}, \ldots, x_{\sigma^{-1}(n)})$ jeste definisano $\mathbb{S}_n \curvearrowright \mathbb{R}^n$.

1/11 Primer.
Neka je S neprazan skup i $X = S^n$. Defnišemo $\mathbb{Z}_n \curvearrowright X$ sa:

$$k \cdot (x_0, x_1, \ldots, x_{n-1}) := (x_{0+k}, x_{1+k}, \ldots, x_{(n-1)+k}),$$

gde $i + k$ računamo u $\mathbb{Z}_n$ (sabiramo modulo n).
Proverimo aksiome dejstva:
(d1) $0 \cdot (x_0, x_1, \ldots, x_{n-1}) = (x_{0+0}, x_{1+0}, \ldots, x_{(n-1)+0}) = (x_0, x_1, \ldots, x_{n-1})$;
(d2)

$$\begin{aligned} k \cdot (m \cdot (x_0, x_1, \ldots, x_{n-1})) &= k \cdot (x_{0+m}, x_{1+m}, \ldots, x_{(n-1)+m}) \\ &= k \cdot (y_0, y_1, \ldots, y_{n-1}), \text{ gde } y_i = x_{i+m} \\ &= (y_{0+k}, y_{1+k}, \ldots, y_{(n-1)+k}) \\ &= (x_{0+k+m}, x_{1+k+m}, \ldots, x_{(n-1)+k+m}) \\ &= (k + m) \cdot (x_0, x_1, \ldots, x_{n-1}). \end{aligned}$$

1/12 Primer.
Neka je G grupa i $X = \{(g_0, g_1, \ldots, g_{n-1}) \in G^n \mid g_0 g_1 \ldots g_{n-1} = e\}$. Formula iz prethodnog primera definiše $\mathbb{Z}_n \curvearrowright X$. Ako je G konačna, $|X| = |G|^{n-1}$.
Treba samo da proverimo da je dejstvo dobro definisano, tj. da za $k \in \mathbb{Z}_n$ i $(g_0, g_1, \ldots, g_{n-1}) \in X$, $k \cdot (g_0, g_1, \ldots, g_{n-1}) \in X$. Iz $(g_0, g_1, \ldots, g_{k-1}, g_k, g_{k+1} \ldots, g_{n-1}) \in X$ imamo $g_0 g_1 \ldots g_{k-1} g_k g_{k+1} \ldots g_{n-1} = e$. Odavde, množenjem sa $(g_k g_{k+1} \ldots g_{n-1})^{-1}$ zdesna, dobijamo $g_0 g_1 \ldots g_{k-1} = (g_k g_{k+1} \ldots g_{n-1})^{-1}$, pa množenjem sa $g_k g_{k+1} \ldots g_{n-1}$ sleva zaključujemo $g_k g_{k+1} \ldots g_{n-1} g_0 g_1 \ldots g_{k-1} = e$. Dakle, $k \cdot (g_0, g_1, \ldots, g_{n-1}) = (g_k, g_{k+1}, \ldots, g_{n-1}, g_0, g_1, \ldots, g_{k-1}) \in X$. Aksiome dejstva smo već proverili u prethodnom primeru.
Ako je G konačna, dokažimo $|X| = |G|^{n-1}$. Posmatrajmo preslikavanje $X \to G^{n-1}$ dato sa $(g_0, g_1, \ldots, g_{n-1}) \mapsto (g_1, \ldots, g_{n-1})$; dokazaćemo da je u pitanju bijekcija. Preslikavanje je „na" jer za proizvoljno $(g_1, \ldots, g_{n-1}) \in G^{n-1}$ imamo $g_0 g_1 \ldots g_{n-1} = e$ za $g_0 = (g_1, \ldots, g_{n-1})^{-1}$, pa $(g_0, g_1, \ldots, g_{n-1}) \in X$ i $(g_0, g_1, \ldots, g_{n-1}) \mapsto (g_1, \ldots, g_{n-1})$. Ako $(g_0, g_1, \ldots, g_{n-1}), (g_0', g_1, \ldots, g_{n-1}) \in X$, imamo $g_0 =$

$(g_1 \dots g_{n-1})^{-1} = g_0'$, pa imamo da je $(g_0, g_1, \dots, g_{n-1}) = (g_0', g_1, \dots, g_{n-1})$, što dokazuje da je preslikavanje „1-1".

1/13 Primer.
Neka $G \curvearrowright X$, i neka je Y skup. Za $g \in G$ i $f \in {}^X Y$ definišemo $G \curvearrowright {}^X Y$ sa $g \cdot f \in {}^X Y$ je funkcija data sa $(g \cdot f)(x) := f(g^{-1} \cdot x)$.
Proverimo aksiome dejstva:
(d1) za svako $x \in X$ imamo $(e \cdot f)(x) = f(e^{-1} \cdot x) = f(e \cdot x) = f(x)$, gde u poslednjem koraku koristimo (d1) za $G \curvearrowright X$, odakle je $e \cdot f = f$;
(d2) za svako $x \in X$ imamo:

$$\begin{aligned}(g \cdot (h \cdot f))(x) &= (h \cdot f)(g^{-1} \cdot x) \\ &= f(h^{-1} \cdot (g^{-1} \cdot x)) \\ &= f((h^{-1}g^{-1}) \cdot x), \text{ gde koristimo (d2) za } G \curvearrowright X \\ &= f((gh)^{-1} \cdot x) \\ &= (gh \cdot f)(x),\end{aligned}$$

odakle $g \cdot (h \cdot f) = (gh) \cdot f$.

1/14 Definicija. (a) Neka $G \curvearrowright X$. Za $g \in G$ definišemo $\delta_g : X \to X$ sa $\delta_g(x) := g \cdot x$.

(b) Neka je X neprazan skup. Sa $Sym(X)$ označavamo grupu svih permutacija skupa X (bijekcija $X \to X$) u odnosu na operaciju kompozicije funkcija; id_X je neutral ove grupe; inverz permutacije σ je inverzno preslikavanje σ^{-1}. (**Komentar.** $Sym([n]) = \mathbb{S}_n$.)

1/15 Tvrđenje (Osnovne osobine dejstva)**.**
Neka $G \curvearrowright X$, $g, h \in G$ i $x, y \in X$.

(a) $g \cdot x = y \iff g^{-1} \cdot y = x$;

(b) $g \cdot x = g \cdot y \iff x = y$;

(c) $\delta_g \in Sym(X)$;

(d) $\delta_e = id_X$;

(e) $\delta_g \circ \delta_h = \delta_{gh}$;

(f) $\delta_g^{-1} = \delta_{g^{-1}}$;

(g) $\delta : G \to Sym(X)$ dato sa $\delta(g) := \delta_g$ je homomorfizam grupa.

Dokaz. (a) ($\Rightarrow$) Pretpostavimo $g \cdot x = y$. Tada je:

$$x \overset{(d1)}{=} e \cdot x = (g^{-1}g) \cdot x \overset{(d2)}{=} g^{-1} \cdot (g \cdot x) = g^{-1} \cdot y.$$

($\Leftarrow$) sada sledi iz ($\Rightarrow$) na sledeći način:

$$g^{-1} \cdot y = x \overset{(\Rightarrow)}{\Longrightarrow} (g^{-1})^{-1} \cdot x = y, \text{ tj. } g \cdot x = y.$$

(b) ($\Rightarrow$) Neka je $g \cdot x = g \cdot y =: z$. Prema (a) imamo $x = g^{-1} \cdot z = y$. Smer ($\Leftarrow$) je očigledan.
(c) Prema (b) δ_g je „1-1". Kako smo već videli $x = g \cdot (g^{-1} \cdot x) = \delta_g(g^{-1} \cdot x)$; δ_g je „na".
(d) $\delta_e = id_X$ važi prema (d1).

(e) $\delta_g \circ \delta_h = \delta_{gh}$ važi prema (d2).
(f) Prema (d) i (e) je $\delta_{g^{-1}} \circ \delta_g = id_X = \delta_g \circ \delta_{g^{-1}}$, odakle je $\delta_{g^{-1}} = \delta_g^{-1}$.
(g) Direktno prema (e). □

1/16 Zadatak. Neka $G \curvearrowright X$.

(a) Ako $H \leqslant G$, prirodno $H \curvearrowright X$ restrikcijom dejstva.

(b) Prirodno $G \curvearrowright [X]^n = \{n\text{-točlani podskupovi od } X\}$ sa $g \cdot \{x_1, \ldots, x_n\} := \{g \cdot x_1, \ldots, g \cdot x_n\}$.

(c) Prirodno $G \curvearrowright X^n$ – dijagonalno dejstvo sa $g \cdot (x_1, \ldots, x_n) := (g \cdot x_1, \ldots, g \cdot x_n)$.

Komentar. Deo (a) je očigledan. Aksiome dejstva u delovima (b) i (c) se direktno proveravaju. U delu (b) potrebno je proveriti i dobru definisanost koja sledi iz prethodnog tvrđenja.

B Jezgro i slika dejstva, Kejlijeva teorema, $n!$-teorema

1/17 Komentar. Neka $G \curvearrowright X$. Prema tvrđenju 1/15(g) imamo pridruženi homomorfizam $\delta : G \to Sym(X)$ dat sa $\delta(g) = \delta_g$, gde $\delta_g(x) = g \cdot x$.

1/18 Definicija. Neka $G \curvearrowright X$ i neka je $\delta : G \to Sym(X)$ pridruženi homomorfizam. Definišemo:

(a) $Ker(G \curvearrowright X) := Ker(\delta)$;

(b) $Im(G \curvearrowright X) := Im(\delta)$.

1/19 Komentar. (a) Prema prvoj teoremi o izomorfizmu imamo:

$$G/Ker(G \curvearrowright X) \cong Im(G \curvearrowright X) \leqslant Sym(X).$$

(b) $g \in Ker(G \curvearrowright X) \iff \delta_g = id_X \iff (\forall x \in X)\ g \cdot x = x$:

$$Ker(G \curvearrowright X) = \{g \in G \mid (\forall x \in X)\ g \cdot x = x\}.$$

Navešćemo nekoliko primera primene gornje formule na različita dejstva.

1/20 Teorema (Kejlijeva teorema)**.**
Svaka grupa G je izomorfna podgrupi neke grupe permutacija. Preciznije, do na izomorfizam, $G \leqslant Sym(G)$.

Dokaz. Uočimo dejstvo $G \curvearrowright G$ množenja sleva iz primera 1/5: $g \cdot x := gx$. Kako je $gx = x \iff g = e$, jezgro $Ker(G \curvearrowright G) = \{e\}$ je trivialno. Prema komentaru 1/19(a):

$$G \cong G/Ker(G \curvearrowright G) \cong Im(G \curvearrowright G) \leqslant Sym(G).$$

Dakle, $G \leqslant Sym(G)$. □

1/21 Teorema.
$G/Z(G) \cong Inn(G)$.

Dokaz. Uočimo dejstvo $G \curvearrowright G$ konjugacijom iz primera 1/6: $g \cdot x := gxg^{-1}$. Najpre, kako je $\delta_g(x) = gxg^{-1}$, $Im(G \curvearrowright G) = \{\delta_g \mid g \in G\} = Inn(G)$ – grupa unutrašnjih automorfizama grupe G. Takođe, $g \in Ker(G \curvearrowright G) \iff (\forall x \in X)\ g \cdot x = x \iff (\forall x \in X)\ gxg^{-1} = x \iff (\forall x \in X)\ gx = xg \iff g \in Z(G)$. Teorema direktno sledi prema komentaru 1/19(a). □

1/22 Definicija. Neka je $H \leqslant G$. Jezgro podgrupe H je:

$$Core(H) := \bigcap_{a \in G} aHa^{-1}.$$

1/23 Teorema ($n!$-teorema)**.**
Neka je $H \leqslant G$ i $|G : H| = n$. Tada $|G : Core(H)| \mid n!$.

Dokaz. Uočimo dejstvo $G \curvearrowright G/H$ na kosetima podgrupe H iz primera 1/7: $g \cdot a := gaH$. Izračunajmo $Ker(G \curvearrowright G/H)$: $g \in Ker(G \curvearrowright G/H) \iff (\forall a \in G)\ g \cdot aH = aH \iff (\forall a \in G)\ gaH = aH \iff (\forall a \in G)\ a^{-1}ga \in H \iff (\forall a \in G)\ g \in aHa^{-1} \iff g \in Core(H)$; dakle, $Ker(G \curvearrowright G/H) = Core(H)$. Prema komentaru 1/19(a): $G/Core(H) \leqslant Sym(G/H)$. Kako $|G/H| = |G : H| = n$, $|Sym(G/H)| = n!$, pa po Lagranžovoj teoremi imamo $|G : Core(H)| = |G/Core(H)| \mid n!$. □

1/24 Komentar. U dokazu prethodne teoreme smo videli da je $Core(H)$ jezgro izvesnog homomorfizma (datog dejstvom), što znači da je $Core(H) \lhd G$. Kako je $H = eHe^{-1}$, H učestvuje u preseku kojim je definisano jezgro $Core(H)$, pa zaključujujemo $Core(H) \leqslant H$. Prema tome, $Core(H)$ je podgrupa od H koja je normalna u G. Štaviše, $Core(H)$ je najveća podgrupa od H koja je normalna u G. Da bismo ovo videli, pretpostavimo $K \leqslant H$ i $K \lhd G$. Tada je za svako $a \in G$, $K = aKa^{-1} \leqslant aHa^{-1}$, gde jednakost važi jer $K \lhd G$, a inkluzija jer $K \leqslant H$. Odatle je $K = \bigcap_{a \in G} aKa^{-1} \leqslant \bigcap_{a \in G} aHa^{-1} = Core(H)$.
Primetimo i da odavde imamo $H \lhd G \iff Core(H) = H$.

Dajemo jedan primer primene $n!$-teoreme.

1/25 Teorema.
Neka je G konačna grupa i neka je $H \leqslant G$ takva da $|G : H| = p$, gde je p najmanji prost broj koji deli $|G|$. Tada $H \lhd G$.
Specijalno, podgrupa indeksa 2 uvek mora biti normalna.

Dokaz. Primetimo da je $(|G|, p!) = p$ jer je p najmanji prost broj koji deli $|G|$. Kako sa jedne strane, po Lagranžovoj teoremi, $|G : Core(H)| \mid |G|$, a sa druge strane, po $n!$-teoremi, $|G : Core(H)| \mid p!$, dobijamo da $|G : Core(H)|$ deli i njihov NZD, tj. p. Dakle, ili $|G : Core(H)| = 1$ ili $|G : Core(H)| = p$. Prvi slučaj nije moguć jer $|G : Core(H)| = 1$ znači $G = Core(H)$, a $Core(H) \leqslant H$ i $H \neq G$ (jer $|G : H| = p$). Dakle, $|G : Core(H)| = p$. Sada kako je i $|G : H| = p$ i $Core(H) \leqslant H$, zaključujemo $Core(H) = H$, odakle $H \lhd G$. □

C Orbite i stabilizatori

1/26 Definicija. Neka $G \curvearrowright X$ i $x \in X$.

(a) Orbita elementa x je skup:

$$G \cdot x := \{g \cdot x \mid x \in X\} \subseteq X.^{1}$$

(b) Stabilizator elementa x je skup:

$$G_x := \{g \in G \mid g \cdot x = x\} \subseteq G.^{2}$$

[1] Orbita elementa x se ponekad obeležava i $O(x)$ ili O_x.
[2] Stabilizator elementa x se ponekad obeležava i $Stab(x)$ ili Σ_x.

1/27 Primer.
Neka je $G \curvearrowright G$ dejstvo grupe na sebe množenjem sleva iz primera 1/5: $g \cdot x = gx$, i neka je $x \in G$. Primetimo da je $G \cdot x = G$. Zaista, za $y \in G$ imamo $(yx^{-1}) \cdot x = yx^{-1}x = y$, pa $y \in G \cdot x$; dakle, $G \cdot x = G$. Takođe, $g \cdot x = x \iff gx = x \iff g = e$, tj. $G_x = \{e\}$.

1/28 Primer.
Neka je $G \curvearrowright G$ dejstvo grupe na sebe konjugacijom iz primera 1/6: $g \cdot x = gxg^{-1}$, i neka je $x \in G$. Tada je $G \cdot x = \{gxg^{-1} \mid g \in G\} =: x^G$ – klasa konjugacije elementa x. Primetimo da je $G \cdot x = \{x\} \iff (\forall g \in G)\ gxg^{-1} = x \iff (\forall g \in G)\ gx = xg \iff x \in Z(G)$. Slično, $g \in G_x \iff gxg^{-1} = x \iff gx = xg \iff g \in C(x)$, tj. $G_x = C(x)$ – centralizator elementa x u G.

1/29 Primer.
Neka je $H \leqslant G$, $G \curvearrowright G/H$ dejstvo grupe na kosetima iz primera 1/7: $g \cdot aH = gaH$, i neka je $aH \in G/H$. Tada je $G \cdot aH = G/H$; zaista, za $bH \in G/H$ imamo $bH = ba^{-1}aH = (ba^{-1}) \cdot aH \in G \cdot aH$. Dakle, $G \cdot aH = G/H$. Takođe, $g \in G_{aH} \iff gaH = aH \iff a^{-1}ga \in H \iff g \in aHa^{-1}$, tj. $G_{aH} = aHa^{-1}$.

1/30 Primer.
Neka je $G \curvearrowright Sub(G)$ dejstvo na podgrupa konjugacijom iz primera 1/8: $g \cdot H = gHg^{-1}$. Tada $g \in G_H \iff g \cdot H = H \iff gHg^{-1} = H \iff gH = Hg \iff g \in N(H)$; dakle, $G_H = N(H)$ – normalizator podgrupe H u G.

1/31 Primer.
Neka je S skup i $\mathbb{Z}_4 \curvearrowright S^4$ dejstvo iz primera 1/11: $k \cdot (x_0, x_1, x_2, x_3) = (x_k, x_{k+1}, x_{k+2}, x_{k+3})$ gde sabiramo u $\mathbb{Z}_4$. Izračunajmo orbitu i satbilizator proizvoljne četvorke.
Pretpostavimo najpre da je $x_0 = x_1 = x_2 = x_3 =: x$. Tada je za svako $k \in \mathbb{Z}_4$, $k \cdot (x, x, x, x) = (x, x, x, x)$, pa je $\mathbb{Z}_4 \cdot (x, x, x, x) = \{(x, x, x, x)\}$ i $(\mathbb{Z}_4)_{(x,x,x,x)} = \mathbb{Z}_4$.
Pretpostavimo sada da su neka tri od x_0, x_1, x_2, x_3 jednaki, a četvrti od njih je različit, npr. pretpostavimo $x := x_0 \neq x_1 = x_2 = x_3 =: y$. Tada je $0 \cdot (x, y, y, y) = (x, y, y, y)$, $1 \cdot (x, y, y, y) = (y, y, y, x)$, $2 \cdot (x, y, y, y) = (y, y, x, y)$ i $3 \cdot (x, y, y, y) = (y, x, y, y)$. Dakle, $\mathbb{Z}_4 \cdot (x, y, y, y) = \{(x, y, y, y), (y, y, y, x), (y, y, x, y), (y, x, y, y)\}$, i jedino 0 fiksira element (x, y, y, y), pa je $(\mathbb{Z}_4)_{(x,y,y,y)} = \{0\}$. Isti rezultat dobijamo i ako je neki drugi element x_i različit od preostalih koji su jednaki.
Pretpostavimo sada da među x_0, x_1, x_2, x_3 imamo dva para jednakih elemenata. Najpre, neka je $x_0 = x_1 =: x \neq y := x_2 = x_3$. Kao i malopre vidimo da je $\mathbb{Z}_4 \cdot (x, x, y, y) = \{(x, x, y, y), (x, y, y, x), (y, y, x, x), (y, x, x, y)\}$, kao i da jedino 0 fiksira (x, x, y, y), tj. $(\mathbb{Z}_4)_{(x,x,y,y)} = \{0\}$. Isti rezultat dobijamo i ako pođemo od bilo kog elementa iz navedene orbite.
Drugi podslučaj je $x_0 = x_2 =: x \neq y := x_1 = x_3$. Tada je $\mathbb{Z}_4 \cdot (x, y, x, y) = \{(x, y, x, y), (y, x, y, x)\}$, i pored 0, i 2 fiksira element (x, y, x, y), pa je $(\mathbb{Z}_4)_{(x,y,x,y)} = \{0, 2\}$.
U svim preostalim slučajevima, koje ostavljamo za vežbu, dobijamo $\mathbb{Z}_4 \cdot (x_0, x_1, x_2, x_3)\}$ je četvoroelementni skup i $(\mathbb{Z}_4)_{(x_0,x_1,x_2,x_3)} = \{0\}$.

1/32 Primer.
Neka je p prost broj, S skup i $\mathbb{Z}_p \curvearrowright S^p$ kao u primeru 1/11. Izračunajmo orbitu i stabilizator proizvoljne p-torke.
Podelićemo problem na dva slučaja. Prvo, pretpostavimo $x_0 = x_1 = \cdots = x_{p-1} =: x$. Očigledno $\mathbb{Z}_p \cdot (x, x, \ldots, x) = \{x, x, \ldots, x\}$ i $(\mathbb{Z}_p)_{(x,x,\ldots,x)} = \mathbb{Z}_p$.
Pretpostavimo sada da nisu svi $x_0, x_1, \ldots, x_{p-1}$ jednaki. Tvrdimo da je stabilizator trivijalan. Pret-

postavimo suprotno. Neka je $k \in \mathbb{Z}_p$, $k > 0$, takav da:

$$k \cdot (x_0, x_1, \ldots, x_{p-1}) = (x_0, x_1, \ldots, x_{p-1}).$$

Kako je $(k, p) = 1$ jer je p prost broj, po Bezuovoj lemi postoje brojevi $\alpha, \beta \in \mathbb{Z}$ takvi da je $1 = \alpha k + \beta p$; tada je modulo p, $1 = \alpha_p k$, gde je α_p ostatak pri deljenju α sa p. Sada imamo:

$$\begin{aligned}(x_1, \ldots, x_{p-1}, x_0) &= 1 \cdot (x_0, x_1 \ldots, x_{p-1}) \\ &= (\alpha_p k) \cdot (x_0, x_1, \ldots, x_{p-1}) \\ &= (\underbrace{k + \cdots + k}_{\alpha_p}) \cdot (x_0, x_1, \ldots, x_{p-1}) \\ &= (x_0, x_1, \ldots, x_{p-1})\end{aligned}$$

gde u poslednjem koraku α_p puta primenjujemo aksiomu (d2) i gornju jednakost. Dakle, dobijamo $(x_0, x_1, \ldots, x_{p-1}) = (x_1, \ldots, x_{p-1}, x_0)$, odakle $x_0 = x_1 = \cdots = x_{p-1}$. Kontradikcija. Dakle, stabilizator je trivijalan.
Sada lako vidimo da orbita ima p različitih elemenata. Naime, ako za $l < k$, $l \cdot (x_0, \ldots, x_{p-1}) = k \cdot (x_0, \ldots, x_{p-1})$, onda je i $0 \cdot (x_0, \ldots, x_{p-1}) = (k - l) \cdot (x_0, \ldots, x_{p-1})$, odakle $k - l$ pripada stabilizatoru; kontradikcija prema prethodnom računu.
Isti rezultat, sa potpuno istim računom, dobijamo i za dejstvo iz primera 1/12.

1/33 Tvrđenje.
Neka $G \curvearrowright X$, $a \in G$ i $x \in X$.

(a) $G_x \leqslant G$;

(b) $G_{a \cdot x} = aG_x a^{-1}$; specijalno, elementi u istoj orbiti imaju konjugovane stabilizatore;

(c) $Ker(G \curvearrowright X) = \bigcap_{x \in X} G_x$.

Dokaz. (a) Očigledno $e \in G_x$ prema (d1), pa $G_x \neq \varnothing$. Neka $g, h \in G_x$, tj. $g \cdot x = h \cdot x = x$; tada i $g^{-1} \cdot x = x$. Sada i $(g^{-1}h) \cdot x = g^{-1} \cdot (h \cdot x) = g^{-1} \cdot x = x$, odakle $g^{-1}h \in G_x$. Dakle, $G_x \leqslant G$.

(b) Imamo $g \in G_{a \cdot x} \iff g \cdot (a \cdot x) = a \cdot x \iff ga \cdot x = a \cdot x \iff a^{-1}ga \cdot x = x \iff a^{-1}ga \in G_x \iff g \in aG_x a^{-1}$; dakle, $G_{a \cdot x} = aG_x a^{-1}$.

(c) Imamo $g \in Ker(G \curvearrowright X) \iff (\forall x \in X)\ g \cdot x = x \iff (\forall x \in X) g \in G_x \iff g \in \bigcap_{x \in X} G_x$; dakle, $Ker(G \curvearrowright X) = \bigcap_{x \in X} G_x$. □

1/34 Teorema (Orbita–stabilizator teorema)**.**
Neka $G \curvearrowright X$ i $x \in X$.

(a) Sa $aG_x \mapsto a \cdot x$ definisana je bijekcija $G/G_x \to G \cdot x$.

(b) $|G : G_x| = |G \cdot x|$.

(c) Ako je G konačna, onda je $|G| = |G_x| \cdot |G \cdot x|$.

Dokaz. (a) Uočimo sledeći niz ekvivalencija:

$$aG_x = bG_x \iff b^{-1}a \in G_x \iff b^{-1}a \cdot x = x \iff a \cdot x = b \cdot x.$$

On pokazuje da je dato preslikavanje dobro definisano (smer ($\Rightarrow$)) i da je „1-1" (smer ($\Leftarrow$)). Kako je ono

očigledno „na" (jer se u $a \cdot x$ slika aG_x), u pitanju je bijekcija. (b) sada direktno sledi iz (a):

$$|G : G_x| = |G/G_x| = |G \cdot x|,$$

a (c) direktno sledi iz (b) jer je $|G : G_x| = \frac{|G|}{|G_x|}$ ako je G konačna grupa. □

1/35 Primer.
Neka je G konačna grupa i neka $H, K \leqslant G$. Od ranije nam je poznata formula $|HK| = \frac{|H| \cdot |K|}{|H \cap K|}$. Dokažimo ovu formula koristeći orbita-stabilizator teoremu.
Posmatrajmo dejstvo $H \times K \curvearrowright G$ dato sa $(h, k) \cdot x = hxk^{-1}$. Za vežbu ostavljamo proveru aksioma dejstva. Izračunajmo orbitu od e:

$$(H \times K) \cdot e = \{(h, k) \cdot e \mid h \in H,\, k \in K\} = \{hek^{-1} \mid h \in H,\, k \in K\} = \{hk^{-1} \mid h \in H,\, k \in K\} = HK^{-1} = HK,$$

gde $K^{-1} = K$ važi jer je K podgrupa; dakle, $|(H \times K) \cdot e| = |HK|$. Izračunajmo i stabilizator od e:

$$(h, k) \in (H \times K)_e \iff (h, k) \cdot e = e \iff hek^{-1} = e \iff h = k \in H \cap K.$$

Dakle, $|(H \times K)_e| = |H \cap K|$. Prema orbita stabilizator teoremi imamo:

$$|H \times K| = |(H \times K) \cdot e| \cdot |(H \times K)_e| \implies |H| \cdot |K| = |HK| \cdot |H \cap K|,$$

odakle sledi gornja formula.

1/36 Primer.
Izračunati koliko grupa prostornih rotacija (bez refleksija) kocke ima elemenata.
Neka je G grupa o kojoj govorimo. Možemo da rešimo ovaj problem na više načina.
I način. Označimo sa $S = \{s_1, \ldots, s_6\}$ skup strana kocke:

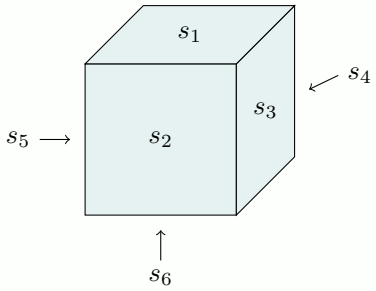

Grupa G prirodno deluje na S, pri čemu očigledno $G \cdot s_1 = X$, tj. $|G \cdot s_1| = 6$. Sa druge strane, ako $g \in G$ fiksira s_1, mora da fiksira i s_6, i g je određen sa slikom s_2 koja može da bude s_2, s_3, s_4 ili s_5. Dakle, $|G_{s_1}| = 4$. Prema orbita-stabilizator teoremi $|G| = |G \cdot s_1| \cdot |G_{s_1}| = 6 \cdot 4 = 24$.
II način. Označimo sa $T = \{A, B, C, D, A', B', C', D'\}$ skup temena kocke:

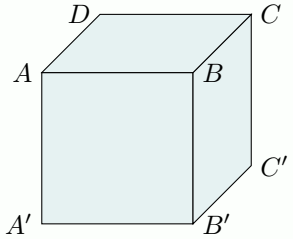

Grupa G prirodno deluje na T, pri čemu očigledno $G \cdot A = T$; $|G \cdot A| = 8$. Ako $g \in G$ fiksira A, g je određena sa slikom od B koja može da bude B, D ili A'; $|G_A| = 3$. Prema orbita stabilizator teoremi $|G| = |G \cdot A| \cdot |G_A| = 8 \cdot 3 = 24$.

III način. Označimo sa $D = \{AC', BD', CA', DB'\}$ skup dijagonala kocke (prethodna slika). Grupa G prirodno deluje na D, i očigledno $|G \cdot AC'| = D$, tj. $|G \cdot AC'| = 4$. Neka $g \in G$ fiksira dijagonalu AC'. Moguća su dva slučaja. Prvi: g fiksira temena A i C'. Tada je g određena sa slikom temena B i imamo tri mogućnosti: B se slika u B, D ili A'. Drugi slučaj: g transponuje temena A i C'. Ponovo je g određena slikom temena B koje sada može da se slika u B', C ili D'. Prema tome, $|G_{AC'}| = 6$. Prema orbita-stabilizator teoremi $|G| = |G \cdot AC'| \cdot |S_{AC'}| = 4 \cdot 6 = 24$.
Ovde možemo da kažemo i više. Nije teško videti da ako $g \in G$ fiksira sve dijagonale, onda g mora biti koincidencija (jedina druga izometrija koja fiksira sve dijagonale je centralna simetrija u odnosu na centar kocke, ali ona je indirektna, tj. ne pripada G); dakle, $Ker(G \curvearrowright D)$ je trivijalna. Kako je $G \cong G/Ker(G \curvearrowright D) \cong Im(G \curvearrowright D) \leqslant Sym(D) \cong \mathbb{S}_4$, i kako $|G| = |\mathbb{S}_4| = 24$, zaključujemo $G \cong \mathbb{S}_4$.

1/37 Zadatak. Izračunati broj svih izometrija kocke.

1/38 Teorema.
Neka $G \curvearrowright X$. Sa $x \sim y :\iff x \in G \cdot y$ definisana je ekvivalencija na X, i klasa ekvivalencija elementa x, $[x]_\sim$, je orbita elementa x: $[x]_\sim = G \cdot x$. Specijalno, orbite dejstva čine particiju skupa X.

Dokaz. Relacija $\sim$ je refleksivna jer $x = e \cdot x \in G \cdot x$. Pretpostavimo $x \sim y$, tj. $x \in G \cdot y$. Tada $x = g \cdot y$ za neko $g \in G$, pa je $y = g^{-1} \cdot x \in G \cdot x$, tj. $y \sim x$; relacija je simetrična. Konačno, pretpostavimo $x \sim y$ i $y \sim z$, tj. $x \in G \cdot y$ i $y \in G \cdot z$. Tada $x = g \cdot y$ i $y = h \cdot z$ za neke $g, h \in G$, odakle je $x = g \cdot y = g \cdot (h \cdot z) = (gh) \cdot z \in G \cdot z$, tj. $x \sim z$; relacija je tranzitivna.

Po definiciji je $y \in [x]_\sim \iff y \sim x \iff y \in G \cdot x$; dakle, $[x]_\sim = G \cdot x$. □

D Klasovna jednakost, Košijeva teorema, ostale primene

Prema teoremi 1/38 orbite dejstva $G \curvearrowright X$ čine particiju skupa X. Ako su x_i, $i \in I$, predstavnici svih orbita (iz svake orbite smo izabrali po jedan element), onda imamo:

$$X = \bigsqcup_{i \in I} G \cdot x_i. \tag{\dagger}$$

Ako je X konačan skup, onda je i I konačan, i iz (†) i orbita-stabilizator teoreme imamo:

$$|X| = \sum_{i \in I} |G \cdot x_i| = \sum_{i \in I} |G : G_{x_i}|. \tag{\ddagger}$$

Ako je i G konačna, prethodnu jednakost možemo da zapišemo i na sledeći način:

$$|X| = |G| \sum_{i \in I} \frac{1}{|G_{x_i}|},$$

jer je $|G : G_{x_i}| = \frac{|G|}{|G_{x_i}|}$. Jednakost (‡) zovemo klasovna jednakost za dejstvo $G \curvearrowright X$.

1/39 Primer.
Neka je G konačna grupa. Posmatrajmo dejstvo $G \curvearrowright G$ konjugacijom iz primera 1/6: $g \cdot x = gxg^{-1}$. Neka su x_i, $i \in I$, predstavnici netrivijalnih orbita (tj. za $i \in I$, $G \cdot x_i \neq \{x_i\}$). (Primetimo da netrivijlane orbite postoje ako i samo ako je G neabelova.) Tada je:

$$|G| = |Z(G)| + \sum_{i \in I} |G : C(x_i)|.$$

Primetimo da $x \in Z(G) \iff (\forall g \in G)\ gx = xg \iff (\forall g \in G)\ gxg^{-1} = x \iff (\forall g \in G)\ g \cdot x = x \iff G \cdot x = \{x\}$. Dakle, samo centralni elementi imaju trivijalne orbite i moraju biti predstavnici svojih obita.

Prema tome, $Z(G) \cup \{x_i \mid i \in I\}$ je skup predstavnika svih orbita. Prema klasovnoj jednakosti je:

$$|G| = \sum_{x \in Z(G) \cup \{x_i \mid i \in I\}} |G \cdot x| = \sum_{x \in Z(G)} |G \cdot x| + \sum_{i \in I} |G \cdot x_i| = \sum_{x \in Z(g)} 1 + \sum_{i \in I} |G : G_{x_i}| = |Z(G)| + \sum_{i \in I} |G : C(x_i)|,$$

gde poslednja jednakost važi jer je $G_{x_i} = C(x_i)$ prema primeru 1/28.

1/40 Teorema.
Neka je G p-grupa, tj. $|G| = p^n$, gde je p prost broj i $n \geqslant 1$. Tada $Z(G) \neq \{e\}$.

Dokaz. Kao u prethodnom primeru, neka su x_i, $i \in I$, predstavnici netrivijalnih orbita dejstva konjugacijom. Tada $x_i \notin Z(G)$ za $i \in I$, pa $C(x_i) \neq G$, odakle je $|G : C(x_i)| > 1$. Kako $|G : C(x_i)| \mid |G| = p^n$, zaključujemo $p \mid |G : C(x_i)|$. Pogledajmo jednakost is prethodnog primera:

$$p^n = |G| = |Z(G)| + \sum_{i \in I} |G : C(x_i)|.$$

Broj p deli levu stranu, i, kako smo upravo videli, deli svaki sabirak sume na desnoj strani; sledi, $p \mid |Z(G)|$. Kako $|Z(G)| \geqslant 1$ jer uvek $e \in Z(G)$, mora biti $|Z(G)| \geqslant p$; centar je netrivijalan. □

1/41 Posledica.
Grupa reda p^2, p je prost broj, je Abelova.

Dokaz. Neka je $|G| = p^2$. Netrivijalni elementi grupe G su ili reda p ili reda p^2. Ako postoji element reda p^2, G je ciklična reda p^2, pa je specijalno Abelova. Preptostavimo da ne postoji element reda p^2; svi netrivijalni elmenti su reda p. Prema prethodnoj teoremi postoji netrivijalan element $a \in Z(G)$. Kako je a reda p, možemo da izaberemo element $b \notin \langle a \rangle$. Kako $ab = ba$ jer $a \in Z(G)$, podgrupa $\langle a, b \rangle$ je Abelova. Takođe, $\langle a, b \rangle$ strogo je veća od $\langle a \rangle$ jer $b \notin \langle a \rangle$. Prema Lagranžovoj teoremi mora biti $|\langle a, b \rangle| = p^2$, odakle $G = \langle a, b \rangle$ je Abelova. □

Neka je p prost broj i neka je G konačna grupa. Neka je $X = \{(g_0, g_1, \ldots, g_{p-1}) \in G^p \mid g_0 g_1 \ldots g_{p-1} = e\}$. Posmatrajmo dejstvo $\mathbb{Z}_p \curvearrowright X$ iz primera 1/12: $k \cdot (g_0, g_1, \ldots, g_{p-1}) = (g_{k+0}, g_{k+1}, \ldots, g_{k+(p-1)})$ gde sabiramo u $\mathbb{Z}_p$. Setimo se da je $|X| = |G|^{p-1}$ (videti primer 1/12). U primeru 1/32 smo videli da za $\vec{g} = (g_0, g_1, \ldots, g_{p-1}) \in X$ imamo dve mogućnosti:

- ako je $g_0 = g_1 = \cdots = g_{p-1}$, $\mathbb{Z}_p \cdot \vec{g} = \{\vec{g}\}$ i $(\mathbb{Z}_p)_{\vec{g}} = \mathbb{Z}_p$;
- ako $g_0, g_1 \ldots, g_{p-1}$ nisu svi jednaki, $|\mathbb{Z}_p \cdot \vec{g}| = p$ i $(\mathbb{Z}_p)_{\vec{g}}$ je trivijalan.

Neka je $X_1 = \{\vec{g} \in X \mid g_0 = g_1 = \cdots = g_{p-1}\}$ skup elemenata sa jednočlanom orbitom, i neka je X_p skup predstavnika svih p-točlanih orbita; tada je $X_1 \cup X_p$ skup predstavnika svih orbita. Prema (†) imamo:

$$X = \bigsqcup_{\vec{g} \in X_1} \mathbb{Z}_p \cdot \vec{g} \sqcup \bigsqcup_{\vec{g} \in X_p} \mathbb{Z}_p \cdot \vec{g},$$

odakle je:

$$|G|^{p-1} = |X| = \sum_{\vec{g} \in X_1} 1 + \sum_{\vec{g} \in X_p} p = |X_1| + p|X_p|. \qquad (\star)$$

1/42 Teorema (Mala Fermaova teorema)**.**
Ako je p prost broj i $p \nmid n$, onda $n^{p-1} = 1 \mod p$.

Dokaz. Uzmimo $G = \mathbb{Z}_n$. Iz $(\star)$ imamo:

$$n^{p-1} = |X_1| \mod p.$$

Dovoljno je da dokažemo $|X_1| = 1$. Neka $\vec{g} \in X_1$. Tada $\vec{g} = (\underbrace{a, a, \ldots, a}_{p})$, gde $a \in \mathbb{Z}_n$, i $a + a + \cdots + a = 0$, tj. $pa = 0$. (Primetite da s obzirom da radimo u grupi $G = \mathbb{Z}_n$, notacija je aditivna.) Međutim, $pa = 0$ znači da red od a u $\mathbb{Z}_n$ deli p, a takođe deli i n po Lagranžovoj teoremi, pa kako $p \nmid n$ mora biti da je a element reda 1, tj. $a = 0$. Odavde vidimo da je $X_1 = \{(0, 0, \ldots, 0)\}$, i $|X_1| = 1$. □

1/43 Teorema (Vilsonova teorema)**.**
Ako je p prost broj, onda $(p-1)! = -1 \mod p$.

Dokaz. Uzmimo $G = \mathbb{S}_p$. Iz $(\star)$ imamo:

$$(p!)^{p-1} = |X| = |X_1| + p|X_p|,$$

odakle $|X_1| = 0 \mod p$. Dovoljno je da izračunamo X_1 u ovom slučaju. Primetimo $\vec{g} = (\underbrace{\sigma, \sigma, \ldots, \sigma}_{p}) \in X_1$ ako i samo ako $\sigma^p = [\,]$, ako i samo ako $\sigma = [\,]$ ili σ je reda p. Jedine permutacije u $\mathbb{S}_p$ reda p su p-ciklovi, i njih ima $(p-1)!$. Dakle, $|X_1| = 1 + (p-1)!$, odakle sledi teorema. □

1/44 Teorema (Košijeva teorema)**.**
Ako je p prost broj i $p \mid |G|$, onda G ima element reda p.

Dokaz. Prema $(\star)$, $|G|^{p-1} = |X_1| + p|X_p|$, odakle $p \mid |X_1|$ jer $p \mid |G|$. Primetimo $\vec{g} = (a, a, \ldots, a) \in X_1$ ako i samo ako $a^p = e$, ako i samo ako $a = e$ ili a je reda p. Odavde $|X_1| \geqslant 1$ jer $(e, e, \ldots, e) \in X_1$, pa kako $p \mid |X_1|$ mora biti $|X_1| \geqslant p$, a to znači i da za neko $a \neq e$, $(a, a, \ldots, a) \in X_1$, a to znači da je a reda p. □

E Broj orbita, Bernsajdova lema

U ovom delu G i X su konačni.

1/45 Definicija. Neka $G \curvearrowright X$ i $g \in G$.

(a) Skup fiksnih tačaka od g je skup:

$$X_g := \{x \in X \mid g \cdot x = x\} \subseteq X.$$

(b) Sa $o(G \curvearrowright X)$ obeležavamo broj orbita dejstva $G \curvearrowright X$.

1/46 Teorema (Bernsajdova lema)**.**
Neka $G \curvearrowright X$. Tada:

$$o(G \curvearrowright X) = \frac{1}{|G|} \sum_{g \in G} |X_g|.$$

Dokaz. Posmatrajmo skup $S = \{(g, x) \in G \times X \mid g \cdot x = x\}$. Skup S možemo da napišemo kao disjunktnu uniju na dva načina:

$$S = \bigsqcup_{g \in G} \{(g, x) \mid x \in X,\ g \cdot x = x\},$$

i kao:

$$S = \bigsqcup_{x \in G} \{(g, x) \mid g \in G,\ g \cdot x = x\}.$$

Primetimo da je $|\{(g,x) \mid x \in X,\, g \cdot x = x\}| = |X_g|$, a daje $|\{(g,x) \mid g \in G,\, g \cdot x = x\}| = |G_x|$. Odatle je:

$$\sum_{g \in G} |X_g| = |S| = \sum_{x \in X} |G_x|.$$

Kako je $|G_x| = \frac{|G|}{|G \cdot x|}$ is orbita-stabilizator teoreme, iz prethodne jednakosti, posle kratkog sređivanja, dobijamo:

$$\frac{1}{|G|} \sum_{g \in G} |X_g| = \sum_{x \in X} \frac{1}{|G \cdot x|}.$$

Prema tome, dovoljno je da dokažemo da je suma na desnoj strani jednaka $o(G \curvearrowright X)$. Ako sa $\mathcal{O}$ označimo familiju svih orbita, desnu stranu gornje jednakosti računamo na sledeći način:

$$\sum_{x \in X} \frac{1}{|G \cdot x|} = \sum_{O \in \mathcal{O}} \sum_{x \in O} \frac{1}{|G \cdot x|} = \sum_{O \in \mathcal{O}} \sum_{x \in O} \frac{1}{|O|} = \sum_{O \in \mathcal{O}} \frac{1}{|O|} \sum_{x \in O} 1 = \sum_{O \in \mathcal{O}} \frac{1}{|O|} |O| = \sum_{O \in \mathcal{O}} 1 = |\mathcal{O}| = o(G \curvearrowright X).$$

Završili smo dokaz. □

1/47 Primer.
Na koliko načina možemo da obojimo temena kvadrata u tri boje (crvena, zelena i plava) ako smatramo da su dva kvadrata jednako obojena ako rotacijom ili osnom simetrijom jednog možemo da dobijemo drugi. Npr. sledeća tri kvadrata su isto obojena.

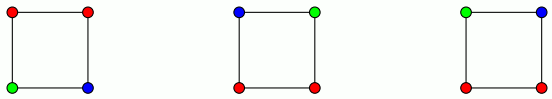

Označimo temena kvadrata sa A, B, C, D:

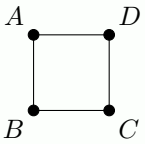

Neka je X skup svih kvadrata sa obojenim temenima u tri boje; primetimo da je $|X| = 3^4 = 81$. Neka $\mathbb{D}_4 \curvearrowright X$ na prirodan način. Po uslovu zadatka dva kvadrata iz X su jednako obojena ako i samo ako se nalaze u istoj orbiti. Prema tome, problem se svodi na računanje broja $o(\mathbb{D}_4 \curvearrowright X)$. Prema Bernsajdovoj lemi potrebno je da izračunamo $|X_g|$ za sve $g \in \mathbb{D}_4$.

- $|X_\varepsilon|$. Svaki kvadrat je fiksiran sa ε, pa je $X_\varepsilon = X$, tj. $|X_\varepsilon| = 81$.
- $|X_\rho|$. Rotacija ρ se ponaša kao cikl $\lfloor ABCD \rceil$:

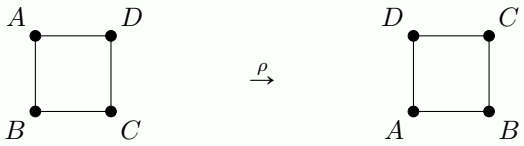

  Da bi ρ fiksirala obojeni kvadrat mora biti boja od A jednaka boji od D, boja od B jednaka boji od A, boja od C jednaka boji od B i boja od D jednaka boji od C; dakle, sva temena moraju biti isto obojena, i imamo samo tri načina za ovo: $|X_\rho| = 3$.
- Slično, $|X_{\rho^3}| = 3$.
- $|X_{\rho^2}|$. Rotacija ρ^2 se ponaša kao dupli cikl $\lfloor AC \rceil \lfloor BD \rceil$:

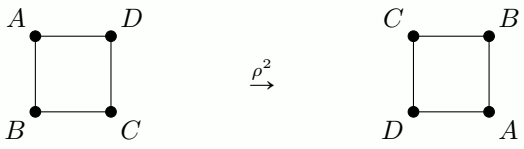

Da bi ρ^2 fiksirala obojeni kvadrat moraju A i C biti isto obojeni, i B i D isto obojeni; imamo 3^2 mogućnosti, tj. $|X_{\rho^2}| = 9$.

- $|X_\sigma|$, gde je σ osna simetrija u odnosu na vertikalnu osu; σ se ponaša kao dupli cikl $\lfloor AD \rfloor \lfloor BC \rfloor$:

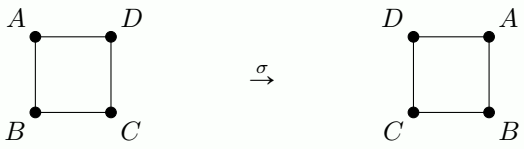

Da bi σ fiksirala obojeni kvadrat A i D moraju biti jednako obojeni, i B i C jednako obojeni; $|X_\sigma| = 9$.

- Slično, $|X_{\sigma\rho^2}| = 9$, gde je $\sigma\rho^2$ osna simetrija u odnosu na horizontalnu osu.
- $|X_{\sigma\rho}|$, gde je $\sigma\rho$ osna simetrija u odnosu na dijagonalu BD, tj. ponaša se kao transpozicija $\lfloor AC \rfloor$:

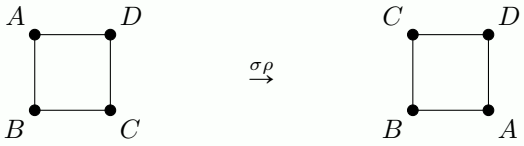

Da bi $\sigma\rho$ fiksirala obojeni kvadrat moraju A i C biti jednako obojeni, a B i D proizvoljno; imamo 3^3 mogućnosti, tj. $|X_{\sigma\rho}| = 27$.

- Slično, $|X_{\sigma\rho^3}| = 27$.

Iz Bernsajdove leme imamo:

$$o(\mathbb{D}_4 \curvearrowright X) = \frac{1}{8}(81 + 3 + 3 + 9 + 9 + 9 + 27 + 27) = \frac{168}{8} = 21.$$

Graf je skup V na kome je definisana irefleksivna, simetrična relacija E; ako su $x, y \in V$ (čvorovi grafa) u relaciji E, to crtamo kao liniju između x i y (ivica grafa). Dva grafa na istom skupu su izomorfna ako postoji permutacija čvorova tako da od prvog grafa dobijemo drugi. Npr. prva dva grafa na skupu $V = [4]$ na sledećoj slici su međusobno izomorfna (izomorfizam je dat permutacijom $\lfloor 12 \rfloor$), i neizomorfni su sa trećim:

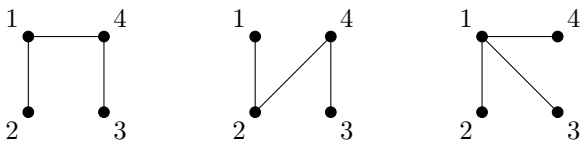

1/48 Primer.
Koliko ima neizomorfnih grafova na četvoroelementnom skupu $V = [4]$?
Neka je X skup svih grafova na $[4]$; kako imamo šest parova čvorova, i za svaki od njih možemo da odlučimo da li postoji ili ne postoji ivica između čvorova tog para, vidimo da je $|X| = 2^6 = 64$. Neka $\mathbb{S}_4 \curvearrowright X$ na prirodan način. Primetimo da su dva grafa izomorfna ako i samo ako prioadaju istoj orbiti, prema tome problem se svodi na računanje $o(\mathbb{S}_4 \curvearrowright X)$, za šta ćemo iskoristiti Bernsajdovu lemu.
Grupa $\mathbb{S}_4$ ima pet tipova permutacija: ima šest 4-cikla, osam 3-cikla, šest transpozicija, dve duple transpozi-

cije i jednu koincidenciju. Nije teško videti da $|X_\sigma|$ zavisi od tipa ciklusne dekompozicije (a ne od konkretne permutacije tog tipa). Tako da nema potrebe da računamo $|X_\sigma|$ za sve permutacije σ, dovoljno je za pet predstavnika navedenih tipova. Označimo sa e_{ij}, $i < j$, ivicu između čvorova i i j; e_{ij} može i ne mora da postoji u grafu.

- $\sigma = [1234]$ je 4-cikl. Permutacija σ na ivicama grafa deluje kao permutacija $[e_{12}e_{23}e_{34}e_{14}][e_{13}e_{24}]$. Da bi σ fiksirala graf ivice iz prvog cikla ili sve postoje ili nijedna ne postoji, i isto važi za ivice drugog cikla. Dakle, imamo dva izbora, tj. 2^2 grafova koji su fiksirani sa σ: $|X_\sigma| = 4$.
- $\sigma = [123]$ je 3-cikl. Na ivicama grafa σ deluje kao permutacija $[e_{12}e_{23}e_{13}][e_{14}e_{24}e_{34}]$. Kao i malopre, da bi σ fiksirala graf, ivice iz prvog cikla ili sve postoje ili nijedna ne postoji, i slično za drugi cikl; imamo dva izbora, tj. $|X_\sigma| = 2^2 = 4$.
- $\sigma = [12]$ je transpozicija. Na ivicama grafa σ deluje kao permutacija $[e_{12}][e_{13}e_{23}][e_{14}e_{24}][e_{34}]$. Za svaki od ciklova (njih četiri; dva su trivijalni) imamo mogućnost da izaberemo da li ivice u njemu postoje ili ne; $|X_\sigma| = 2^4 = 16$.
- $\sigma = [12][34]$ je dupla transpozicija. Na ivicama grafa σ deluje kao permutacija $[e_{12}][e_{13}e_{24}][e_{14}e_{23}][e_{34}]$. Kao i malopre, $|X_\sigma| = 2^4 = 16$.
- $\sigma = []$ je koincidencija. Kako σ fiksira svih šest ivica, za svaku možemo da izaberemo da li postoji ili ne; $|X_\sigma| = 2^6 = 64$.

Prema Bernsajdovoj lemi broj orbita jednak je:

$$o(\mathbb{S}_4 \curvearrowright X) = \frac{1}{24}(6 \cdot 4 + 8 \cdot 4 + 6 \cdot 16 + 3 \cdot 16 + 64) = \frac{264}{24} = 11.$$

Dakle imamo 11 neizomorfnih grafova na četvoroelementnom skupu.

2 Teoreme Silova

2/1 Definicija. Neka je G konačna grupa i neka $|G| = p^m \cdot n$ gde je p prost broj i $(p, n) = 1$, tj. $p \nmid n$.

(a) Za podgrupu $H \leqslant G$ kažemo da je p-podgrupa ako je reda p^k za neko $k \leqslant m$.

(b) Za podgrupu $H \leqslant G$ kažemo da je Silovljeva p-podgrupa ili S_p-podgrupa ako je reda p^m.

(c) Sa $Syl_p(G)$ označavamo skup svih S_p-podgrupa od G, a sa s_p obeležavamo njihov broj $s_p := |Syl_p(G)|$.

Primetimo da *a priori* ne znamo da li je $Syl_p(G)$ prazna familija.

A Prva teorema Silova

2/2 Teorema (Prva teorema Silova)**.**
Neka $p \mid |G|$, tada $Syl_p(G) \neq \varnothing$.

Prvi dokaz prve teoreme Silova. Dokaz izvodimo putpunom indukcijom po $|G|$. Neka je $|G| = p^m \cdot n$, $p \nmid n$. Imamo dva slučaja.

1. slučaj: $p \mid |Z(G)|$. Po Košijevoj teoremi, $Z(G)$ ima element a reda p. Tada je $\langle a \rangle \lhd G$ i $G/\langle a \rangle$ je grupa reda $p^{m-1} \cdot n$. Po indukcijskoj hipotezi $G/\langle a \rangle$ ima podgrupu $\tilde{H}$ reda p^{m-1} (ako $m = 1$, ta podgrupa je trivijalna). Tada je $H := \pi^{-1}[\tilde{H}]$ podgrupa od G reda p^m, gde je $\pi : G \to G/\langle a \rangle$ kanonska projekcija.

2. slučaj: $p \nmid |Z(G)|$. Posmatrajmo dejstvo konjugacijom $G \curvearrowright G$. Prema primeru 1/39 znamo da je:

$$|G| = |Z(G)| + \sum_{i \in I} |G : G_{x_i}|,$$

gde su x_i, $i \in I$, predstavnici netrivijalnih orbita. Kako $p \mid |G|$ i $p \nmid |Z(G)|$, za neko $i \in I$ imamo $p \nmid |G : G_{x_i}|$. Kako je $|G : G_{x_i}| = \frac{|G|}{|G_{x_i}|}$, $p^m \mid |G|$ i $p \nmid |G : G_{x_i}|$, zaključujemo $p^m \mid |G_{x_i}|$. Sa druge strane, kako x_i ima netrivijalnu orbitu, prema orbita-stabilizator teoremi $|G_{x_i}| < |G| = p^m \cdot n$. Dakle, $|G_{x_i}| = p^m \cdot n'$, gde $n' < n$. Po indukcijskoj hipotezi G_{x_i} ima podgrupu H reda p^m, a ona je naravno podgrupa i od G. Završili smo dokaz. □

Daćemo još jedan dokaz prve teoreme Silova, za koji nam je potrebna sledeća lema.

2/3 Lema.
Neka je p prost broj, $m \geqslant 0$ i $n \geqslant 1$. Tada:

$$\binom{p^m \cdot n}{p^m} \equiv n \mod p.$$

Dokaz. Primetimo najpre da za $1 \leqslant k \leqslant p$, $p \mid \binom{p}{k}$. Zaista, kako je $\binom{p}{k} = \frac{p!}{k!(p-k)!}$ i $k, p-k < p$, prost broj p iz brojioca se ne skraćuje, pa $p \mid \binom{p}{k}$. Koristeći ovu činjenicu i binomnu teoremu imamo:

$$(x+1)^p = \sum_{k=0}^{p} \binom{p}{k} x^k \equiv x^p + 1 \mod p.$$

Sada indukcijom možemo da vidimo da $(x+1)^{p^m} \equiv x^{p^m} + 1 \mod p$. Zaista, baza $m = 0$ je trivijalna, a u koraku imamo:

$$(x+1)^{p^{m+1}} = \left((x+1)^{p^m}\right)^p \overset{IH}{\equiv} \left(x^{p^m} + 1\right)^p \mod p \equiv x^{p^{m+1}} + 1 \mod p,$$

gde smo u poslednjem koraku iskoristili gornju jednakost.

Nas zanima koeficijent uz x^{p^m} u razvoju $(x+1)^{p^m \cdot n}$ modulo p. Prema prethodno dokazanom imamo:

$$(x+1)^{p^m \cdot n} = \left((x+1)^{p^m}\right)^n \equiv \left(x^{p^m} + 1\right)^n \mod p,$$

a koeficijent uz x^{p^m} u razvoju $(x^{p^m} + 1)^n$ je $\binom{n}{1} = n$. Dakle, $\binom{p^m \cdot n}{p^m} \equiv n \mod p$. □

Drugi dokaz prve teoreme Silova. Neka je $|G| = p^m \cdot n$, $m \geqslant 1$, $p \nmid n$. Neka je $X = [G]^{p^m}$ – familija svih p^m-točlanih podskupova u G. Prema prethodnoj lemi, $|X| = \binom{p^m \cdot n}{p^m} \equiv n \mod p$, pa $p \nmid n$ povlači $p \nmid |X|$.

Posmatrajmo dejstvo $G \curvearrowright X$ dato sa $g \cdot S := gS := \{gx \mid x \in S\}$. (Ovo je dejstvo iz zadatka 1/16(b) indukovano dejstvom grupe G na sebe množenjem sleva iz primera 1/5.) Iz klasovne jednakosti znamo da je $|X|$ jednak zbiru kardinalnosti svih orbita; kako $p \nmid |X|$, postoji orbita $G \cdot S$ takva da $p \nmid |G \cdot S|$. Prema orbita-stabilizator teoremi znamo $|G| = |G \cdot S| \cdot |G_S|$, pa kako $p^m \mid |G|$ i $p \nmid |G \cdot S|$, zaključujemo $p^m \mid |G_S|$; specijalno, $|G_S| \geqslant p^m$. Sa druge strane, za fiksirano $x \in S$, za bilo koje $g \in G_S$ imamo $gx \in gS = g \cdot S = S$, pa $G_S x \subseteq S$; odatle, $|G_S| = |G_S x| \leqslant |S| = p^m$. Dakle, $|G_S| = p^m$, pa kako je $G_S \leqslant G$ (tvrđenje 1/33(a)), zaključujemo $G_S \in Syl(G)$. □

2/4 Komentar. Primetimo da smo drugi dokaz izveli bez korišćenja Košijeve teoreme. Prateći ovakav pristup, Košijevu teoremu lako možemo da izvedemo iz prve teoreme Silova. Naime, neka $p \mid |G|$. Prema prvoj teoremi Silova izaberimo $H \in Syl_p(G)$, i izaberimo netrivijalan element $a \in H$. Kako je $|H| = p^m$, po Lagranžovoj teoremi red elementa a je p^k za neko $1 \leqslant k \leqslant m$. Tada je $a^{p^{k-1}}$ element reda p.

B Druga i treća teorema Silova

2/5 Lema.
Neka $|G| = p^m \cdot n$, $p \nmid n$, i $P \in Syl_p(G)$. Ako je a element reda p^k i $aPa^{-1} = P$, onda $a \in P$.

Dokaz. Primetimo da je $k \leqslant m$. Uslov $aPa^{-1} = P$ povlači $\langle a\rangle P = P\langle a\rangle$, što je dovoljno da zaključimo da je $\langle a\rangle P \leqslant G$. Takođe je $|\langle a\rangle \cap P| = p^l$, za neko $l \leqslant k$ jer je $\langle a\rangle \cap P \leqslant \langle a\rangle$. Imamo:

$$|\langle a\rangle P| = \frac{|\langle a\rangle| \cdot |P|}{|\langle a\rangle \cap P|} = \frac{p^k \cdot p^m}{p^l} \geqslant p^m.$$

Dakle, $\langle a\rangle P$ je p-nadgrupa S_p-podgrupe P, pa mora biti $\langle a\rangle P = P$ zbog maksimalnosti P. Dakle, $a \in P$. □

2/6 Definicija. Neka $p \mid |G|$, p je prost broj, i $P \in Syl_p(G)$. Reći ćemo da je skup $S \subseteq Syl_p(G)$ P-invariantan ako je zatvoren za dejstvo $P \curvearrowright Syl_p(G)$ konjugacijom (za $a \in P$ i $Q \in Syl_p(G)$, $a \cdot Q := aQa^{-1}$). Drugim rečima, $Q \in S$ povlači $P \cdot Q \subseteq S$. Trećim rečima, S je unija nekoliko orbita tog dejstva.

2/7 Lema.
Neka $p \mid |G|$, p je prost broj, i $P \in Syl_p(G)$. Neka je $S \subseteq Syl_p(G)$ P-invarijantan. Tada:

- ako $P \in S$, $|S| = 1 \mod p$;
- ako $P \notin S$, $p \mid |S|$.

Dokaz. U skladu sa prethodnom definicijom, govorimo o dejstvu $P \curvearrowright Syl_p(G)$ konjugacijom.

Prvo primetimo $|P \cdot Q| = 1$ ako i samo ako $Q = P$. Smer ($\Leftarrow$) je očigledan. Za ($\Rightarrow$), za svako $a \in P$ imamo $a \cdot Q = Q$, tj. $aQa^{-1} = Q$, pa kako je a element reda p^k jer je iz P, prema lemi 2/5, $a \in Q$. Dakle, $P \subseteq Q$, pa kako su obe Silovljeve podgrupe, specijalno istog su reda, važi $P = Q$.

Sa druge strane, ako $|P \cdot Q| > 1$, prema orbita-stabilizator teoremi $|P \cdot Q| = |P : P_Q| \mid |P|$, pa imamo $p \mid |P \cdot Q|$.

Dakle, jedina jednočlana orbita je $P \cdot P = \{P\}$, sve ostale orbite su kardinalnosti deljive sa p. Kako je S unija nekoliko orbita, ako $P \in S$, mora biti $|S| = 1 \mod p$, a ako $P \notin S$, mora biti $|S| = 0 \mod p$. □

2/8 Teorema (Druga teorema Silova)**.**
Neka $p \mid |G|$, p je prost broj. Svake dve S_p-podgrupe su međusobno konjugovane.

Dokaz. Posmatrajmo dejstvo $G \curvearrowright Syl_p(G)$ dato konjugacijom: $a \cdot Q = aQa^{-1}$; treba da dokažemo da ovo dejstvo ima jednu orbitu. Pretpostavimo suprotno. Neka $P, Q \in Syl_p(G)$ imaju različite orbite. Primetimo da je orbita $G \cdot P$ i P-invarijantna i Q-invarijantna. Prema lemi 2/7, $P \in G \cdot P$ povlači $|G \cdot P| = 1 \mod p$, a $Q \notin G \cdot P$ povlači $p \mid |G \cdot P|$. Kontradikcija. □

2/9 Teorema (Treća teorema Silova)**.**
Neka $|G| = p^m \cdot n$, p je prost broj, i $p \nmid n$.

(a) $s_p = 1 \mod p$;

(b) za $P \in Syl_p(G)$, $|G : N(P)| = s_p$;

(c) $s_p \mid n$.

Dokaz. (a) Neka je $P \in Syl_p(G)$ proizvoljna. Kako je $Syl_p(G)$ očigledno P-invarijantan, prema lemi 2/7, $s_p = |Syl_p(G)| = 1 \mod p$.

(b) Posmatrajmo dejstvo $G \curvearrowright Syl_p(G)$ dato konjugacijom: $a \cdot Q = aQa^{-1}$. Neka je $P \in Syl_p(G)$ i izračunajmo G_P. Imamo $a \in G_P \iff aPa^{-1} = P \iff a \in N(P)$. Dakle, $G_P = N(P)$, pa je $|G : N(P)| = |G : G_P| = |G \cdot P| = s_p$, gde druga jednakost važi prema orbita-stabilizator teoremi, a poslednja jednakost važi prema drugoj teoremi Silova jer ovo dejstvo ima samo jednu orbitu, pa je $G \cdot P = Syl_p(G)$.

(c) Prema (b), $s_p \mid |G| = p^m \cdot n$, a prema (a), $p \nmid s_p$. Dakle, $s_p \mid n$. □

2/10 Posledica.
Neka $p \mid |G|$, p je prost broj, i neka $P \in Syl_p(G)$. Tada $P \lhd G$ ako i samo ako $s_p = 1$.

Dokaz. Prema trećoj teoremi Silova, $s_p = 1 \iff |G : N(P)| = 1 \iff G = N(P) \iff P \lhd G$. (Alternativno, prema drugoj teoremi Silova, $P \lhd G \iff Syl_p(G) = \{P\} \iff s_p = 1$.) □

2/11 Posledica.
Neka $p \mid |G|$, p je prost broj, i $H \leqslant G$ je p-podgrupa od G. Tada je H sadržana u nekoj S_p-podgrupi od G.

Dokaz. Posmatrajmo dejstvo $H \curvearrowright Syl_p(G)$ dato konjugacijom: $h \cdot Q = hQh^{-1}$. Neka su Q_i, $i \in I$, predstavnici svih orbita. Kako $|H \cdot Q_i| = |H : H_{Q_i}| \mid |H|$ i H je p-podgrupa, svaka orbita je kardinalnosti ili 1 ili stepen od p. Prema klasovnoj jednakost $s_p = |Syl_p(G)| = \sum_{i \in I} |H \cdot Q_i|$, a prema trećoj teoremi Silova $s_p = 1 \mod p$; dakle, ne mogu svi sabirci na desnoj strani da budu stepeni od p. Dakle, postoji $i \in I$ tako da je $H \cdot Q_i = \{Q_i\}$. To znači da za svako $h \in H$ važi $hQ_ih^{-1} = Q_i$, pa prema lemi 2/5, $h \in Q_i$. Prema tome, $H \subseteq Q_i$. □

C Primene teorema Silova

2/12 Definicija. Grupa G je *prosta* ako nema pravu netrivijalnu normalnu podgrupu: ne postoji $H \lhd G$ takva da $\{e\} \lneqq H \lneqq G$.

Primeri prostih grupa su grupe prostog reda, tj. ciklične grupe $\mathbb{Z}_p$. One uopšte nemaju pravu netrivijalnu podgrupu, pa nemaju ni normalnu takvu. Abelove grupe, različite od $\mathbb{Z}_p$ nisu proste. Naime, ako je G Abelova grupa koja nije prostog reda, prema Košijevoj teoremi možemo da nađemo element $a \in G$ koji jeste prostog reda; tada je $\langle a \rangle \lhd G$ jer je G Abelova, i $\{e\} \lneqq H \lneqq G$. Dakle, pitanje da li je neka grupa prosta je zanimljivo za neabelove grupe.

2/13 Primer.
Grupe reda p^n, p je prost broj i $n \geqslant 2$, nisu proste.
Pretpostavimo da je G neabelova grupa reda p^n. (Dakle, možemo da kažemo da je i $n \geqslant 3$ prema posledici 1/41.) Videli smo u teoremi 1/40 da je $Z(G)$ netrivijalan, pa kako je on i prava podgrupa jer je G neabelova, našli smo pravu netrivijalnu normalnu podgrupu.

2/14 Primer.
Grupe reda pq^m, $p < q$ su prosti brojevi i $m \geqslant 1$, nisu proste.
Po trećoj teoremi Silova $s_q = 1 \mod q$ i $s_q \mid p$, pa kako je $p < q$ mora biti $s_q = 1$. Dakle S_q-podgrupa od G je prava netrivijalna normalna podgrupa.

2/15 Primer.
Grupe reda p^2q^m, $p < q$ su prosti brojevi i $m \geqslant 1$, nisu proste.
Po trećoj teoremi Silova $s_q = 1 \mod q$ i $s_q \mid p^2$, pa kako je $p < q$ može biti $s_q = 1$, u kom slučaju smo

završili – S_q-podgrupa je prava netrivijalna normalna podgrupa, ili može biti $s_q = p^2$ pod uslovom da $p^2 = 1 \mod q$. Međutim, ovo povlači $q \mid p^2 - 1 = (p-1)(p+1)$, pa kako je q prost i $p < q$ mora biti $q \mid p+1$, a ovo je jedino moguće ako $p = 2$ i $q = 3$.
Pretpostavimo da je $|G| = 2^2 \cdot 3^m$ i $m \geqslant 2$. Prema prethodnom pasusu možemo da pretpostavimo $s_3 = 4$. Neka je P neka S_3-podgrupa. Prema trećoj teoremi Silova $|G : N(P)| = s_3 = 4$, pa prema $n!$-teoremi $|G : Core(N(P))| \mid 4! = 24 = 2^3 \cdot 3$. Kako $3^2 \mid |G|$, zaključujemo da $3 \mid |Core(N(P))|$. Dakle, $Core(N(P))$ je netrivijalna podgrupa. Kako je $Core(N(P)) \subseteq N(P) \subsetneq G$ jer $|G : N(P)| = 4$, $Core(N(P))$ je i prava podgrupa. Kako je jezgro uvek normalna podgrupa, završili smo posao.
Dakle, imamo jedan specijalan slučaj da razmotrimo: $|G| = 12 = 2^2 \cdot 3$. Ponovo možemo da pretpostavimo $s_3 = 4$. Neka su $P_1, \ldots, P_4$ sve S_3-podgrupe. Kako su sve one reda tri, dakle ciklične prostog reda, međusobno se seku samo po neutralu pa $|P_1 \cup \cdots \cup P_4| = 4 \cdot 2 + 1 = 9$.

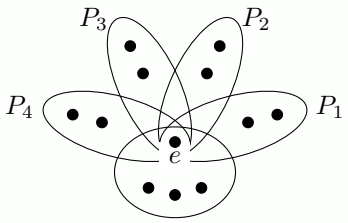

Tada preostala tri elementa, zajedno sa neutralom, mogu da formiraju samo jednu podgrupu reda 4, tj. samo jednu S_2-podgrupu. Dakle, $s_2 = 1$, odakle je S_2-podgrupa prava netrivijalna normalna podgrupa.

2/16 Primer.
Grupe reda $2^3 \cdot p^m$, $2 < p$ je prost broj i $m \geqslant 1$, nisu proste.
Kako $s_p \mid 2^3$ imamo $s_p \in \{1, 2, 4, 8\}$, a kako $s_p = 1 \mod p$ imamo sledeće slučajeve.

- Za $p = 5$ ili $p > 7$, $s_p = 1$, pa je S_p-podgrupa jedinstvena i normalna, i završili smo.
- Za $p = 7$, $s_7 \in \{1, 8\}$; ako $s_7 = 1$ završavamo kao u prethodnoj tački, pa pretpostavimo $s_7 = 8$.
  - Ako $m \geqslant 2$, uzmimo neku S_7-podgrupu P, imamo $|G : N(P)| = 8$ prema trećoj teoremi Silova, pa $|G : Core(N(P))| \mid 8!$ prema $n!$-teoremi, odakle $7 \mid |Core(N(P))|$ jer $m \geqslant 2$. Dakle, lako vidimo da je $Core(N(P))$ prava netrivijalna normalna podgrupa, i završili smo.
  - Imamo specijalan slučaj $|G| = 56 = 2^3 \cdot 7$. Neka su $P_1, \ldots, P_8$ sve S_7-podgrupe; kako su sve one ciklične prostog reda 7, međusobno se seku samo po neutralu, pa $|P_1 \cup \cdots \cup P_8| = 8 \cdot 6 + 1 = 49$. To znači da u G preostaje sedam elemenata, koji zajedno sa neutralom mogu da formiraju samo jednu S_2-podgrupu. Dakle, $s_2 = 1$, pa je S_2-podgrupa prava netrivijalna normalna podgrupa.
- Za $p = 3$, $s_3 \in \{1, 4\}$; ako $s_3 = 1$ završavamo kao u prvoj tački, pa pretpostavimo $s_3 = 4$.
  - Ako $m \geqslant 2$, uzmimo neku S_3-podgrupu P, imamo $|G : N(P)| = 4$ prema trećoj teoremi Silova, pa $|G : Core(N(P))| \mid 4!$ prema $n!$-teoremi, odakle $3 \mid |Core(N(P))|$ jer $m \geqslant 2$. Dakle, $Core(N(P))$ je prava netrivijalna normalna podgrupa.
  - Imamo specijalan slučaj $|G| = 24 = 2^3 \cdot 3$. Možemo da postupimo kao u prethodnom slučaju posmatrajući S_2-podgrupu. Ako je $s_2 = 1$, završili smo. Preostala mogućnost je $s_2 = 3$. Neka je Q neka S_2-podgrupa; imamo $|G : N(Q)| = 3$ prema trećoj teoremi Silova, pa $|G : Core(N(Q))| \mid 3!$ prema $n!$-teoremi, odakle $4 \mid |Core(N(Q))|$. Dakle, $Core(N(Q))$ je prava netrivijalna normalna podgrupa.

2/17 Zadatak. Ako $|G| < 60$ i $|G|$ nije prost broj, dokazati da G nije prosta.

3 Alternirajuće grupe

Dokazaćemo da grupe $\mathbb{A}_n$, $n \geqslant 5$, nisu proste. Broj $n \geqslant 5$ je fiksiran.

3/1 Lema.
Ako $N \lhd \mathbb{A}_n$ sadrži 3-cikl, onda $N = \mathbb{A}_n$.

Dokaz. Nakon prenumeracije skupa $\{1, 2, \ldots, n\}$, možemo da pretpostavimo $\lfloor 123 \rfloor \in N$. Neka su $i, j > 3$ i $i \neq j$; imamo $\lfloor 3ij \rfloor \lfloor 123 \rfloor \lfloor 3ij \rfloor^{-1} = \lfloor 12i \rfloor$, pa kako $\lfloor 3ij \rfloor \in \mathbb{A}_n$ i N je normalna, $\lfloor 12i \rfloor \in N$. Kako ovi 3-ciklovi generišu $\mathbb{A}_n$ zaključujemo $N = \mathbb{A}_n$. □

3/2 Lema.
Ako $N \lhd \mathbb{A}_n$, gde $n = 5$ ili $n = 6$, i $N \neq \langle \lfloor \rfloor \rangle$, onda $N = \mathbb{A}_n$.

Dokaz. Dovoljno je da nađemo 3-cikl u N prema lemi 3/1. Kako je N netrivijalna mora da sadrži nešto od sledećih permutacija:

(a) 3-cikl;

(b) duplu transpoziciju;

(c) 5-cikl;

(d) dupli 3-cikl u slučaju $n = 6$;

(e) proizvod 4-cikla i 2-cikla u slučaju $n = 6$.

Kao što smo već rekli, slučaj (a) povlači $N = \mathbb{A}_n$.

(b) Pretpostavimo da N, posle prenumeracije skupa $\{1, 2, \ldots, n\}$, sadrži $x = \lfloor 12 \rfloor \lfloor 34 \rfloor$. Zbog normalnosti sadrži i $y = \lfloor 125 \rfloor x \lfloor 125 \rfloor^{-1} = \lfloor 25 \rfloor \lfloor 34 \rfloor$, pa sadrži i:

$$xy = \lfloor 12 \rfloor \lfloor 34 \rfloor \lfloor 25 \rfloor \lfloor 34 \rfloor = \lfloor 125 \rfloor,$$

čime smo sveli problem na (a).

(c) Pretpostavimo da N, posle prenumeracije skupa $\{1, 2, \ldots, n\}$, sadrži $x = \lfloor 12345 \rfloor$. Zbog normalnosti sadrži i $y = (\lfloor 12 \rfloor \lfloor 34 \rfloor) x (\lfloor 12 \rfloor \lfloor 34 \rfloor)^{-1} = \lfloor 21435 \rfloor$, pa sadrži i:

$$xy = \lfloor 12345 \rfloor \lfloor 21435 \rfloor = \lfloor 153 \rfloor,$$

čime smo sveli problem na (a).

(d) Neka je $n = 6$ i pretpostavimo da N, posle prenumeracije skupa $\{1, 2, \ldots, n\}$, sadrži $x = \lfloor 123 \rfloor \lfloor 456 \rfloor$. Zbog normalnosti zadrži i $y = \lfloor 124 \rfloor x \lfloor 124 \rfloor^{-1} = \lfloor 243 \rfloor \lfloor 156 \rfloor$, pa sadrži i:

$$xy = \lfloor 123 \rfloor \lfloor 456 \rfloor \lfloor 243 \rfloor \lfloor 156 \rfloor = \lfloor 16254 \rfloor,$$

čime smo sveli problem na (c).

(e) Neka je $n = 6$ i pretpostavimo da N, posle prenumeracije skupa $\{1, 2, \ldots, n\}$, sadrži $x = \lfloor 1234 \rfloor \lfloor 56 \rfloor$. Tada i $x^2 = \lfloor 13 \rfloor \lfloor 24 \rfloor \in N$, čime smo sveli problem na (b). □

3/3 Lema.
Ako $N \lhd \mathbb{A}_n$, gde $n \geqslant 7$, i $N \neq \langle \lfloor \rfloor \rangle$, onda $N = \mathbb{A}_n$.

Dokaz. Neka je $x \in N$ netrivijalna permutacija, i preptostavimo, posle prenumeracije skupa $\{1, 2, \ldots, n\}$, $x(1) \neq 1$. Neka je $x(1) = i > 1$ i neka su $j, k > 1$ takvi da su i, j, k međusobno različiti. Primetimo da je $\lfloor ijk \rfloor x \lfloor ijk \rfloor^{-1}(1) = \lfloor ijk \rfloor x(1) = \lfloor ijk \rfloor(i) = j \neq i = x(1)$, pa $y := \lfloor ijk \rfloor x \lfloor ijk \rfloor^{-1} \neq x$ i takođe $y \in N$ zbog normalnosti. Neka je $z = yx^{-1} \in N$. Primetimo sledeće:

$$z = \lfloor ijk \rfloor x \lfloor ijk \rfloor^{-1} x^{-1} = \lfloor ijk \rfloor x \lfloor ikj \rfloor x^{-1} = \lfloor ijk \rfloor \lfloor x(i)x(j)x(k) \rfloor.$$

Dakle, $z \in N$ permutuje najviše šest elemenata. Neka je S šestočlani skup koji sadrži $i, j, k, x(i), x(j), x(k)$ i neka je H podgrupa od $\mathbb{A}_n$ koju čine sve parne permutacije koje permutuju skup S, a fiksiraju sve brojeve van S. Dakle, $z \in H$ i $H \cong \mathbb{A}_6$. Kako je $N \lhd \mathbb{A}_n$, to je $N \cap H \lhd H$, pa kako je $z \in N \cap H$ i kako $H \cong \mathbb{A}_6$, zaključujemo $N \cap H = H$ prema lemi 3/2, tj. $H \subseteq N$. Kako H sadrži 3-ciklove, i N ih sadrži, pa zaključak sledi prema lemi 3/1. □

Kao posledicu prethodne tri leme izvodimo:

3/4 Teorema.
Grupe $\mathbb{A}_n$, $n \geqslant 5$, nisu proste.

3/5 Zadatak. Dokazati da je $\mathbb{A}_n$ jedina prava netrivijalna normalna podgrupa od $\mathbb{S}_n$, $n \geqslant 5$.

4 Druga i treća teorema o izomorfizmu

A Druga teorema o izomorfizmu

4/1 Teorema (Druga teorema o izomorfizmu)**.**
Neka je G grupa, $N \lhd G$ i $H \leqslant G$. Tada je $N \cap H \lhd H$, $N \lhd NH$ i važi $N/(N \cap H) \cong NH/N$.

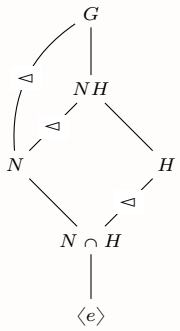

Dokaz. Kako je $N \lhd G$, znamo da je $NH \leqslant G$. Jasno je $N \leqslant NH$, pa kako je N normalna u većoj grupi G, normalna je i u manjoj grupi NH: $N \lhd NH$. Takođe, ako $a \in N \cap H$ i $h \in H$ tada $h^{-1}ah \in N$ jer je N normalna u G i $a \in N$, ali i $h^{-1}ah \in H$ jer $a, h \in H$. Dakle, $h^{-1}ah \in N \cap H$, što znači da je $N \cap H \lhd H$. Dakle, količnici NH/N i $H/(N \cap H)$ su definisani.

Uočimo preslikavanje $\varphi : H \to NH/N$ dato sa $\varphi(h) := hN$; primetimo da $h = eh \in NH$, pa hN jeste element količnika NH/N, tj, φ je dobro definisano preslikavanje. Takođe je $\varphi(h_1h_2) = h_1h_2N = h_1N \cdot h_2N = \varphi(h_1)\varphi(h_2)$, gde druga jednakost važi po definiciji operacije u NH/N, pa vidimo da je φ homomorfizam.

Odredimo jezgro ovog homomorfizma. Imamo, za $h \in H$, $\varphi(h) = N \iff hN = N \iff h \in N \iff h \in N \cap H$. Dakle, $Ker(\varphi) = N \cap H$.

Dokažimo i da je φ na. Neka je xN proizvoljan koset gde $x \in NH$. Zapišimo $x = nh$ za $n \in N$ i $h \in H$. Zbog normalnosti grupe N je $h^{-1}nh = n'$ za neko $n' \in N$, pa je $x = nh = hn'$. Odatle je $xN = hn'N = hN$ jer $n' \in N$, tj. $xN = \varphi(h)$ što dokazuje da je φ na. Dakle, $Im(\varphi) = NH/N$.

Prema prvoj teoremi o izomorfizmu $H/Ker(\varphi) \cong Im(\varphi)$, tj. $H/(N \cap H) \cong NH/N$. □

B Treća teorema o izomorfizmu

4/2 Teorema (Treća teorema o izomorfizmu)**.**
Neka su $N, K \lhd G$ i $N \leqslant K$. Tada je $K/N \lhd G/N$ i $(G/N)/(K/N) \cong G/K$.

Dokaz. Količnik G/N je definisan jer $N \lhd G$. Takođe, $N \lhd G$ i $N \leqslant K$ povlače $N \lhd K$, pa je i količnik K/N definisan. Očigledno $K/N \subseteq G/N$, pa očigledno $K/N \leqslant G/N$; dokažimo $K/N \lhd G/N$. Za $k \in K$ i $g \in G$ imamo $gN \cdot kN \cdot (gN)^{-1} = (gkg^{-1})N \in K/N$ jer $gkg^{-1} \in K$ zbog $K \lhd G$.

Dakle, $(G/N)/(K/N)$ je definisana. Grupa G/K je definisana jer $K \lhd G$. Posmatrajmo preslikavanje $\varphi : G/N \to G/K$ dato sa $\varphi(gN) = gK$. Moramo da proverimo da je φ dobro definisano, tj. da ne zavisi od izbora predstavnika g koseta gN. Ako je $g_1N = g_2N$, tada je $g_1^{-1}g_2 \in N$, pa i $g_1^{-1}g_2 \in K$ jer $N \leqslant K$, pa je i $g_1K = g_2K$. Dakle, φ jeste dobro definisano.

Dokažimo da je φ homomorfizam: $\varphi(g_1N \cdot g_2N) = \varphi(g_1g_2N) = g_1g_2K = g_1K \cdot g_2K = \varphi(g_1N)\varphi(g_2N)$, gde prva i treća jedankost važe po definiciji operacije u odgovarajućem količniku.

Homomorfizam φ očigledno je na: koset gK je slika koseta gN. Dakle, $Im(\varphi) = G/K$. Izračunajmo jezgro. Imamo da $\varphi(gN) = K \iff gK = K \iff g \in K \iff gN \in K/N$; u poslednjoj ekvivalenciji ($\Leftarrow$) važi jer ako je $gN = kN$ za $k \in K$, onda $g^{-1}k \in N \leqslant K$, odakle, kako $k \in K$, sledi i $g \in K$. Dakle, $Ker(\varphi) = K/N$.

Prema prvoj teoremi o izomorfizmu $(G/N)/(K/N) \cong G/K$. □

5 Rešive grupe

A Digresija: Karakterisične podgrupe

5/1 Definicija. Podgrupa $H \leqslant G$ je karakteristična, H char G, ako je invariantna u odnosu na sve automorfizme grupe G: $(\forall \varphi \in Aut(G))\ \varphi[H] = H$.

5/2 Komentar.
1. Primetimo: H char $G \iff (\forall \varphi \in Aut(G))\ \varphi[H] \subseteq H$. Zaista, ako poslednje važi, onda za svako φ imamo i $\varphi[H] \subseteq H$ i $\varphi^{-1}[H] \subseteq H$, odakle je i $H = \varphi[\varphi^{-1}[H]] \subseteq \varphi[H]$, pa važi $\varphi[H] = H$.
2. Kako je $Inn(G) \subseteq Aut(G)$, jasno je da H char G povlači $H \lhd G$, jer $H \lhd G$ znači da za svako $g \in G$, $\delta_g[H] \subseteq H$ (pogledati teoremu 1/21 za definiciju $Inn(G)$).

5/3 Primer.
$Z(G)$ char G.
Neka $a \in Z(G)$ i $\varphi \in Aut(G)$. Neka je $x \in G$ proizvoljno. Tada $a\varphi^{-1}(x) = \varphi^{-1}(x)a$ jer $a \in Z(G)$, pa primenom φ dobijamo $\varphi(a)x = x\varphi(a)$. Kako je x bilo proizvoljno zaključujemo $\varphi(a) \in Z(G)$. Dakle $\varphi[Z(G)] \subseteq Z(G)$, pa zaista $Z(G)$ char G.

5/4 Primer.
Ako je $H \leqslant G$ jedinstvena podgrupa konačnog indeksa n, onda je H char G (pa i $H \lhd G$).
Ako je H jedina podgrupa indeksa n, kako je za svako $\varphi \in Aut(G)$ tada i $\varphi[H]$ podgrupa indeksa n, iz jedinstvenosti sledi $\varphi[H] = H$.
Slično, ako je $H \leqslant G$ jedinstvena podgrupa konačnog reda n, onda je H char G i specijalno $H \lhd G$.

Npr. u grupi kvaterniona Q_8, $\{-1,1\}$ je jedinstvena podgrupa reda 2 (i jedinstvena podgrupa indeksa 4), pa je $\{-1,1\}$ char Q_8 i $\{-1,1\} \lhd Q_8$.

5/5 Primer.
U opštem slučaju $H \lhd G$ ne povlači H char G.
Npr. u Klajnovoj grupi $V = \mathbb{Z}_2 \times \mathbb{Z}_2$ je $\mathbb{Z}_2 \times \langle 0\rangle \lhd V$ jer je V Abelova, ali nije $\mathbb{Z}_2 \times \langle 0\rangle$ char V jer imamo automorfizam koji transponuje generatore $(1,0)$ i $(0,1)$ pa podgrupu $\mathbb{Z}_2 \times \langle 0\rangle$ slika u podgrupu $\langle 0\rangle \times \mathbb{Z}_2$.

Znamo da $H \lhd K \lhd G$ ne povlači uvek $H \lhd G$. Arhiprimer je grupa $\mathbb{D}_4$ u kojoj je $\langle\sigma\rangle \lhd \langle\sigma, \rho^2\rangle \lhd \mathbb{D}_4$, ali $\langle\sigma\rangle \not\lhd \mathbb{D}_4$.

5/6 Tvrđenje.(a) Ako H char K char G, onda H char G.

(b) Ako H char $K \lhd G$, onda $H \lhd G$.

Dokaz. (a) Neka je $\varphi \in Aut(G)$, treba da dokažemo $\varphi[H] = H$. Kako je K char G, $\varphi[K] = K$, pa $\varphi_{\restriction K} \in Aut(K)$. Odatle, kako je H char K, $\varphi_{\restriction K}[H] = H$, pa je i $\varphi[H] = \varphi_{\restriction K}[H] = H$.

(b) Argument je sličan kao u (a). Neka je $a \in G$ proizvoljno. Kako je $K \lhd G$ to je $\delta_a[K] = K$, tj. $(\delta_a)_{\restriction K} \in Aut(K)$. Kako je H char K to $(\delta_a)_{\restriction K}[H] = H$, pa i $\delta_a[H] = H$. Dakle, $H \lhd G$. □

5/7 Primer.
Ako H char G i $H \leqslant K \leqslant G$, ne mora biti H char K. (Za razliku od normalnosti, podgrupa može da bude karakteristična u većoj grupi, a da ne bude karakteristična u manjoj.)
Posmatrajmo $G = \mathbb{Z}_4 \times \mathbb{Z}_2$, $K = \langle (2,0), (0,1)\rangle$ i $H = \langle (2,0)\rangle$. Primetimo da H nije karakteristična u K; nije teško videti da je sledećom tablicom dat automorfizam grupe K koji očigledno ne fiksira H:

	$(0,0)$	$(2,0)$	$(0,1)$	$(2,1)$
$\varphi(-)$	$(0,0)$	$(0,1)$	$(2,0)$	$(2,1)$

Dokažimo sada H char G. Neka je $\varphi \in Aut(G)$. Tada je $\varphi((1,0))$ element reda četiri, tj. jedan od $(1,0), (3,0), (1,1)$ i $(3,1)$. U svakom od ovih slučajeva je: $\varphi((2,0)) = \varphi((1,0)+(1,0)) = \varphi((1,0))+\varphi((1,0)) = (2,0)$, gde se poslednja jednakost lako proveri u sva četiri slučaja. Dakle, φ fiksira H.

B Izvod i abelizacija grupe

5/8 Definicija. Neka je G grupa, $a, b \in G$, i $A, B \subseteq G$.

(a) Komutator elemenata a i b je element $[a,b] := a^{-1}b^{-1}ab$.

(b) $[A,B] := \langle [a,b] \mid a \in A,\ b \in B\rangle$.

Očigledno $ab = ba \iff [a,b] = e$. Primetimo da je $[a,b]^{-1} = [b,a]$, kao i $g^{-1}[a,b]g = [g^{-1}ag, g^{-1}bg]$, i više $\sigma([a,b]) = [\sigma(a), \sigma(b)]$ za svako $\sigma \in Aut(G)$.

5/9 Definicija. Izvod grupe G je podgrupa $G' := [G,G]$ generisana svim komutatorima.

5/10 Komentar. Kako je skup svih komutatora zatvoren za inverz (jer $[a,b]^{-1} = [b,a]$), proizvoljni element izvoda G' jednak je konačnom proizvodu komutatora, tj. ako $x \in G'$, onda je $x = [a_1,b_1][a_2,b_2]\dots[a_n,b_n]$.

5/11 Teorema.
Neka je G grupa.

(a) G' char G, pa je i $G' \lhd G$.

(b) Količnik G/G' je Abelova grupa.

(c) Za $H \lhd G$ važi: G/H je Abelova akko $G' \leqslant H$. Specijalno, izvod G' je najmanja normalna podgrupa H od G takva da je G/H Abelova.

Dokaz. (a) Već smo naglasili da za svaki automorfizam imamo $\sigma([a,b]) = [\sigma(a), \sigma(b)]$, pa direktno imamo $\sigma[G'] = G'$, tj. G' char G, pa i $G' \lhd G$.

(b) Kako je, u grupi G/G', $[aG', bG'] = [a,b]G' = G'$ jer $[a,b] \in G'$, svi komutatori u G/G' su trivijalni, pa je G/G' Abelova.

(c) Neka je $H \lhd G$ takva da je G/H Abelova. Tada je, za proizvoljne $a, b \in G$, $H = [aH, bH] = [a,b]H$, pa $[a,b] \in H$. Kako H sadrži sve komutatore, sadrži i G': $G' \leqslant H$. Sa druge stane, ako $G' \leqslant H$, tada je i $G' \lhd H$, pa po trećoj teoremi o izomorfizmu imamo $G/H \cong (G/G')/(H/G')$, pa je G/H izomorfna količniku Abelove (prema (b)) grupe G/G', te je i sama Abelova. □

5/12 Definicija. Grupa G/G' naziva se abelizacija grupe G i obeležavamo je sa $G^{ab} := G/G'$.

5/13 Teorema (Univerzalno svojstvo abelizacije)**.**
Neka je $\pi^{ab} : G \to G^{ab}$ kanonski epimorfizam. Ako je A Abelova grupa i $\psi : G \to A$ homomorfizam, tada postoji jedinstveni homomorfizam $\hat{\psi} : G^{ab} \to A$ takav da $\psi = \hat{\psi} \circ \pi^{ab}$:

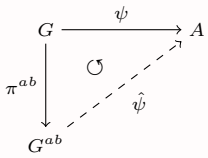

Dokaz. Dokažimo najpre jedinstvenost. Neka su $\hat{\psi}_1, \hat{\psi}_2 : G^{ab} \to A$ homomorfizmi takvi da $\hat{\psi}_1\pi^{ab} = \psi = \hat{\psi}_2\pi^{ab}$. Tada je $\hat{\psi}_1(gG') = \hat{\psi}_1\pi^{ab}(g) = \psi(g) = \hat{\psi}_2\pi^{ab}(g) = \hat{\psi}_2(gG')$, pa je $\hat{\psi}_1 = \hat{\psi}_2$.

Definišimo $\hat{\psi} : G^{ab} \to A$ sa $\hat{\psi}(gG') = \psi(g)$. Dokažimo da je $\hat{\psi}$ dobro definisano. Neka je $g_1G' = g_2G'$, tj. $g_1^{-1}g_2 \in G'$. Tada, $g_1^{-1}g_2$ je konačan proizvod komutatora. Primetimo da je $\psi([a,b]) = [\psi(a), \psi(b)] = 0$ jer je A Abelova, pa je i $\psi(g_1^{-1}g_2) = 0$, tj. $g_1^{-1}g_2 \in Ker(\psi)$, tj. $\psi(g_1) = \psi(g_2)$. Dakle, $\hat{\psi}$ jeste dobro definisano preslikavanje. Očigledno je $\psi = \hat{\psi} \circ \pi^{ab}$. Konačno $\hat{\psi}$ je homomorfizam jer $\hat{\psi}(g_1G' \cdot g_2G') = \hat{\psi}(g_1g_2G') = \psi(g_1g_2) = \psi(g_1)\psi(g_2) = \hat{\psi}(g_1G')\hat{\psi}(g_2G')$. □

C Viši izvodi grupe

5/14 Definicija. Za $n \geqslant 2$, n-ti izvod grupe G, $G^{(n)}$ definišemo rekurentno sa $G^{(n)} := (G^{(n-1)})'$.

5/15 Komentar. Primetimo da indukcijom, koristeći tvrđenje 5/6(a) i teoremu 5/11(a), lako dokazujemo $G^{(n)}$ char G, pa i $G^{(n)} \lhd G$, za sve $n \geqslant 1$.

5/16 Lema.
Neka je G grupa, $H \leqslant G$ i $\varphi : G \to K$ epimorfizam grupa. Tada:

(a) $H^{(n)} \leqslant G^{(n)}$ za sve $n \geqslant 1$;

(b) $\varphi[G^{(n)}] = K^{(n)}$ za sve $n \geqslant 1$.

Dokaz. (a) Kako je $H \leqslant G$, to je $H' = [H,H] \leqslant [G,G] = G'$. Nastavljamo indukcijom, $H'' = [H',H'] \leqslant [G',G'] = G''$, itd.

(b) Kako je $\varphi[G] = K$ jer je φ na, imamo $\varphi[G'] = \varphi[[G,G]] = [\varphi[G],\varphi[G]] = [K,K] = K'$, gde druga jednakost važi jer $\varphi([a,b]) = [\varphi(a),\varphi(b)]$. Dalje nastavljamo indukcijom, $\varphi[G''] = \varphi[[G',G']] = [\varphi[G'],\varphi[G']] = [K',K'] = K''$, itd. □

5/17 Primer.
Izračunajmo izvode grupa $\mathbb{S}_n$ i $\mathbb{A}_n$ za $n \geqslant 3$.
Primetimo da je svaki komutator u grupi $\mathbb{S}_n$ parna permutacija, pa $\mathbb{S}_n' \subseteq \mathbb{A}_n$. Primetimo i da je, za $k = 3,4,\ldots,n$, $\lfloor 12k \rceil = \lfloor 1k \rceil \lfloor 2k \rceil \lfloor 1k \rceil \lfloor 2k \rceil = [\ \lfloor 1k \rceil, \lfloor 2k \rceil\ ] \in G'$. Kako znamo da $\lfloor 12k \rceil$ generišu $\mathbb{A}_n$ imamo i $\mathbb{A}_n \subseteq \mathbb{S}_n'$. Dakle, $\mathbb{S}_n' = \mathbb{A}_n$, pa je i $\mathbb{S}_n^{ab} = \mathbb{S}_n/\mathbb{A}_n \cong \mathbb{Z}_2$.
Kako je $\mathbb{A}_3$ Abelova grupa $\mathbb{A}_3' = \langle e \rangle$, pa je $\mathbb{S}_3'' = \langle e \rangle$. Odavde sledi i da su svi viši izvodi grupa $\mathbb{A}_3$ i $\mathbb{S}_3$ trivijalni.
Izračunajmo $\mathbb{A}_4'$. Uočimo $V = \{\lfloor\rceil, \lfloor 12 \rceil \lfloor 34 \rceil, \lfloor 13 \rceil \lfloor 24 \rceil, \lfloor 14 \rceil \lfloor 23 \rceil\}$ – podgrupa duplih transpozicija. Nije teško videti da ovo zaista jeste podgrupa izomorfna Klajnovoj grupi – otud oznaka V. Kako konjugat čuva ciklusnu dekompoziciju, a V sadrži sve duple transpozicije, podgrupa V je normalna i njen količnik $\mathbb{A}_4/V$ je reda 3, tj. grupa $\mathbb{Z}_3$. Kako je količnik Abelova grupa, zaključujemo da $\mathbb{A}_4' \subseteq V$. Podgrupa V ima svoje četiri prave podgrupe: trivijalnu i tri ciklične reda 2. Kako $\mathbb{A}_4$ nije Abelova, $\mathbb{A}_4'$ nije trivijalna. Sa druge strane, nije teško videti da nijedna od podgrupa od V reda 2 nije normalna podgrupa od $\mathbb{A}_4$. Prema tome $\mathbb{A}_4' = V$. Kako je V Abelova, $\mathbb{A}_4'' = V' = \langle \lfloor\rceil \rangle$, i viši izvodi su očigledno takođe trivijalni. Dakle, $\mathbb{S}_4'' = V$, $\mathbb{S}_4''' = \langle \lfloor\rceil \rangle$ i viši izvodi su takođe trivijalni.
Izračunajmo sada i $\mathbb{A}_n'$ za $n \geqslant 5$. Fiksirajmo proizvoljno k, $3 \leqslant k \leqslant n$. Kako je $n \geqslant 5$, izaberimo i,j takve da $3 \leqslant i < j \leqslant n$ i $i,j \neq k$. Kao u prvom pasusu primetićemo da je:

$$\lfloor 12k \rceil = [\lfloor 1k \rceil \lfloor ij \rceil, \lfloor 2k \rceil \lfloor ij \rceil] \in \mathbb{A}_n'.$$

Kako ovi 3-ciklovi generišu $\mathbb{A}_n$, zaključujemo $\mathbb{A}_n' = \mathbb{A}_n$, pa su očigledno i svi viši izvodi jednaki $\mathbb{A}_n$. Dakle, za $n \geqslant 5$, i $\mathbb{S}_n^{(m)} = \mathbb{A}_n$ za sve $m \geqslant 2$.

D Rešive grupe

5/18 Definicija. Grupa G je *rešiva* ako za neko $n \geqslant 1$ važi $G^{(n)} = \langle e \rangle$. Najmanje takvo n zovemo *stepen rešivosti*.

Jasno je da su sve Abelove grupe rešive jer im je već prvi izvod trivijalan.

5/19 Primer.
Kako smo videli u prethodnom odeljku, $\mathbb{S}_3$ i $\mathbb{S}_4$ jesu rešive, dok $\mathbb{S}_n$ za $n \geqslant 5$ nisu rešive.

5/20 Tvrđenje.(a) Podgrupa rešive grupe je rešiva.

(b) Homomorfna slika rešive grupe je rešiva. Posebno, količnik rešive grupe je rešiv.

Dokaz. (a) Neka je G rešiva i $H \leqslant G$. Neka je $n \geqslant 1$ takav da $G^{(n)} = \langle e \rangle$. Prema lemi 5/16(a), $H^{(n)} \leqslant G^{(n)} = \langle e \rangle$, pa je $H^{(n)} = \langle e \rangle$ i H je rešiva.

(b) Neka je G rešiva i $\varphi : G \to K$ je epimorfizam. Neka je $n \geqslant 1$ takav da $G^{(n)} = \langle e \rangle$. Prema lemi 5/16(b), $K^{(n)} = \varphi[G^{(n)}] = \varphi[\langle e \rangle] = \langle e \rangle$ i K je rešiva.

Ako je $N \lhd G$ i G je rešiva, količnik G/N je rešiv kao homomorfna slika od G pri kanonskom epimorfizmu. □

5/21 Teorema.
Neka je $N \lhd G$ i neka su N i G/N rešive. Tada je i G rešiva.

Dokaz. Neka su $m, n \geqslant 1$ takvi da $N^{(m)} = \langle e \rangle$ i $(G/N)^{(n)} = \langle N \rangle$. Neka je $\pi : G \to G/N$ kanonski epimorfizam. Prema lemi 5/16(b) je $\langle N \rangle = (G/N)^{(n)} = \pi[G^{(n)}]$, pa je $G^{(n)} \leqslant N$. Prema lemi 5/16(a) sada je $(G^{(n)})^{(m)} \leqslant N^{(m)} = \langle e \rangle$, pa je $(G^{(n)})^{(m)} = \langle e \rangle$. Grupa G je rešiva jer je $(G^{(n)})^{(m)} = G^{(n+m)}$. □

5/22 Posledica.
Ako su G_1 i G_2 rešive, rešiva je i $G_1 \times G_2$.

Dokaz. Za $G_1 \times \langle e \rangle \lhd G_1 \times G_2$ imamo da je $G_1 \times \langle e \rangle \cong G_1$ rešiva i $G_1 \times G_2/G_1 \times \langle e \rangle \cong G_2$ rešiva, pa je prema prethodnoj teoremi i $G_1 \times G_2$ rešiva. □

5/23 Tvrđenje.
Grupe reda p^n su rešive, gde p je prost i $n \geqslant 1$.

Dokaz. Indukcijom po n. Za $n = 1$, grupa je ciklična, pa je rešiva. Neka je $|G| = p^n$ za $n > 1$. Setimo se da je centar grupe reda p^n netrivijalan (teorema 1/40), pa je $|Z(G)| = p^m$ za neko $1 < m \leqslant n$. Ako je $m = n$, $G = Z(G)$ je Abelova pa je rešiva. Preptostavimo $m < n$. Tada je $G/Z(G)$ reda p^{n-m} gde $1 < n - m < n$, pa je $G/Z(G)$ rešiva po IH, a $Z(G)$ je rešiva kao Abelova. Po teoremi 5/21, G je rešiva. □

5/24 Teorema.
Neka je G grupa. Sledeći iskazi su ekvivalentni:

(1) G je rešiva;

(2) postoji niz podgrupa $G = H_0 \rhd H_1 \rhd H_2 \rhd \cdots \rhd H_n = \langle e \rangle$ takav da je H_i/H_{i+1} Abelova za sve $i < n$.

Ako je G konačna, još jedan ekvivalent je i:

(3) postoji niz podgrupa $G = H_0 \rhd H_1 \rhd H_2 \rhd \cdots \rhd H_n = \langle e \rangle$ takav da je H_i/H_{i+1} ciklična prostog reda za sve $i < n$.

Dokaz. (1)⇒(2): Neka je G rešiva i $G^{(n)} = \langle e \rangle$. Niz $G \rhd G' \rhd G'' \rhd \cdots \rhd G^{(n)} = \langle e \rangle$ je željeni niz.

(2)⇒(1): Neka je $G = H_0 \rhd H_1 \rhd H_2 \rhd \cdots \rhd H_n = \langle e \rangle$ niz podgrupa takav da je H_i/H_{i+1} Abelova za sve $i < n$. Indukcijom po $i \geqslant 1$ dokazujemo da je $G^{(i)} \leqslant H_i$. (Ovo je dovoljno jer je tada $G^{(n)} \leqslant H_n = \langle e \rangle$ povlači $G^{(n)} = \langle e \rangle$ i G je rešiva.) Za $i = 1$, kako je G/H_1 Abelova po teoremi 5/11(c) direktno imamo $G' \leqslant H_1$.

Pretpostavimo da je $G^{(i)} \leqslant H_i$ i dokažimo $G^{(i+1)} \leqslant H_{i+1}$. Kako je $H_{i+1} \lhd H_i$ i $G^{(i)} \leqslant H_i$ po IH, možemo da uočimo dijagram:

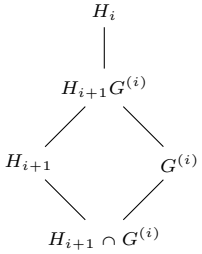

Po drugoj teoremi o izomorfizmu $G^{(i)}/(H_{i+1} \cap G^{(i)}) \cong H_{i+1}G^{(i)}/H_{i+1}$, pa je $G^{(i)}/(H_{i+1} \cap G^{(i)})$ izomorfna podgrupi Abelove grupe H_i/H_{i+1}, tj. i ona je Abelova. Prema teoremi 5/11(c), $G^{(i+1)} = (G^{(i)})' \leqslant H_{i+1} \cap G^{(i)}$; specijalno, $G^{(i+1)} \leqslant H_{i+1}$, i završili smo dokaz.

Pretpostavimo sada da je G konačna grupa. (3)⇒(2) je očigledno, pa dokazujemo (2)⇒(3). Dovoljno je da dokažemo sledeću lemu: *Ako $H \lhd K$ i K/H je konačna Abelova grupa, onda postoji L takva da $H \lhd L \lhd K$, L/H je ciklična prostog reda i K/L je Abelova reda manjeg od $|K/H|$.* Zaista, ova lema nam očiglendo omogućava da u konačno mnogo koraka „ubacimo" između svakog para $H_i \rhd H_{i+1}$ nove podgrupe takve da novodobijeni niz zadovoljava željeno svojstvo.

Dokažimo lemu. Kako je K/H konačna Abelova grupa, uzmimo prost broj p koji deli $|K/H|$. Po Košijevoj lemi K/H ima element aH reda p, pa posmatrajmo podgrupu $\langle aH \rangle$, koja je ciklična reda p. Ona je naravno normalna u K/H jer je K/H Abelova. Tada je $L = \pi^{-1}[\langle aH \rangle]$ normalna podgrupa od K takva da $H \subseteq L$ i $\langle aH \rangle = L/H$. Primetimo da jeste $H \lhd L \lhd K$. Takođe, L/H je ciklična prostog reda, a K/L je po trećoj teoremi o izomorfizmu izomorfna sa $(K/H)/(L/H)$ što je količnik konačne Abelove grupe, pa je i sam konačna Abelova grupa. Što se tiče reda, očigledno je $|K/L| = \frac{|K/H|}{|L/H|} = \frac{|K/H|}{p} < |K/H|$. Time smo završili dokaz. □

5/25 Komentar. U delu (3) je bitno da je G konačna. Primera radi, grupa $\mathbb{Z}$, iako rešiva jer je Abelova, nema niz opisan u delu (3). Ako imamo niz $\mathbb{Z} \rhd H_1 \rhd \cdots \rhd H_{n-1} \rhd H_n = \langle 0 \rangle$, gde je H_{n-1} netrivijalna, znamo da je $H_{n-1} = k\mathbb{Z}$ za neko k, pa $H_{n-1}/H_n = k\mathbb{Z}/\langle 0 \rangle = k\mathbb{Z}$ nije konačna, pa ni prostog reda.

6 ((Uglavnom) komutativni) prsteni ((skoro uvek) sa jedinicom)

A Definicije i primeri

6/1 Definicija. Neka je R neprazan skup sa dve binarne operacije $+$ (sabiranje) i $\cdot$ (množenje)[3] na njemu.

(a) R je prsten ako su zadovoljene sledeće aksiome:

- R je Abelova grupa u odnosu na $+$; neutral ove grupe zove se nula prstena R, i obeležavamo ga sa 0; inverz elementa a obeležavamo sa $-a$, i zovemo ga aditivni inverz; dakle:
  - $a + (b + c) = (a + b) + c$;
  - $a + 0 = a = 0 + a$;
  - $a + (-a) = 0 = (-a) + a$;[4]
  - $a + b = b + a$;
- R je polugrupa u odnosu na $\cdot$, tj. $\cdot$ je asocijativna operacija:
  - $a \cdot (b \cdot c) = (a \cdot b) \cdot c$;
- važe distrubutivni zakoni množenja prema sabiranju:
  - $a \cdot (b + c) = a \cdot b + a \cdot c$;[5]
  - $(a + b) \cdot c = a \cdot c + b \cdot c$.

(b) R je komutativan prsten ako pored uslova iz (a) važi i:

- $a \cdot b = b \cdot a$.

(c) R je prsten sa jedinicom ako pored uslova iz (a) važi i:

- R ima neutral u odnosu na množenje koji se zove jedinica prstena R i obeležavamo ga sa 1:
  - $a \cdot 1 = a = 1 \cdot a$.

(d) Sada je jasno šta znači da je R komutativan prsten sa jedinicom.

[3] Umesto $a \cdot b$ obično ćemo pisati ab.
[4] Nadalje ćemo $a + (-b)$ kraće pisati $a - b$.
[5] Kao što je i običaj, množenje je „starije" od sabiranja, pa izraz $a \cdot b + a \cdot c$ znači $(a \cdot b) + (a \cdot c)$.

6/2 Primer.(a) Skup $R = \{0\}$ na kome su $+$ i $\cdot$ očigledno definisani jeste prsten, štaviše komutativan prsten sa jedinicom (element 0 je i nula i jedinica prstena). Ovaj prsten zovemo trivijalan prsten. U sledećem tvrđenju ćemo videti da ako prsten sa jedinicom ima bar dva elementa, nula i jedinica su obavezno različiti. Nadalje, za sve prstene o kojima ćemo govoriti, osim ako nije nešto eksplicitno naglašeno, podrazumevamo da su netrivijalni, tj. imaju bar dva elementa.

(b) Osnovni primer prstena je $(\mathbb{Z}, +, \cdot)$. Očigledno je da je u pitanju komutativan prsten sa jedinicom.

(c) Slično, $(\mathbb{Q}, +, \cdot)$, $(\mathbb{R}, +, \cdot)$ i $(\mathbb{C}, +, \cdot)$ očigledno su primeri komutativnih prstena sa jedinicom. Ovi primeri zadovoljavaju i više, u pitanju su polja.

(d) Označimo sa $\mathbb{Z}[\sqrt{2}] = \{a + b\sqrt{2} \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$; $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ je komutativan prsten sa jedinicom u odnosu na uobičajeno sabiranje i množenje. Treba da proverimo da su $+$ i $\cdot$ operacije na $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]$. I zaista, ako je $x = a + b\sqrt{2}$ i $y = c + d\sqrt{2}$, onda je $x + y = (a + c) + (b + d)\sqrt{2}$, $a + c, b + d \in \mathbb{Z}$, pa $x + y \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$. Slično, $xy = (ac + 2bd) + (ad + bc)\sqrt{2}$, $ac + 2bd, ad + bc \in \mathbb{Z}$, pa $xy \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$. Takođe, očigledno $-x = (-a) + (-b)\sqrt{2} \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$, i naglasimo da je nula $0 = 0 + 0 \cdot \sqrt{2} \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$ i jedinica je $1 = 1 + 0 \cdot \sqrt{2} \in \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$. Nema potrebe da proveravamo aksiome jer one važe na većem skupu $\mathbb{R} \supseteq \mathbb{Z}[\sqrt{2}]$.

(e) Za $n \geqslant 2$, $\mathbb{Z}_n = \{0, 1, \ldots, n-1\}$ u odnosu na standardno sabiranje i množenje modulo n je komutativan prsten sa jedinicom.

(f) Označimo sa $M_n(\mathbb{R})$ skup svih $(n \times n)$-matrica nad $\mathbb{R}$. U odnosu na standardno sabiranje i množenje matrica $M_n(\mathbb{R})$ je (nekomutativan prsten) sa jedinicom (jedinična matrica). Sve aksiome su proverene još u linearnoj algebri. Opštije, ako je R prsten, $M_n(R)$ – skup svih $(n \times n)$-matrica nad R takođe je prsten. Ako R ima jedinicu, i $M_n(R)$ ima jedinicu (dijagonalna matrica sa jedinicom iz R na dijagonali). Ipak, ako R ima jedinicu, $M_n(R)$ je komutativan ako i samo ako R je komutativan i $n = 1$. Dakle, $M_n(R)$ je skoro uvek nekomutativan.

(g) Skup svih polinoma sa realnim koeficijentima po promenljivoj X, $\mathbb{R}[X]$, u odnosu na standardno sabiranje i množenje polinoma je komutativan prsten sa jedinicom (jedinica je konstantan polinom 1). Opštije, ako je R prsten, skup svih polinoma sa koeficijentima u R po promenljivoj X, $R[X]$, je prsten. $R[X]$ je komutativan ako i samo ako je R komutativan. $R[X]$ ima jedinicu ako i samo ako R ima jedinicu. Odavde, specijalno, je npr. $\mathbb{R}[X, Y]$ – skup polinoma po dve nepoznate X i Y, prsten jer je $\mathbb{R}[X, Y] = (\mathbb{R}[X])[Y]$.

(h) Neka su R_1, R_2 prsteni. Proizvod $R_1 \times R_2$ sa pokoordinatnim sabiranjem i pokoordinatnim množenjem takođe je prsten. Nula prstena $R_1 \times R_2$ je par $(0_1, 0_2)$, gde su 0_1 i 0_2 redom nule prstena R_1 i R_2; takođe $-(a, b) = (-a, -b)$. Proizvod je komutativan ako i samo ako su oba prstena R_1 i R_2 komutativni. Proizvod ima jedinicu ako i samo ako oba prstena R_1 i R_2 imaju jedinicu; u tom slučaju jedinica proizvoda je $(1_1, 1_2)$, gde su 1_1 i 1_2 redom jedinice prstena R_1 i R_2.

(i) Ako je R prsten i S bilo koji neprazan skup, onda je skup svih funkcija $S \to R$, ${}^S R$, prsten u odnosu na operacije $+$ i $\cdot$ definisane na sledeći način:

$$(f + g)(s) := f(s) + g(s) \quad \text{i} \quad (fg)(s) := f(s)g(s).$$

${}^S R$ je komutativan ako i samo ako je R komutativan. ${}^S R$ ima jedinicu ako i samo ako R ima jedinicu.

(j) Parni celi brojevi $2\mathbb{Z}$ u odnosu na uobičajeno sabiranje i množenje čine komutativan prsten bez jedinice. Slično, $R = \{0, 2\}$ sa sabiranjem i množenjem modulo 2 je komutativan prsten bez jedinice.

6/3 Zadatak. (a) Neka je R komutativan prsten sa jedinicom, dokazati da za $n \geqslant 2$, $M_n(R)$ nije komutativan.

(b) Naći primer prstena R za koji je $M_2(R)$ komutativan.

6/4 Tvrđenje (Osnovne osobine)**.**
Neka je R prsten. Tada:

(a) nula i aditivni inverz elementa a su jedinstveni;

(b) $-(a+b) = (-a) + (-b)$ i $-(-a) = a$;

(c) $a \cdot 0 = 0 = 0 \cdot a$;

(d) ako R ima jedinicu, ona je jedinstvena;

(e) ako R ima jedinicu i $|R| \geqslant 2$, onda $1 \neq 0$;

(f) $-(ab) = (-a)b = a(-b)$ i $ab = (-a)(-b)$.

Dokaz. (a) i (b) važe jer je R Abelova grupa u odnosu na $+$. (Primetimo $-(-a) = a$ je aditivno zapisan zakon $(a^{-1})^{-1} = a$ koji važi u grupama; $-(a+b) = (-a) + (-b)$ je aditivno zapisan zakon $(ab)^{-1} = b^{-1}a^{-1} = a^{-1}b^{-1}$ koji važi u Abelovim grupama.)

(c) Imamo $a \cdot 0 = a \cdot (0+0) = a \cdot 0 + a \cdot 0$, pa skraćivanjem $a \cdot 0$ u grupi $(R, +)$ dobijamo $a \cdot = 0$. Slično, $0 \cdot a = 0$.

(d) Neka su 1 i $1'$ jedinice. Tada $1 = 1 \cdot 1' = 1'$, gde prva jednakost važi jer je $1'$ (desna) jedinica, a druga jer je 1 (leva) jedinica.

(e) Ako $1 = 0$, onda za svako $a \in R$ je $a = a \cdot 1 = a \cdot 0 \overset{(c)}{=} 0$, odakle $R = \{0\}$ i $|R| = 1$.

(f) Iz $(-a)b + ab = ((-a) + a)b = 0 \cdot b = 0$ sledi $-(ab) = (-a)b$; slično važi i $-(ab) = a(-b)$. Odatle je $(-a)(-b) = -((-a)b) = -(-(ab)) = ab$. □

6/5 Definicija. Neka je R prsten sa jedinicom. Element $u \in R$ je invertibilan ako ima multiplikativan inverz, tj. ako postoji element, koga obeležavamo sa u^{-1}, takav da $u \cdot u^{-1} = 1 = u^{-1} \cdot u$.

Skup svih invertibilnih elemenata u R obeležavamo sa $R^\times$.

Primetimo da 0 nikad nije invertibilna (ako je prsten netrivijalan), jer ako postoji 0^{-1} tada je $1 = 0 \cdot 0^{-1} = 0$, gde druga jednakost važi prema prethodnom tvrđenju, a $1 = 0$ povači trivijalnost prstena.

6/6 Primer.(a) Očigledno, $\mathbb{Z}^\times = \{-1, 1\}$, $\mathbb{Q}^\times = \mathbb{Q} \setminus \{0\}$, $\mathbb{R}^\times = \mathbb{R} \setminus \{0\}$, $\mathbb{C}^\times = \mathbb{C} \setminus \{0\}$.

(b) $\mathbb{Z}_n^\times = \{k < n \mid nzd(k, n) = 1\}$. Da bismo ovo dokazali, pretpostavimo da je za $k < n$, $nzd(k, n) = 1$; po Bezuovoj lemi tada postoje celi brojevi x, y takvi da $kx + ny = 1$. Uzimajući ovu jednakost modulo n vidimo da je $k\hat{x} = 1$ u $\mathbb{Z}_n$ (gde je $\hat{x}$ ostatak pri deljenju x sa n); dakle, $\hat{x}$ je multiplikativan inverz od k, pa $k \in \mathbb{Z}_n^\times$. Sa druge strane, ako $k \in \mathbb{Z}_n$ ima multiplikativni inverz l, tada iz $kl = 1$ u $\mathbb{Z}_n$ sledi da je $kl - sn = 1$ za neko s; kako $nzd(k, n)$ očigledno deli levu stranu jednakosti, mora da deli i 1; dakle, $nzd(k, n) = 1$.

(c) Iz linearne algebre znamo da matrica $A \in M_n(\mathbb{R})$ ima inverz ako i samo ako $det(A) \neq 0$; dakle, $M_n(\mathbb{R})^\times = \{A \in M_n(\mathbb{R}) \mid det(A) \neq 0\}$. Opštije, ako je R komutativan prsten sa jedinicom, ispostavi se da je $A \in M_n(R)$ invertibilna ako i samo ako je $det(A)$ invertibilna u R: $M_n(R)^\times = \{A \in M_n(R) \mid det(A) \in R^\times\}$. Dokaz ove činjenice je suštinski isti kao u linearnoj algebri za $\mathbb{R}$. Naime, i u ovom slučaju važi jednakost: $det(A)\ E = adj(A)\ A = A\ adj(A)$, odakle je jasno da je A invertibilna ako je $det(A) \in R^\times$; sa druge strane, zbog multiplikativnosti determinante, $AA^{-1} = E$ povlači $det(A)\ det(A^{-1}) = 1$, odakle $det(A) \in R^\times$.

(d) Nije teško videti da je polinom $p(X) \in \mathbb{R}[X]$ invertibilan ako i samo ako je nenula i konstantan: $\mathbb{R}[X]^\times = \mathbb{R} \setminus \{0\}$.

(e) Lako $(R_1 \times R_2)^\times = R_1^\times \times R_2^\times$.

6/7 Zadatak. Izračunati $\mathbb{Z}[\sqrt{2}]^\times$.

6/8 Tvrđenje.
Neka je R prsten sa jedinicom. Tada je $R^\times$ grupa u odnosu na množenje.

Dokaz. Očigledno $1 \in R^\times$. Dokažimo da $u, v \in R^\times$ povlači $uv \in R^\times$. Zaista, označimo $(uv)^{-1} := v^{-1}u^{-1}$; tada je $(uv)(uv)^{-1} = uvv^{-1}u^{-1} = 1$ i $(uv)^{-1}(uv) = v^{-1}u^{-1}uv = 1$, odakle $uv \in R^\times$. Takođe, $u \in R^\times$ povlači $u^{-1} \in R^\times$ jer očigledno $(u^{-1})^{-1} = u$. Već znamo da je množenje asocijativno, 1 je neutralni element, i po definiciji svaki element $u \in R^\times$ ima inverz. Dakle, $R^\times$ je grupa u odnosu na množenje. □

Primetimo da prethodno tvrđenje sada povlači da je multiplikativni inverz elementa $u \in R^\times$ jedinstven.

6/9 Definicija. (a) Polje je komutativan prsten sa jedinicom F u kome je $F^\times = F \setminus \{0\}$.

(b) Prsten sa deljenjem je prsten sa jedinicom R u kome je $R^\times = R \setminus \{0\}$.

Dakle, u polju i prstenu sa deljenjem svi nenula elementi imaju multiplikativne inverze; jedina razlika je što zahtevamo od polja da bude komutativno. Samim tim, svako polje je i prsten sa deljenjem.

6/10 Primer.
Arhiprimer prstena sa deljenjem koji nije polje su kvaternioni. Ovaj primer možemo opisati na sledeći način. Neka je $\mathbb{C}$ polje kompleksnih brojeva. Izgradićemo kvaternione $\mathbb{H}$[a], tako što ćemo proširiti $\mathbb{C}$ uvođenjem još jedne imaginarne jedinice j. Dakle, neka je j simbol za još jednu imaginarnu jedinicu: znači, $j \notin \mathbb{C}$ i $j^2 = -1$. Neka je $\mathbb{H} = \{z + wj \mid z, w \in \mathbb{C}\}$[b] na kome sabiramo i množimo na sledeći način:

$$(z_1 + w_1 j) + (z_2 + w_2 j) = (z_1 + z_2) + (w_1 + w_2)j \quad \text{i} \quad (z_1 + w_1 j)(z_2 + w_2 j) = (z_1 z_2 - w_1 \overline{w_2}) + (z_1 w_2 + w_1 \overline{z_2})j.$$

Nije teško proveriti da je $\mathbb{H}$ Abelova grupa u odnosu na sabiranje; primetimo da je $0 = 0 + 0 \cdot j$, i aditivni inverz $-(z + wj) = (-z) + (-w)j$. Dokažimo asocijativnost množenja:

$$\begin{aligned}
& (z_1 + w_1 j)[(z_2 + w_2 j)(z_3 + w_3 j)] \\
= \; & (z_1 + w_1 j)[(z_2 z_3 - w_2 \overline{w_3}) + (z_2 w_3 + w_2 \overline{z_3})j] \\
= \; & [z_1(z_2 z_3 - w_2 \overline{w_3}) - w_1 \overline{(z_2 w_3 + w_2 \overline{z_3})}] + [z_1(z_2 w_3 + w_2 \overline{z_3}) + w_1 \overline{(z_2 z_3 - w_2 \overline{w_3})}]j \\
= \; & [z_1 z_2 z_3 - z_1 w_2 \overline{w_3} - w_1 \overline{z_2} \, \overline{w_3} - w_1 \overline{w_2} z_3] + [z_1 z_2 w_3 + z_1 w_2 \overline{z_3} + w_1 \overline{z_2} \, \overline{z_3} - w_1 \overline{w_2} w_3]j.
\end{aligned}$$

Sa druge strane:

$$\begin{aligned}
& [(z_1 + w_1 j)(z_2 + w_2 j)](z_3 + w_3 j) \\
= \; & [(z_1 z_2 - w_1 \overline{w_2}) + (z_1 w_2 + w_1 \overline{z_2})j](z_3 + w_3 j) \\
= \; & [(z_1 z_2 - w_1 \overline{w_2}) z_3 - (z_1 w_2 + w_1 \overline{z_2}) \overline{w_3}] + [(z_1 z_2 - w_1 \overline{w_2}) w_3 + (z_1 w_2 + w_1 \overline{z_2}) \overline{z_3}]j \\
= \; & [z_1 z_2 z_3 - w_1 \overline{w_2} z_3 - z_1 w_2 \overline{w_3} - w_1 \overline{z_2} \, \overline{w_3}] + [z_1 z_2 w_3 - w_1 \overline{w_2} w_3 + z_1 w_2 \overline{z_3} + w_1 \overline{z_2} \, \overline{z_3}]j.
\end{aligned}$$

Primetimo da smo dobili isti rezultat, tj. definisano množenje je asocijativno. Jedinica za množenje je $1 = 1 + 0 \cdot j$, što se lako vidi. Distributivni zakoni se direktno proveravaju na sličan način. Primetimo da množenje nije komutativno:

$$ji = (0 + 1 \cdot j)(i + 0 \cdot j) = (0 \cdot i - 1 \cdot \overline{0}) + (0 \cdot 0 + 1 \cdot \overline{i})j = (-i)j \neq ij.$$

Dakle, $\mathbb{H}$ nije polje. Ostaje da proverimo da svaki nenula element ima multiplikativni inverz. Neka je $z + wj \neq 0$. Rešimo jednačinu $(z' + w'j)(z + wj) = 1$ po z' i w', tj. sistem $z'z - w'\overline{w} = 1$ i $z'w + w'\overline{z} = 0$.

Determinanta sistema jednaka je $\Delta = \begin{vmatrix} z & -\overline{w} \\ w & \overline{z} \end{vmatrix} = z\overline{z} + w\overline{w} = |z|^2 + |w|^2$; primetimo da je $\Delta \neq 0$ jer je bar jedan od z i w nenula kompleksan broj. Dalje je $\Delta_{z'} = \begin{vmatrix} 1 & -\overline{w} \\ 0 & \overline{z} \end{vmatrix} = \overline{z}$ i $\Delta_{w'} = \begin{vmatrix} z & 1 \\ w & 0 \end{vmatrix} = -w$. Po Kramerovom pravilu je $z' = \frac{\overline{z}}{|z|^2+|w|^2}$ i $w' = -\frac{w}{|z|^2+|w|^2}$. Dakle, $\frac{\overline{z}}{|z|^2+|w|^2} - \frac{w}{|z|^2+|w|^2}j$ je levi inverz od $z + wj$; direktnim računom nije teško videti da je i desni inverz.

[a] Oznaka $\mathbb{H}$ za kvaternione je u čast Hamiltona koji ih je prvi opisao.

[b] Zbir $z + wj$ je formalan, što znači da dva elementa $z_1 + w_1 j$ i $z_2 + w_2 j$ smatramo jednakim ako i samo ako $z_1 = z_2$ i $w_1 = w_2$.

Napomenimo i sledeće. Svaki konačan prsten sa deljenjem jeste polje. Ovo tvrđenje je poznato kao Mala Vederburnova teorema, i ovde je nećemo dokazivati, navodimo je samo kao informaciju.

6/11 Definicija. Element $a \in R$ je levi (desni) delitelj nule ako postoji $x \in R$, $x \neq 0$, takav da $ax = 0$ ($xa = 0$); a je obostrani delitelj nule ako je i levi i desni delitelj nule. Očigledno, ako je R komutativan, a je levi delitelj nule ako i samo ako a je desni delitelj nule, ako i samo ako a je obostrani delitelj nule; u tom slučaju kažemo samo delitelj nule.

U skladu sa prethodnom definicijom, 0 je uvek i delitelj nule. (Ponekad se definiše da je delitelj nule obavezno nenula element, ali to je samo stvar definicije koja nije bitna.) Dakle, kada govorimo o deliteljima nule, jedino je zanimljivo da govorimo da li je nenula element delitelj nule.

Ako R ima jedinicu, napomenimo da ona nikad nije delitelj nule jer za svako $x \neq 0$, $1 \cdot x = x \cdot 1 = x \neq 0$. Slično, invertibilan element $u \in R^\times$ nikad nije delitelj nule jer ako $ux = 0$ za neko $x \neq 0$ (ili $xu = 0$), onda imamo $0 \neq x = 1 \cdot x = u^{-1}ux = u^{-1} \cdot 0 = 0$, što je nemoguće. Kontrapozicijom sada možemo da zaključimo da netrivijalni delitelji nule nikada nisu invertibilni.

6/12 Primer (Primeri delitelja nule).(a) Videli smo da u $\mathbb{Z}_n$, $k \in \mathbb{Z}_n$ je invertibilan ako i samo ako $nzd(k, n) = 1$. Dokažimo $k \in \mathbb{Z}_n$ je delitelj nule ako i samo ako $nzd(k, n) > 1$. Smer ($\Rightarrow$) je očigledan, jer, kako smo već napomenuli, delitelj nule nije invertibilan. Pretpostavimo da je $k \in \mathbb{Z}_n$ takav da $nzd(k, n) = d > 1$; zapišimo $k = k'd$ i $n = n'd$, i primetimo $n' \neq 0$ u $\mathbb{Z}_n$ jer $n' < n$. Tada je $kn' = k'dn' = k'n = 0$ u $\mathbb{Z}_n$, pa je k delitelj nule.

(b) Slično, u prstenu $M_n(\mathbb{R})$, ako matrica nije invertibilna ona je delitelj nule. Pretpostavimo da A nije invertibilna, što znači da je $det(A) = 0$. Međutim, to znači da je 0 jedna od sopstvenih vrednosti matrice A, pa postoji nenula vekotor v koji je sopstveni za 0, tj. $Av = 0 \cdot v = 0$. Sada možemo da napravimo matricu B tako što poređamo n puta vektor v u nju: $B = \begin{pmatrix} v & v & \dots & v \end{pmatrix}$; očigledno, B je nenula matrica i $AB = 0$. Ovo pokazuje da je A levi delitelj nule. Da bismo videli da je A desni delitelj nule, primetimo da je $det(A^T) = 0$ takođe, pa nađemo sopstveni vektor w za A^T koji odovara sopstvenoj vrednosti 0: $A^T w = 0 \cdot w = 0$. Odatle je $w^T A = 0$, pa ako napravimo matricu C tako što poređamo n puta vrstu w^T u nju: $C = \begin{pmatrix} w^T \\ w^T \\ \vdots \\ w^T \end{pmatrix}$, jasno dobijamo nenula matricu C takvu da $CA = 0$; dakle, A je i desni delitelj nule.

6/13 Zadatak. Ako je $det(A) = 0$ naći matricu D takvu da $AD = DA = 0$.

(c) Ako su R_1 i R_2 prsteni, $R_1 \times R_2$ uvek ima netrivijalne delitelje nule (specijalno, nikad nije prsten sa deljenjem ili polje, jer delitelji nule nisu invertibilni). Naime, za $x \in R_1$ i $y \in R_2$, $x, y \neq 0$, $(x, 0) \cdot (0, y) = (0, 0) = (0, y) \cdot (x, 0)$, pa su elementi oblika $(x, 0)$ i $(0, y)$ uvek deliteji nule.

(d) Neka je $\mathbb{R}^\infty$ beskonačno dimenzioni vektorski prostor nizova $(a_0, a_1, a_2, \dots)$, i neka je R skup svih linearnih preslikavanja $\mathbb{R}^\infty \to \mathbb{R}^\infty$. Nije teško proveriti da je R prsten u kome sabiramo na sledeći

način: $(f+g)(\vec{x}) := f(\vec{x}) + g(\vec{x})$, a množenje je obična kompozicija preslikavanja. Nula je samo konstantno nula-preslikavanje, a jedinica je naravno $id_{\mathbb{R}^\infty}$. Uočimo sledeća tri elementa prstena R: levi šift $\lambda(a_0, a_1, a_2, \dots) := (a_1, a_2, a_3, \dots)$, desni šift $\delta(a_0, a_1, a_2, \dots) = (0, a_0, a_1, \dots)$ i prvu „projekciju" $\pi(a_0, a_1, a_2, \dots) = (a_0, 0, 0, \dots)$. Primetimo $\lambda\delta = id$, tj. δ je desni inverz za λ, odnosno λ je levi inverz za δ. Odavde sledi da λ ne može biti desni delitelj nule: ako je $f\lambda = 0$, onda je $f = f\ id = f\lambda\delta = 0\ \delta = 0$, tj. $f = 0$. Slično, δ ne može biti levi delitelj nule. Sa druge strane, $\lambda\pi = 0$ i $\pi\delta = 0$, pa λ jeste levi, a δ jeste desni delitelj nule.

6/14 Definicija. Komutativan prsten sa jedinicom R je domen ako nema netrivijalne delitelje nule. (Drugim rečima, R je domen ako u njemu važi popularan zakon: $ab = 0 \implies a = 0 \vee b = 0$.)

6/15 Primer (Primeri domena)**.**(a) $\mathbb{Z}$ je domen.

(b) Polja su domeni (jer su svi nenula elementi invertibilni, pa ne mogu biti delitelji nule).

(c) $\mathbb{Z}_n$ je domen ako i samo ako je n prost broj. Ako ne n prost broj, onda za $k \in \mathbb{Z}_n$, $k \neq 0$, imamo $nzd(k, n) = 1$, pa je k invertibilan (kako smo već videli), pa je $\mathbb{Z}_n$ polje, pa i domen. Ako n nije prost, imamo $1 < k < n$ u $\mathbb{Z}_n$ tako da $k \mid n$, odakle je $nzd(k, n) = k > 1$, pa je k delitelj nule (što smo takođe već videli), odakle $\mathbb{Z}_n$ nije domen (pa ni polje).

> **6/16 Komentar.** Primetimo da smo zaključili $\mathbb{Z}_n$ je polje ako i samo ako n je prost broj.

(d) Ako je R domen, onda je i prsten polinoma nad R, $R[X]$, takođe domen. Ako je $p(X)$ nenula polinom sa vodećim koeficijentom $a \neq 0$, i ako je $q(X)$ nenula polinom sa vodećim koeficijentom b, onda je $p(X)q(X)$ polinom sa vodećim koeficijentom $ab \neq 0$ (jer je R domen), odakle, $p(X)q(X) \neq 0$. Dakle, $R[X]$ nema netrivijalne delitelje nule.

U prethodnom primeru smo naglasili da je polje uvek domen, kao i da je prsten $\mathbb{Z}_n$ domen ako i samo ako je polje. Ovo je zapravo tačno za sve konačne prstene.

6/17 Teorema.
Neka je R konačan domen. Tada je R polje.

Dokaz. Neka je $x \in R$ nenula element. Treba da nađemo njegov multiplikativan inverz. Posmatrajmo niz $x, x^2, x^3, \dots$. Kako je R konačan, ovaj niz nije beskonačan; specijalno, postoje $m < n$ takvi da $x^m = x^n$. Odavde je $x^m(1 - x^{n-m}) = 0$. Kako je R domen imamo dve mogućnosti: $x^m = 0$ ili $1 - x^{n-m} = 0$.

Neka je $x^m = 0$. Tada postoji najmanje k tako da $x^k = 0$. Kako $x \neq 0$, $k > 1$ i očigledno $k \leqslant m$. Međutim tada je $0 = x^k = xx^{k-1}$, pa kako $x \neq 0$ i R je domen, mora biti $x^{k-1} = 0$; ovo protivreči pretpostavci da je k bio najmanji za koji je $x^k = 0$. Dakle, ovaj slučaj nije moguć.

Neka je $1 - x^{n-m} = 0$, tj. $x^{n-m} = 1$. Odatle je $xx^{n-m-1} = 1$, i našli smo inverz od x. Dakle, R je polje. □

B Homomorfizmi prstena

6/18 Definicija. Neka su R i S prsteni i $\varphi : R \to S$. Preslikavanje φ je homomorfizam prstena ako zadovoljava sledeće aksiome:

- $\varphi(x +_R y) = \varphi(x) +_S \varphi(y)$;
- $\varphi(x \cdot_R y) = \varphi(x) \cdot_S \varphi(y)$.

Ako R i S imaju jedinicu, zahtevamo i da je:

- $\varphi(1_R) = 1_S$.

6/19 Komentar. Neka je $\varphi : R \to S$ homomorfizam prstena. Zbog prve aksiome, φ je specijalno homomorfizam Abelovih grupa $\varphi : (R, +_R, 0_R) \to (S, +_S, 0_S)$, pa iz Algebre 1 znamo da je:

- $\varphi(0_R) = 0_S$, i
- $\varphi(-x) = -\varphi(x)$ za sve $x \in R$.

6/20 Komentar. Sledeće stvari su lake:

(a) $id_R : R \to R$ je uvek homomorfizam prstena.

(b) Ako su $\varphi : R \to S$ i $\psi : S \to T$ homomorfizmi prstena, onda je i $\psi \circ \varphi : R \to T$ homomorfizam prstena.

(c) Ako je $\varphi : R \to S$ homomorfizam i bijekcija, onda je i $\varphi^{-1} : S \to R$ homomorfizam (i bijekcija). (Ovakve homomorfizme zovemo izomorfizmi; vidi sledeću definiciju.)

6/21 Definicija. Neka je $\varphi : R \to S$ homomorfizam prstena.

(a) Ako je $R = S$, za φ kažemo da je endomorfizam.

(b) Ako je φ 1-1, za φ kažemo da je monomorfizam.

(c) Ako je φ na, za φ kažemo da je epimorfizam.

(d) Ako je φ bijekcija, za φ kažemo da je izomorfizam.

(e) Ako je $R = S$ i φ je bijekcija, za φ kažemo da je automorfizam.

6/22 Primer.(a) Preslikavanje $\varphi : \mathbb{Z} \to \mathbb{Z}_n$ dato sa $\varphi(x) =$ „ostatak pri deljenju x sa n" je epimorfizam prstena; φ nije 1-1.

(b) Preslikavanje $\pi_1 : R \times S \to R$ dato sa $\pi_1(x, y) = x$ je epimorfizam prstena; π_1 nije 1-1 ako je S netrivijalan. Slično i $\pi_2 : R \times S \to S$ dato sa $\pi_1(x, y) = y$ je epimorfizam prstena.

(c) Neka je R prsten i $c \in R$. Preslikavanje $\varphi_c : R[X] \to R$ dato sa $\varphi(p(X)) = p(c)$ je epimorfizam prstena.

(d) Konjugacija $\mathbb{C} \to \mathbb{C}$, data sa $z \to \bar{z}$, je automorfizam prstena $\mathbb{C}$.

(e) Neka je $U_2(\mathbb{R})$ prsten gornje trougaonih 2×2 matrica nad $\mathbb{R}$:

$$U_2(\mathbb{R}) = \left\{ \begin{pmatrix} a & b \\ 0 & c \end{pmatrix} \mid a, b, c \in \mathbb{R} \right\}.$$

(Proveriti da je ovo zaista prsten (nekomutativan sa jedinicom).) Definišemo $\varphi : U_2(\mathbb{R}) \to \mathbb{R} \times \mathbb{R}$ sa $\varphi \begin{pmatrix} a & b \\ 0 & c \end{pmatrix} = (a, c)$. Tada je φ epimorfizam prstena. Očigledno je da je φ na, da se slaže sa sabiranjem, i da jedinicu slika u $(1, 1)$, što je jedinica u $\mathbb{R} \times \mathbb{R}$. Proveravamo i da se slaže sa množenjem:

$$\varphi\left(\begin{pmatrix} a & b \\ 0 & c \end{pmatrix}\begin{pmatrix} x & y \\ 0 & z \end{pmatrix}\right) = \varphi \begin{pmatrix} ax & ay + bz \\ 0 & cz \end{pmatrix} = (ax, cz) = (a, c)(x, z) = \varphi \begin{pmatrix} a & b \\ 0 & c \end{pmatrix} \varphi \begin{pmatrix} x & y \\ 0 & z \end{pmatrix}.$$

6/23 Definicija. Neka je $\varphi : R \to S$ homomorfizam prstena.

(a) Jezgro homomorfizma φ je $ker(\varphi) = \{x \in R \mid \varphi(x) = 0_S\}$.

(b) Slika homomorfizma φ je $im(\varphi) = \{\varphi(x) \mid x \in R\} \subseteq S$.

6/24 Primer.(a) Jezgro epimorfizam $\varphi : \mathbb{Z} \to \mathbb{Z}_n$ datog sa $\varphi(x) =$ „ostatak pri deljennju x sa n" je $ker(\varphi) = n\mathbb{Z}$.

(b) Jezgro epimorfizma $\pi_1 : R \times S \to R$ datog sa $\pi_1(x, y) = x$ je $ker(\pi_1) = 0 \times S$.

(c) Neka je $c \in \mathbb{R}$. Izračunajmo jezgro epimorfizma $\varphi_c : \mathbb{R}[X] \to \mathbb{R}$ datog sa $\varphi_c(p(X)) = p(c)$. Znamo da je $p(c) = 0$ ako i samo ako je $p(X)$ deljiv sa $X - c$, pa je $ker(\varphi_c) = \{(X - c)q(X) \mid q(X) \in \mathbb{R}[X]\}$.

(d) Neka je $\varphi_i : \mathbb{R}[X] \to \mathbb{C}$ preslikavanje dato sa $\varphi_i(p(X)) = p(i)$. Nije teško videti da je φ_i epimorfizam prstena. Izračunajmo jezgro. Znamo $p(i) = 0$ ako i samo ako $p(-i) = 0$ (kompleksne nule kod polinoma sa realnim koeficijentima se javljaju po konjugovanim parovima), pa odatle, $p(i) = 0$ ako i samo ako $p(X)$ je deljiv sa $(X - i)(X + i) = X^2 + 1$. Dakle, $ker(\varphi_i) = \{(X^2 + 1)q(X) \mid q(X) \in \mathbb{R}[X]\}$.

(e) Jezgro epimorfizma $\varphi : U_2(\mathbb{R}) \to \mathbb{R} \times \mathbb{R}$ datog sa $\varphi\begin{pmatrix} a & b \\ 0 & c \end{pmatrix} = (a, c)$, očigledno je $ker(\varphi) = \left\{\begin{pmatrix} 0 & b \\ 0 & 0 \end{pmatrix} \mid b \in \mathbb{R}\right\}$.

Očigledno je φ na ako i samo ako $im(\varphi) = S$. Kao i kod grupa, φ je 1-1 ako i samo ako je jezgro trivijalno: $ker(\varphi) = \{0_R\}$.

6/25 Tvrđenje.
Neka je $\varphi : R \to S$ homomorfizam prstena. Tada je φ 1-1 ako i samo ako $ker(\varphi) = \{0_R\}$.

Dokaz. Kako smo već komentarisali, φ je specijalno homomorfizam Abelovih grupa $\varphi : (R, +_R, 0_R) \to (S, +_S, 0_S)$, pa iz Algebre 1 znamo da je φ 1-1 ako i samo ako $ker(\varphi) = \{0_R\}$. □

6/26 Zadatak. Neka je R prsten i $a \in R$. Definišemo oznaku $n \cdot a$, $n \in \mathbb{Z}$, na sledeći način:

- $0 \cdot a := 0_R$;
- $n \cdot a := \underbrace{a + a + \cdots + a}_{n}$ za $n \geqslant 1$;
- $n \cdot a := -((-n) \cdot a)$ za $n \leqslant -1$.

Za $m, n \in \mathbb{Z}$ i $a \in R$ dokazati:

(a) $m \cdot a + n \cdot a = (m + n) \cdot a$;

(b) $m \cdot (n \cdot a) = (mn) \cdot a$.

Dalje definišemo oznaku a^n na sledeći način:

- $a^n := \underbrace{aa \ldots a}_{n}$ za $n \geqslant 1$;
- ako R ima jedinicu i $a \neq 0$, $a^0 := 1_R$;
- ako $a \in R^\times$, $a^n := (a^{-1})^{-n}$ za $n \leqslant -1$.

Kada je definisan odgovarajući izraz, dokazati:

(c) $a^m a^n = a^{m+n}$;

(d) $(a^n)^{-1} = a^{-n}$;

(e) $(a^m)^n = a^{mn}$.

6/27 Primer (Karakteristika prstena)**.**
Neka je R prsten sa jediniciom. Primetimo da postoji jedinstveni homomorfizam $\chi : \mathbb{Z} \to R$. Zaista, najpre mora biti $\chi(0) = 0_R$ i $\chi(1) = 1_R$, a onda poštujući sabiranje mora biti:

$$\chi(n) = \chi(\underbrace{1 + 1 + \cdots + 1}_{n}) = \underbrace{\chi(1) + \chi(1) + \cdots + \chi(1)}_{n} = \underbrace{1_R + 1_R + \cdots + 1_R}_{n} = n \cdot 1_R,$$

za $n \geqslant 2$, gde je $n \cdot 1_R$ samo oznaka za zbir n-mnogo 1_R. Dalje, poštujući sabiranje vidimo:

$$0_R = \chi(0) = \chi(n + (-n)) = \chi(n) + \chi(-n) = n \cdot 1_R + \chi(-n),$$

odakle je $\chi(-n) = -(n \cdot 1_R) = -n \cdot 1_R$ za $n \geqslant 1$. Sada nije teško videti da ovo preslikavanje zaista jeste homomorfizam prstena (koristeći prethodni zadatak npr.).
Jezgro homomorfizma χ je aditivna podgrupa od $\mathbb{Z}$, tj. $ker(\chi) = n\mathbb{Z}$ za neko $n \geqslant 0$. Broj n se zove karakteristika prstena R, i obeležava se sa $char(R)$. Primetimo:

- $char(R) \neq 1$ jer u suprotnom $1 \in ker(\chi)$, pa je $0_R = \chi(1) = 1_R$ (setimo se da implicitno pretpostavljamo $0_R = 1_R$);
- ako je $char(R) = n \geqslant 2$, onda je n najmanji pozitivan broj takav da $n \cdot 1_R = 0_R$; ovo je slučaj npr. u prstenu $\mathbb{Z}_n$: $char(\mathbb{Z}_n) = n$;
- ako je $char(R) = 0$, onda je χ 1-1, i ne postoji pozitivno n takvo da $n \cdot 1_R = 0_R$; npr. $char(\mathbb{Z}) = 0$, $char(\mathbb{R}[X]) = 0$, $char(M_n(\mathbb{R})) = 0$ itd.

6/28 Zadatak. Ako je R domen (ili samo sa jedinicom bez delitelja nule), dokazati $char(R) = 0$ ili $char(R) = p$ za neki prost broj p. Specijalno, ovo je tačno za polja.

C Potprsteni i ideali

6/29 Definicija (Potprsten)**.** Neka je R prsten i $S \subseteq R$. S je potprsten od R, $S \leqslant R$, ako važe sledeće aksiome:

- $(S, +)$ je podgrupa od $(R, +)$, tj.:
  - $0 \in S$;
  - ako $x \in S$ onda i $-x \in S$;
  - ako $x, y \in S$ onda i $x + y \in S$.

  Iz Algebre 1 znamo da je ekvivalentan uslov da je $S \neq \varnothing$, i $x, y \in S$ povlači $x - y \in S$.
- ako $x, y \in S$ onda i $xy \in S$.

Ako R ima jedinicu tražimo i:

- $1 \in S$.

6/30 Primer (Primeri potprstena)**.**(a) Jedini potprsten od $\mathbb{Z}$ je sam $\mathbb{Z}$. Zaista, ako $S \leqslant \mathbb{Z}$, kako $1 \in S$ i kako je S aditivna podgrupa od $\mathbb{Z}$, S mora da sadrži i aditivnu podgrupu generisanu sa 1, a to je celo $\mathbb{Z}$.

(b) U prstenu $2\mathbb{Z}$, potprsteni su svi podskupovi $2n\mathbb{Z}$, što se lako vidi.

(c) Primetimo $\mathbb{Z} \leqslant \mathbb{Q} \leqslant \mathbb{R} \leqslant \mathbb{C}$.

6/31 Definicija (Ideal)**.** Neka je R prsten i $I \subseteq R$. I je ideal od R, $I \lhd R$, ako važe sledeće aksiome:

- $(I, +)$ je podgrupa od $(R, +)$, dakle, $I \neq \varnothing$, i $x, y \in I$ povlači $x - y \in I$.

- ako $x \in I$ i $r \in R$, onda $xr, rx \in I$.[6]

6/32 Komentar. Ako R nema jedinicu, onda je svaki ideal i potprsten od R (i potprsten i ideal su aditivne podgrupe od R, potprsten, ako R nema jedinicu, treba samo da bude zatvoren za množnje, dok ideal mora da zadovoljava i više, mora da bude zatvoren i za množenje elementima iz R.) Ako R ima jedinicu, onda je samo R istovremeno i potprsten i ideal od sebe. Naime, svaki potprsten mora da sadrži jedinicu, dok pravi ideali (ideali strogo manji od R) nikada ne sadrže jedinicu, što sledi iz sledećeg tvrđenja.

6/33 Tvrđenje.
Neka je R prsten sa jedinicom i $I \lhd R$. Sledeći iskazi su ekvivalentni:

(1) $I = R$;

(2) $1 \in I$;

(3) $R^\times \cap I \neq \varnothing$.

Dokaz. (1) $\Rightarrow$ (2) i (2) $\Rightarrow$ (3) su očigledni, pa dokazujemo (3) $\Rightarrow$ (1). Neka $u \in R^\times \cap I$. Tada za svako $r \in R$ imamo i $(ru^{-1})u \in I$, tj. $r \in I$; dakle, $R \subseteq I$, odakle $R = I$. □

Dakle, pravi ideali u prstenima sa jedinicama nikada ne sadrže invertibilne elemente.

6/34 Primer (Primeri ideala)**.**(a) U svakom prstenu, $0 := \{0\}$ je ideal: nula-ideal.

(b) Ideali prstena $\mathbb{Z}$ su tačno skupovi $n\mathbb{Z}$. Zaista, ovo su jedine aditivne podgrupe od $\mathbb{Z}$, ali zadovoljavaju i uslov da za $r \in \mathbb{Z}$ i $nk \in n\mathbb{Z}$, $rnk = n(rk) \in n\mathbb{Z}$.

(c) U prstenu $2\mathbb{Z}$, podskup $2n\mathbb{Z}$ je ideal, što lako vidimo na sličan način.

(d) Ako je F polje, jedini pravi ideal je nula ideal, što sledi iz prethodnog tvrđenja, jer su svi nenula elementi invertibilni.

6/35 Tvrđenje (Presek ideala je ideal)**.**
Neka je R prsten, i I_λ, $\lambda \in \Lambda$, familija ideala od R. Tada je i $I := \bigcap_{\lambda\in\Lambda} I_\lambda$ ideal od R.

Dokaz. Kako je presek podgrupa – podgrupa, I jeste aditivna podgrupa od R. Neka $x \in I$, tj. $(\forall\lambda \in \Lambda)\ x \in I_\lambda$, i neka $r \in R$. Tada $(\forall\lambda \in \Lambda)\ rx, xr \in I_\lambda$ jer $I_\lambda \lhd R$, odakle $rx, xr \in I$. Dakle, $I \lhd R$. □

Primetimo da je, očigledno, presek ideal najveći ideal koji je sadržan u svakom članu preseka.

6/36 Primer (Glavni ideal)**.**
Neka je R prsten sa jedinicom i $a \in R$. Glavni ideal generisan sa a, u oznaci $\langle a\rangle$, je najmanji ideal od R koji sadrži a. Primetimo najpre da takav ideal postoji prema prethodnom tvrđenju, jer je najmanji ideal koji sadrži a upravo presek svih ideala koji sadrže a (primetimo da uvek postoji ideal koji sadrži a, a to je ceo prsten R).
Opišimo $\langle a\rangle$ na lepši način (i za to nam je potrebno da R ima jedinicu). Tvrdimo:

$$\langle a\rangle = RaR := \{r_1ar_1' + r_2ar_2' + \cdots + r_nar_n' \mid n \geqslant 1,\ r_1, r_1', r_2, r_2', \ldots, r_n, r_n' \in R\}.$$

Nije teško videti da RaR jeste ideal (direktan račun); takođe, $a \in RaR$ jer možemo zapisati $a = 1 \cdot a \cdot 1$. Dakle, po definiciji, $\langle a\rangle \subseteq RaR$. Sa druge strane, $a \in \langle a\rangle$ povlači $ra \in \langle a\rangle$ jer je $\langle a\rangle$ ideal, što dalje povlači $rar' \in \langle a\rangle$ iz istog razloga, pa i sume ovakvih elemenata pripadaju $\langle a\rangle$ jer je ideal zatvoren za sabiranje.

[6] Ako je R komutativan, dovoljno je samo da tražimo $rx \in I$. U nekomutativnom slučaju možemo da definišemo posebno leve ideale, one koji zadovoljavaju $rx \in I$, i desne ideale, one koji zadovoljavaju $xr \in I$, i oni ne moraju biti isti. Nas ovde zanimaju obostrani ideali, tj. ideali u smislu naše definicije.

Dakle, važi i $RaR \subseteq \langle a \rangle$, čime smo završili dokaz jednakosti.
U slučaju komutativnog prstena sa jedinicom, $\langle a \rangle$ zaista ima lep opis: $\langle a \rangle = Ra := \{ra \mid r \in R\}$. To sledi jer u slučaju komutativnog prstena imamo:

$$r_1 a r_1' + r_2 a r_2' + \cdots + r_n a r_n' = r_1 r_1' a + r_2 r_2' a + \cdots + r_n r_n' a = \underbrace{(r_1 r_1' + r_2 r_2' + \cdots + r_n r_n')}_{=r} a = ra,$$

odakle direktno sledi $RaR = Ra$.

Primetili smo da je presek ideala najveći ideal koji je sadržan u svakom idealu koji učestvuje u preseku. Postoji i najmanji ideal koji sadrži neku familiju ideala: njena suma.

6/37 Tvrđenje (Suma ideala)**.**
Neka je R prsten, i I_λ, $\lambda \in \Lambda$, familija idela od R. Tada je:

$$I = \sum_{\lambda \in \Lambda} I_\lambda := \{x_1 + x_2 + \cdots + x_n \mid n \geqslant 1,\ \lambda_i \in \Lambda,\ x_i \in I_{\lambda_i}\}$$

najmanji ideal od R koji sadrži sve I_λ. (Da bude jasno, u sumi su sve moguće konačne sume elemenata iz ideala u familiji.)

Dokaz. Direktan račun za vežbu. □

Konkretno, ako $I, J \lhd R$, onda je $I + J = \{i + j \mid i \in I,\ j \in J\}$. Primetimo, ako je R komutativan, onda je $\langle x \rangle + \langle y \rangle = \{rx + r'y \mid r, r' \in R\}$; ovaj ideal označavamo i sa $\langle x, y \rangle$.

6/38 Zadatak. Izračunati $m\mathbb{Z} \cap n\mathbb{Z}$ i $m\mathbb{Z} + n\mathbb{Z}$ u $\mathbb{Z}$.

6/39 Definicija. Neka je R prsten.

(a) Ideal $M \lhd R$ je maksimalan ako je $M \subsetneq R$ i ne postoji $N \lhd R$ takav da $M \subsetneq N \subsetneq R$.

(b) Ako je R komutativan, ideal $P \lhd R$ je prost ako zadovoljava $xy \in P$ povlači $x \in P$ ili $y \in P$.

Naglasimo da pojam prostog ideala nismo definisali za nekomutativne prstene.

6/40 Primer.(a) R je očigledno uvek prost ideal od sebe; ovo nije zanimljivo.

(b) 0 je prost ideal ako i samo ako R nema delitelje nule.

(c) U $\mathbb{Z}$ su prosti ideali 0 i $p\mathbb{Z}$, gde je p prost broj. U $\mathbb{Z}$ su maksimalni ideali $p\mathbb{Z}$, gde je p prost broj.

(d) Maksimalni ideali u $\mathbb{C}[X]$ su tačno glavni ideali generisani polinomom stepena 1: $X - z$. Najpre, da bismo videli da je $\langle X - z \rangle$ maksimalan, pretpostavimo $\langle X - z \rangle \subsetneq N$ i dokažimo $N = \mathbb{C}[X]$. Postoji polinom $p(X) \in N \setminus \langle X - z \rangle$; specijalno, $p(X)$ nije deljiv sa $X - z$, pa kada ga podelimo sa $X - z$ dobijamo nenula konstantni ostatak: $p(X) = (X - z)q(X) + w$, $w \in \mathbb{C}^\times$. Odatle, $w = p(X) - (X - z)q(X) \in N$ jer $p(X) \in N$ i $(X - z)q(X) \in \langle X - z \rangle \subseteq N$. Kako N sadrži invertibilan element w, $N = \mathbb{C}[X]$.

Dokažimo sada da nemamo druge maksimalne ideale. Neka je M maksimalan; očigledno $M \neq 0$ i $M \cap \mathbb{C}^\times = \varnothing$. Izaberimo polinom $a(X) \in M$ najmanjeg stepena (dakle, on je stepena bar jedan). Neka je $X - z$ linearan faktor od $a(X)$, pa $a(X) \in \langle X - z \rangle$. Dokazujemo $M = \langle X - z \rangle$. Zbog maksimalnosti, dovoljno je da dokažemo $M \subseteq \langle X - z \rangle$. Neka je $p(X) \in M$, i podelimo $p(X)$ sa $a(X)$ sa ostatkom: $p(X) = a(X)q(X) + r(X)$, gde je $r(X)$ stepena manjeg od $a(X)$. Primetimo da $r(X) = p(X) - a(X)q(X) \in M$, pa kako smo izabrali $a(X)$ da bude najmanjeg mogućeg stepena u M, i kako je $r(X)$ manjeg stepena, i kako $M \cap \mathbb{C}^\times = \varnothing$, mora biti $r(X) = 0$. Dakle, $p(X) = a(X)q(X) \in \langle X - z \rangle$ jer $a(X) \in \langle X - z \rangle$.

6/41 Zadatak. Dokazati da su maksimalni ideali u $\mathbb{R}[X]$ glavni ideali generisani linearnim polinomom, i glavni ideali generisani kvadratnim polinomom sa negativnom diskriminantom.

6/42 Tvrđenje.
Neka je R komutativan prsten sa jedinicom. Ako je $M \lhd R$ maksimalan, onda je on i prost.

Dokaz. Pretpostavimo $x, y \notin M$. Tada, zbog maksimalnosti, $\langle x \rangle + M = R$ i $\langle y \rangle + M = R$, pa možemo zapisati $rx + m = 1$ i $r'y + m' = 1$ za neke $r, r' \in R$ i $m, m' \in M$. Odavde je množenjem $1 = rr'(xy) + \underbrace{(rxm' + r'ym + mm')}_{\in M}$, pa ako bi bilo $xy \in M$ dobili bismo i da $1 \in M$, što nije; dakle, $xy \notin M$. Prema tome, M je prost. □

6/43 Primer.
Primetimo dve stvari:

(a) Prethodno tvrđenje ne važi ako R nema jedinicu. Naime, posmatrajmo prsten $R = 2\mathbb{Z}$ i ideal $M = 4\mathbb{Z}$. Primetimo da M nije prost jer $2 \cdot 2 = 4 \in M$, ali $2 \notin M$. Međutim, M jeste maksimalan. Pretpostavimo da je $M \subsetneq N$ i $n \in N \setminus M$; tada je n oblika $n = 4k + 2$, pa $2 = n - 4k \in N$ jer $n \in N$ i $4k \in M \subseteq N$. Kako $2 \in N$, sada nije teško videti da je $N = R$, što dokazuje da M jeste maksimalan.

(b) Primetimo i da obratno ne važi, prost ideal ne mora biti maksimalan. Najjednostavniji primer je npr. ideal 0 u $\mathbb{Z}$, koji jeste prost jer $\mathbb{Z}$ nema delitelje nule, ali nije maksimalan – sadržan je u svim idealima $n\mathbb{Z}$.

Nešto netrivijalniji primer je sledeći. Neka je $P = \langle X \rangle$ u prstenu $R = \mathbb{Z}[X]$; dakle, P je skup svih polinoma čiji je konstantan koeficijent nula. Ideal P jeste prost: ako $p(X), q(X) \notin P$, to znači da $p(X)$ i $q(X)$ imaju nenula konstantne koeficijente, npr. a i b; tada je i konstantan koeficijent ab polinoma $p(X)q(X)$ takođe nenula, pa $p(X)q(X) \notin P$. Dakle, P je prost. Sa druge strane, P nije maksimalan. Npr. $M = \langle 2 \rangle + P$ je strogo veći od P jer $2 \in M \setminus P$, ali M nije ceo R. Zaista, nije teško videti da proizvoljan element u M, koji je oblika $2f(X) + Xg(X)$, ima paran konstantan koeficijent, pa $M \neq R$. Prema tome, našli smo strogo veći pravi ideal od P, i P nije maksimalan.

6/44 Zadatak. Dokazati da je $\langle 2, X \rangle$ maksimalan u $\mathbb{Z}[X]$, i dokazati da ovaj ideal nije glavni.

U prstenima sa jedinicom maksimalni ideali uvek postoje. Za dokaz nam je potrebna aksioma izbora:

6/45 Teorema (Hauzdorfov princip maksimalnosti (aksioma izbora)).
Svaka neprazna familija skupova $\mathcal{F}$ ima maksimalan lanac u odnosu na $\subseteq$, tj. postoji potfamilija $\mathcal{L} \subseteq \mathcal{F}$ takva da:

- $A, B \in \mathcal{L}$ povlači $A \subseteq B$ ili $B \subseteq A$, i ($\mathcal{L}$ je lanac)
- ako $A \in \mathcal{F} \setminus \mathcal{L}$ onda postoji $B \in \mathcal{L}$ takav da $A \not\subseteq B$ i $B \not\subseteq A$. ($\mathcal{L}$ je maksimalan lanac)

6/46 Tvrđenje.
Neka je R prsten sa 1. Tada R ima maksimalan ideal.

Dokaz. Neka je $\mathcal{I}$ familija svih pravih (različitih od R) ideala u R; $\mathcal{I}$ je neprazna jer $0 \in \mathcal{I}$. Prema Hauzdorfovom principu maksimalnosti izaberimo neki maksimalni lanac $\mathcal{L} \subseteq \mathcal{I}$. Tvrdimo da je $M := \bigcup \mathcal{L}$ maksimalan ideal.

Prvo dokazujemo da je M ideal. Jasno je da $\mathcal{L} \neq \varnothing$ jer $\mathcal{I} \neq \varnothing$, pa $0 \in M$ jer pripada svakom članu unije. Neka $x, y \in M$; tada $x \in I$ i $y \in J$ za neke $I, J \in \mathcal{I}$. Kako je $\mathcal{L}$ lanac, I i J su uporedivi, npr. $I \subseteq J$. Tada $x, y \in J$, pa i $x - y \in J$, pa $x - y \in M$. Dakle, M jeste aditivna podgrupa od R. Neka $x \in M$ i $r \in R$. Ponovo $x \in I$ za neko $I \in \mathcal{I}$, pa $xr, rx \in I$, odakle i $xr, rx \in M$. Dakle, M jeste ideal.

M je i pravi ideal jer $1 \notin M$ (jer 1 ne pripada nijednom članu unije; jedino u ovom trenutku korstimo da R ima jedinicu). Dakle, $M \in \mathcal{I}$.

Dokažimo da je M maksimalan ideal. Pretpostavimo suprotno, $M \subsetneq N \subsetneq R$ i $N \lhd R$. Tada $N \in \mathcal{I}$ i N je strogi nadskup svih ideala iz $\mathcal{L}$ jer je strogi nadskup njihove unije. To znači da se $\mathcal{L}$ može produžiti do lanca $\mathcal{L} \cup \{N\}$, što protivreči činjenici da je $\mathcal{L}$ bio maksimalan lanac. Završili smo dokaz. □

6/47 Zadatak. Neka je R prsten sa jedinicom.

(a) Neka je $I \lhd R$ pravi ideal. Dokazati da postoji maksimalan ideal $M \lhd R$ takav da $I \subseteq M$.

(b) Neka $a \in R$ nije invertibilan. Dokazati da postoji maksimalan ideal $M \lhd R$ takav da $a \in M$.

(Adaptirati prethodni dokaz.)

U dokazu prethodnog tvrđenja koristili smo da R ima jedinicu. Postavlja se prirodno pitanje da li prsten bez jedinice mora da ima maksimalan ideal (videli smo da može da ima: $4\mathbb{Z}$ u $2\mathbb{Z}$ jeste maksimalan). Odgovor je u opštem slučaju negativan:

6/48 Primer (Primer prstena koji nema maksimalan ideal)**.**
Ovo pitanje nije lako. Daćemo jedan veštački primer, a kasnije ćemo videti i jedan prirodniji.
Posmatrajmo aditivnu grupu $\mathbb{Q}$ i definišimo novo množenje na njoj sa $a * b := 0$ za sve $a, b \in \mathbb{Q}$; nije teško videti da je ovo komutativan prsten bez jedinice. Dokazaćemo da on nema makismalan ideal. Kako je množenje trivijalno, jasno je da je $I \subseteq \mathbb{Q}$ ideal ako i samo ako je aditivna podgrupa od $\mathbb{Q}$; prema tome, problem se svodi na dokaz da $\mathbb{Q}$ nema maksimalnu podgrupu. Pretpostavimo suprotno, neka je $M \leqslant \mathbb{Q}$ maksimalna podgrupa; jasno $M \neq 0$. Izaberimo $\frac{p}{q} \in \mathbb{Q} \setminus M$ i $\frac{m}{n} \in M \setminus \{0\}$; tada i $\frac{1}{q} \in \mathbb{Q} \setminus M$ i $m \in M$. Kako je M maksimalna, $\mathbb{Q} = M + \langle \frac{1}{q} \rangle$, pa je $\frac{1}{mq^2} = u + k\frac{1}{q}$ za neko $u \in M$ i $k \in \mathbb{Z}$. Množenjem sa mq dobijamo $\frac{1}{q} = (mq)u + km$, što pripada M jer u, pa i umnožak $(mq)u$, pripada M, kao i m, pa i umnožak km, pripada M. Kontradikcija.

Nadovezujći se na prethodni primer možemo da primetimo da svaku Abelovu grupu možemo da da pretvorimo u prsten sa trivijalnim množenjem: $a * b := 0$. Primetimo da ovakav prsten nema prave proste ideale.

D Količnički prsten

6/49 Definicija. Neka je $I \lhd R$. Na R definišemo relaciju jednakosti modulo I, $\equiv_I$, sa:

$$x \equiv_I y \ :\iff \ x - y \in I.$$

$x \equiv_I y$ još se obeležava i sa $x \equiv y \mod I$.

Primetimo dva trivijalna slučaja: $\equiv_0$ je samo relacija jednakosti $=$ na R, dok je $\equiv_R$ puna relacija $R \times R$.

6/50 Tvrđenje.
Neka je $I \lhd R$. Relacija $\equiv_I$ je kongruencija prstena R, tj.:

(a) $\equiv_I$ je ekvivalencija prstena R, i $[a]_{\equiv_I} = a + I := \{a + x \mid x \in R\}$;

(b) $\equiv_I$ poštuje operacije, tj. ako $a \equiv_I a'$ i $b \equiv_I b'$, onda:

- $a + b \equiv_I a' + b'$, i
- $ab \equiv_I a'b'$.

Dokaz. (a) Refleksivnost važi jer $a \equiv_I a \iff a - a \in I \iff 0 \in I$, a desna strana je tačna. Simetričnost: Pretpostavimo $a \equiv_I b$, tj. $a - b \in I$; tada i $b - a = -(a - b) \in I$, pa $b \equiv_I a$. Tranzitivnost: Pretpostavimo $a \equiv_I b$ i $b \equiv_I c$, tj. $a - b, b - c \in I$; tada i $a - c = (a - b) + (b - c) \in I$, pa $a \equiv_I c$.

Izračunajmo klasu $[a]_{\equiv_I}$: $x \in [a]_{\equiv_I} \iff x \equiv_I a \iff x - a \in I \iff (\exists i \in I)\ x = a + i \iff x \in a + I$.

(b) Pretpostavimo $a - a', b - b' \in I$. Tada i $(a + b) - (a' + b') = (a - a') + (b - b') \in I$, pa $a + b \equiv a' + b'$. Takođe, $ab - a'b' = ab - a'b + a'b - a'b' = (a - a')b + a'(b - b') \in I$, pa $aa' \equiv_I bb'$. □

Naglasimo da smo samo u posledenjoj rečenici dokaza koristili da je I dvostrani ideal; u svim ostalim delovima smo koristili samo da je I Abelova grupa u odnosu na $+$.

6/51 Definicija. Neka je $I \lhd R$. Količnički prsten R po I, u oznaci R/I, je količnički skup $R/I := R/_{\equiv_I} = \{a + I \mid a \in R\}$ sa operacijama $+$ i $\cdot$ definisanim sa:

$$(a + I) + (b + I) := (a + b) + I \quad \text{i} \quad (a + I) \cdot (b + I) := ab + I.$$

6/52 Komentar. Prema prethodnom tvrđenju, definisane operacije u dobro definisane (ne zavise od izbora predstavnika klasa $\equiv_I$). Direktno se proverava da je R/I prsten u odnosu na ove operacije. Lako vidimo da je nula u R/I klasa $0 + I = I$. Takođe, aditivni inverz od $a + I$ je $(-a) + I$. Ako je R imao jedinicu, onda je $1 + I$ jedinica prstena R/I (obratno nije tačno: R/I može da ima jedinicu, a da je R nije imao). Ako je R bio komutativan, onda je i R/I komutativan (obratno nije tačni: R/I može da bude komutativan, a da R nije bio).

6/53 Primer (Primer komutativnog količnika nekomutativnog prstena)**.**
Najjednostavnije je da uzmemo komutativan prsten R i nekomutativan prsten S, i da posmaramo nekomutativan prsten $R \times S$. Tada je $I = 0 \times S$ ideal prstena $R \times S$, i $(R \times S)/I$ je izomorfan sa R, pa je $(R \times S)/I$ komutativan. Detalje ostavljamo čitaocu, a mi ćemo da pogledamo konkretan primer.
Neka je $U_2(\mathbb{R}) = \left\{ \begin{pmatrix} a & b \\ 0 & c \end{pmatrix} \mid a, b, c \in \mathbb{R} \right\}$ prsten svih gornje trougaonih 2×2 matrica nad $\mathbb{R}$. Nije teško videti da je $U_2(\mathbb{R})$ zaista prsten (sa jedinicom). Ovaj prsten je nekomutativan; npr.:

$$\begin{pmatrix} 1 & 1 \\ 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 2 \\ 0 & 2 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 4 \\ 0 & 2 \end{pmatrix} \neq \begin{pmatrix} 1 & 3 \\ 0 & 2 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 2 \\ 0 & 2 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 1 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}.$$

Posmatrajmo skup $I = \left\{ \begin{pmatrix} 0 & b \\ 0 & 0 \end{pmatrix} \mid b \in \mathbb{R} \right\}$; dokažimo da je I ideal u $U_2(\mathbb{R})$. Jasno je da nula matrica pripada I, kao i da je I zatvoren za sabiranje. Dokažimo zatvorenost za spoljno množenje:

$$\begin{pmatrix} a & b \\ 0 & c \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 & d \\ 0 & 0 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 & ad \\ 0 & 0 \end{pmatrix} \in I \quad \text{i} \quad \begin{pmatrix} 0 & d \\ 0 & 0 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} a & b \\ 0 & c \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 0 & dc \\ 0 & 0 \end{pmatrix} \in I.$$

Sada možemo da posmatramo $U_2(\mathbb{R})/I$, i dokažimo da je u pitanju komutativan prsten. Neka su $A = \begin{pmatrix} a & b \\ 0 & c \end{pmatrix}$ i $B = \begin{pmatrix} x & y \\ 0 & z \end{pmatrix}$. Tada su:

$$AB = \begin{pmatrix} ax & ay + bz \\ 0 & cz \end{pmatrix}, \quad BA = \begin{pmatrix} xa & xb + yc \\ 0 & zc \end{pmatrix}, \quad \text{i} \quad AB - BA = \begin{pmatrix} 0 & (a + c)y + b(x + z) \\ 0 & 0 \end{pmatrix} \in I.$$

Dakle, $AB \equiv BA \mod I$, tj. $(A + I)(B + I) = AB + I = BA + I = (B + I)(A + I)$, što dokazuje komutativnost.

Zadatak. Dokazati da je $U_2(\mathbb{R})/I \cong D_2(\mathbb{R})$, gde je $D_2(\mathbb{R}) = \left\{ \begin{pmatrix} a & 0 \\ 0 & c \end{pmatrix} \mid a, c \in \mathbb{R} \right\}$ prsten dijagonalnih matrica.

6/54 Primer (Primer količnika sa jedinicom prstena bez jedinice)**.**
Najjednostavnije je da posmatramo prsten sa jedinicom R i prsten bez jedinice S; tada je $R \times S$ prsten bez jedinice, $I = 0 \times S$ je ideal, i $(R \times S)/I \cong R$ ima jedinicu. Detalje ostavljamo za vežbu, a ovde dajemo konkretan primer.
Posmatrajmo prsten polinoma $\mathbb{Z}_2[X]$ i skup $R = \{p(X) \in \mathbb{Z}_2[X] \mid p(0) = 0\}$; dakle, R je skup svih polinoma nad $\mathbb{Z}_2$ čiji je konstantan član jednak 0. Mošemo da primetimo da je R zapravo ideal $\langle X \rangle$ u $\mathbb{Z}_2[X]$, što specijalno znači da je R zatvoren za sabiranje i množenje, tj. sam po sebi je prsten. Jasno je da R nema jedinicu: naime, ako je $p(X)$ nenula polinom iz R, onda je $deg(p) \geqslant 1$, pa je npr. $deg(p \cdot X) = deg(p) + deg(X) \geqslant 1 + 1 = 2$, odakle sledi da $p \cdot X \neq X$; dakle, p ne može biti jedinica.
Neka je $I = \langle X^2 + X \rangle$ ideal generisan u R. Očigledno $X^2 \equiv X \mod I$ jer $X^2 - X = X^2 + X \in I$ (u $\mathbb{Z}_2$ plus i minus su jednaki). Takođe, primetimo da je za svako $n \geqslant 3$:

$$\begin{aligned} X^n &= X^n + X^{n-1} + \ldots + X^3 \\ &\quad + X^{n-1} + \ldots + X^3 + X^2 + X^2 \\ &= (X^2 + X)(X^{n-2} + X^{n-3} + \ldots + X) + X^2, \end{aligned}$$

odakle sledi $X^n \equiv X^2 \equiv X \mod I$. Odavde, za svaki $p(X) \in R$ je $p(X) \equiv 0 \mod I$ (ako $p(X)$ ima paran broj sabiraka) ili $p(X) \equiv X \mod I$ (ako $p(X)$ ima neparan broj sabiraka).
Dakle, postoje samo dva elementa u R/I: I i $X + I$. Kako je $(X + I)(X + I) = X^2 + I = X + I$, $X + I$ je jedinica prstena R/I. (Štaviše, očigledno je $R/I \cong \mathbb{Z}_2$).

U slučaju komutativnog prstena sa jedinicom, prost/maksimalan ideal možemo da okarakterišemo na sledeći način:

6/55 Tvrđenje.
Neka je R komutativan prsten sa jedinicom, i $I \lhd R$. Tada:

(a) I je prost ako i samo ako R/I je domen;

(b) I je maksimalan ako i samo ako R/I je polje.

Dokaz. (a) Primetimo da I nije prost ako i samo ako postoje $x, y \notin I$ takvi da $xy \in I$, ako i samo ako u R/I postoje elementi $x + I, y + I \neq I$ takvi da $xy + I = I$; kako je $xy + I = (x + I)(y + I)$, poslednje je ekvivalentno sa R/I ima netrivijalne delitelje nule, tj. R/I nije domen.

(b) Ideal I je maksimalan ako i samo ako za svako $x \notin I$, $I + \langle x \rangle = R$, ako i samo ako za svako $x \notin I$, $1 \in I + \langle x \rangle$, ako i samo ako za svako $x \notin I$, postoji $i \in I$ i $r \in R$ tako da $1 = i + rx$, ako i samo ako za svako $x \notin I$, postoji $r \in R$ tako da $rx = 1 \mod I$, ako i samo ako za svako $x + I \neq I$ u R/I, postoji $r + I$ tako da $(x + I)(r + I) = 1 + I$, ako i samo ako svako $x + I \neq I$ u R/I ima multiplikativan inverz, ako i samo ako R/I je polje. □

Primetimo da odavde direktno sledi da je makismalan ideal u komutativnom prstenu sa jedinicom uvek i prost. Takođe, primetimo da u dokazu dela (a) smo zapravo dokazali jače tvrđenje I je prost ako i samo ako R/I nema delitelje nule, i za ovu ekvivalenciju nije bilo bitno da li R ima ili nema jedinicu (i dalje je bitno da je komutativan, jer pojam prostog ideala nismo definisale za nekomutativne prstene).

6/56 Primer.
U prethodnom tvrđenju (b) bilo je bitno da R ima jedinicu. Npr. videli smo da u prstenu $2\mathbb{Z}$ imamo maksimalan ideal $4\mathbb{Z}$. Lako vidimo da je $2\mathbb{Z}/4\mathbb{Z} = \{4\mathbb{Z}, 2 + 4\mathbb{Z}\}$, na kome množimo $(2 + 4\mathbb{Z})(2 + 4\mathbb{Z}) = 4 + 4\mathbb{Z} = 4\mathbb{Z}$, pa $2\mathbb{Z}/4\mathbb{Z}$ nema jedinicu, tj. $2\mathbb{Z}/4\mathbb{Z}$ nije polje (nije ni domen).

E Teoreme o korespondenciji i izomorfizmu

6/57 Teorema (Teorema o korespondenciji)**.**
Neka je R prsten i $I \lhd R$.

(a) Ako je $J \lhd R$ takav da $I \subseteq J$, onda je $J/I := \{j + I \mid j \in J\} \lhd R/I$. Štaviše, ako je $\hat{J} \lhd R/I$, onda je $\hat{J} = J/I$ za neki $J \lhd R$ takav da $I \subseteq J$.

(b) Korespondencija iz (a) verno čuva poredak, tj. za $J, J' \lhd R$ takve da $I \subseteq J, J'$, $J \subseteq J'$ ako i samo ako $J/I \subseteq J'/I$, i $J = J'$ ako i samo ako $J/I = J'/I$.

(c) Ako je R komutativan, u prethodnoj korespondenciji J je prost (maksimalan) u R ako i samo ako je J/I prost (maksimalan) u R/I.

Dokaz. (a) Prvi deo je direktan. Neka je $J \lhd R$ takav da $I \subseteq J$, i neka je $J/I = \{j + I \mid j \in J\}$. Nula u R/I, $I = 0 + I \in J/I$ jer $0 \in J$. Za $x, y \in J$ treba proveriti $(x + I) - (y + I) = (x - y) + I \in J/I$, i za $x \in J, r \in R$ treba proveriti $(x + I)(r + R) = xr + I, (r + I)(x + I) = rx + I \in J/I$. Obe provere su direktne.

Pretpostavimo sada da je $\hat{J} \lhd R/I$. Neka je $J := \{x \in R \mid x + I \in \hat{J}\}$. Očigledno $I \subseteq J$, jer $i + I = I \in \hat{J}$ jer $\hat{J}$ sadrži nulu u R/I. Treba proveriti da je J ideal. Jasno, $0 \in J$ jer $I \subseteq J$. Neka $x, y \in J$, tj. $x + I, y + I \in \hat{J}$; tada $(x - y) + I = (x + I) - (y + I) \in \hat{J}$, odakle $x - y \in J$; dakle, J je aditivna podgrupa od R. Neka $x \in J$, tj. $x + I \in \hat{J}$, i neka $r \in R$; tada $rx + I = (r + I)(x + I) \in \hat{J}$, i slično $xr + I \in \hat{J}$, pa $rx, xr \in J$, i završili smo dokaz da je J ideal. Sada $x + I \in \hat{J}$ ako i samo ako $x \in J$ po definiciji, ako i samo ako $x + I \in J/I$. U poslednjoj ekvivalenciji, smer ($\Rightarrow$) je direktno po definiciji J/I, a za smer ($\Leftarrow$) primetimo ako $x + I \in J/I$, onda je $x + I = j + I$ za neko $j \in J$, pa je $x - j \in I \subseteq J$, odakle, $x \in J$. Dakle, dokazali smo i da je $\hat{J} = J/I$.

(b) Direktan račun, ostavljamo za vežbu.

(c) Prema (a) i (b) je sada očigledno da je $J \lhd R$ takav da $I \subseteq J$ maksimalan ako i samo ako je J/I maksimalan u R/I (bez obzira da li je prsten komutativan).

Da bismo uradili isto za proste ideale, pretpostavimo da je R komutativan. Primetimo $(x + I)(y + I) \in J/I$ ako i samo ako $xy + I \in J/I$, ako i samo ako (slično kao malopre) $xy \in J$. Odavde sada sledi da je J/I prost ako i samo ako je J prost (jer isto $x + I \in J/I$ ako i samo ako $x \in J$, i $y + I \in J/I$ ako i samo ako $y \in J$). □

6/58 Teorema (Prva teorema o izomorfizmu)**.**
Neka je $\varphi : R \to S$ homomorfizam prstena. Tada je $ker(\varphi) := \{x \in R \mid \varphi(x) = 0_S\} \lhd R$, $im(\varphi) := \{\varphi(x) \mid x \in R\} \leqslant S$, i $R/ker(\varphi) \cong im(\varphi)$.

Dokaz. Dokažimo najpre da je $ker(\varphi) \lhd R$. Kako $\varphi(0_R) = 0_S$, $0_R \in ker(\varphi)$. Pretpostavimo $x, y \in ker(\varphi)$, tj. $\varphi(x) = \varphi(y) = 0_S$; tada je $\varphi(x - y) = \varphi(x) - \varphi(y) = 0_S - O_S = 0_S$, pa $x - y \in ker(\varphi)$. Konačno, ako $x \in ker(\varphi)$ i $r \in R$, tada je $\varphi(rx) = \varphi(r)\varphi(x) = \varphi(r) \cdot 0_S = 0_S$ i slično $\varphi(xr) = 0_S$, tj. $rx, xr \in ker(\varphi)$.

Dalje dokazujemo $im(\varphi) \leqslant S$. Neka $a, b \in im(\varphi)$, i neka je $a = \varphi(x)$ i $b = \varphi(y)$. Tada $0_S = \varphi(0_R) \in im(\varphi)$; $a - b = \varphi(x) - \varphi(y) = \varphi(x - y) \in im(\varphi)$; $ab = \varphi(x)\varphi(y) = \varphi(xy) \in im(\varphi)$. Dodatno, ako R i S imaju jedinicu, onda $1_S = \varphi(1_R) \in im(\varphi)$.

Posmatrajmo preslikavanje $\Phi : R/ker(\varphi) \to im(\varphi)$ dato sa $\Phi(x + ker(\varphi)) = \varphi(x)$. Jasno je da je $\Phi(x + ker(\varphi)) \in im(\varphi)$. Primetimo:

$$x \equiv y \mod ker(\varphi) \iff x - y \in ker(\varphi) \iff \varphi(x - y) = 0_S \iff \varphi(x) - \varphi(y) = 0_S \iff \varphi(x) = \varphi(y).$$

Prethodni niz ekvivalencija pokazuje da je Φ dobro definisano preslikavanje (smer $\Rightarrow$) koje je 1-1 (smer $\Leftarrow$). Dodatno, Φ je očigledno na jer $\varphi(x) = \Phi(x + ker(\varphi))$.

Ostaje da proverimo da je Φ homomorfizam prstena. Najpre, $\Phi((x + ker(\varphi)) + (y + ker(\varphi))) = \Phi((x + y) + ker(\varphi)) = \varphi(x + y) = \varphi(x) + \varphi(y) = \Phi(x + ker(\varphi)) + \Phi(y + ker(\varphi))$. Slično, $\Phi((x + ker(\varphi))(y + ker(\varphi))) = \Phi((xy) + ker(\varphi)) = \varphi(xy) = \varphi(x)\varphi(y) = \Phi(x + ker(\varphi))\Phi(y + ker(\varphi))$. Konačno, ako R i S imaju jedinice, imamo da je $\Phi(1_R + ker(\varphi)) = \varphi(1_R) = 1_S$. □

6/59 Primer.
Neka je R prsten i $I \lhd R$. Posmatrajmo prsten polinoma sa koeficijentima u R. Označimo sa $I[X]$ podskup svih polinoma čiji koeficijenti pripadaju idealu I. Tada je $I[X] \lhd R[X]$ i $R[X]/I[X] \cong (R/I)[X]$.
Posmatrajmo preslikavanje $\varphi : R[X] \to (R/I)[X]$ dato sa $\varphi(\sum_{i=0}^{n} r_i X^i) := \sum_{i=0}^{n} (r_i + I)X^i$. Tvrdimo da je φ homomorfizam prstena. Jasno $\varphi(0) = 0 + I = I$. Za zbir imamo:

$$\sum_{i=0}^{n} r_i X^i + \sum_{i=0}^{m} s_i X^i = \sum_{i=0}^{max\{n,m\}} (r_i + s_i)X^i \overset{\varphi}{\mapsto} \sum_{i=0}^{max\{n,m\}} ((r_i + s_i) + I)X^i =$$

$$= \sum_{i=0}^{max\{n,m\}} ((r_i + I) + (s_i + I))X^i = \sum_{i=0}^{n} (r_i + I)X^i + \sum_{i=0}^{m} (s_i + I)X^i,$$

gde smo stavili $r_i = 0$ za $i > n$ i $s_i > 0$ za $i > m$. Za proizvod imamo:

$$\left(\sum_{i=0}^{n} r_i X^i\right)\left(\sum_{i=0}^{m} s_i X^i\right) = \sum_{i=0}^{mn} \left(\sum_{j+k=i} r_j s_k\right) X^i \overset{\varphi}{\mapsto} \sum_{i=0}^{mn} \left(\sum_{j+k=i} r_j s_k + I\right) X^i =$$

$$= \sum_{i=0}^{mn} \left(\sum_{j+k=i} (r_j + I)(s_k + I)\right) X^i = \left(\sum_{i=0}^{n} (r_i + I)X^i\right)\left(\sum_{i=0}^{m} (s_i + I)X^i\right),$$

gde smo ponovo stavili $r_i = 0$ za $i > n$ i $s_i > 0$ za $i > m$. Ako R ima jedinicu, jasno $\varphi(1) = 1 + I$.
Dakle, φ jeste homomorifzam prstena. Štaviše, φ je očigledno na, tj. $im(\varphi) = (R/I)[X]$. Izračunajmo $ker(\varphi)$:

$$\sum_{i=0}^{n} r_i X^i \in ker(\varphi) \iff \sum_{i=0}^{n} (r_i + I)X^i = I \iff (\forall i = 0, \ldots, n)\ r_i + I = I \iff (\forall i = 0, \ldots, n)\ r_i \in I.$$

Dakle, $ker(\varphi) = I[X]$, pa je prema prvoj teoremi o izomorfizmu, $I[X] \lhd R[X]$, i $R[X]/I[X] \cong im(\varphi) = (R/I)[X]$.

6/60 Teorema (Druga teorema o izomorfizmu)**.**
Neka je R prsten, $S \leqslant R$ i $I \lhd R$. Tada je $S + I := \{s + i \mid s \in S,\ i \in I\} \leqslant R$, $S \cap I \lhd S$ i $(S + I)/I \cong S/(S \cap I)$.

Dokaz. Najpre dokazujemo $S + I \leqslant R$. Kako $0 \in S, I$, to $0 = 0 + 0 \in S + I$. Neka $x, y \in S + I$, $x = s + i$ i $y = s' + i'$. Tada $x - y = s + i - s' - i' = (s - s') + (i - i') \in S + I$ jer $s - s' \in S$ i $i - i' \in I$. Slično, $xy = (s + i)(s' + i') = ss' + (si' + is' + ii') \in S + I$ jer $ss' \in S$ i $si', is', ii' \in I$, pa i $si' + is' + ii' \in S$. Ako R ima jedinicu, tada $1 \in S$, pa $1 = 1 + 0 \in S + I$.

Dokaz za $S \cap I \lhd S$ je direktan. Jasno $0 \in S \cap I$. Za $x, y \in S \cap I$ treba proveriti $x - y \in S \cap I$. Za $x \in S \cap I$ i $s \in S$ treba proveriti $sx, xs \in S \cap I$. Sve provere su direktne.

Primetimo da je dodatno $I \lhd S + I$; jasno, za svaki $i \in I$ imamo $i = 0 + i \in S + I$, tj. $I \subseteq S + I$, i I jeste ideal u ovom potprstenu jer je ideal u većem prstenu.

Posmatrajmo $\varphi : S \to (S + I)/I$ dato sa $\varphi(s) = s + I$. Direktno se vidi da je φ homomorfizam. Primetimo da je φ na: zaista, za $s \in S$ i $i \in I$ imamo $(s + i) + I = s + I = \varphi(s)$, gde prva jednakost važi jer očigledno $s + i \equiv s \mod I$. Dakle, $im(\varphi) = (S + I)/I$. Izračunajmo jezgro. Za $s \in S$, $s \in ker(\varphi) \iff s + I = I \iff s \in I$. Dakle, $ker(\varphi) = S \cap I$. Tvrđenje sledi prema prvoj teoremi o izomorfizmu. □

6/61 Teorema (Treća teorema o izomorfizmu)**.**
Neka $I, J \lhd R$ i $I \subseteq J$. Tada $J/I := \{j + I \mid j \in J\} \lhd R/I$ i $(R/I)/(J/I) \cong R/J$.

Dokaz. Prema teoremi o korespondenciji $J/I \lhd R/I$. Posmatrajmo preslikavanje $\varphi : R/I \to R/J$ dato sa $\varphi(x+I) = x+J$. Primetimo da je ovo preslikavanje dobro definisano jer $x+I = y+I \implies x-y \in I \implies x-y \in J$ jer $I \subseteq J$; poslednje povlači $x+J = y+J$. Dakle, φ jeste dobro definisano preslikavanje. Takođe, φ je očigledno na: $im(\varphi) = R/J$, i direktno vidimo da je φ homomorfizam. Izračunajmo $ker(\varphi)$. Imamo $x+I \in ker(\varphi) \iff x+J = J \iff x \in J \iff x+I \in J/I$. (U poslednjoj ekvivalenciji, implikacija $\Leftarrow$, važi jer: $x+I \in J/I$ povlači $x+I = j+I$ za neko $j \in J$, tj. $x-j \in I \subseteq J$, odakle i $x = (x-j)+j \in J$.) Dakle, $ker(\varphi) = J/I$, i teorema sledi prema prvoj teoremi o izomorfizmu. □

F Digresija: Primer prstena bez maksimalnog ideala

Ovaj odeljak je za zainteresovane studente.

Definišemo:

- R je skup svih konvergentnih realnih nizova: $R = \{(a_n) \mid \lim\limits_{n\to\infty} a_n \text{ postoji (i konačan je)}\}$;
- R_0 je skup svih realnih nizova koji teže nuli: $R_0 = \{(a_n) \mid \lim\limits_{n\to\infty} a_n = 0\}$;
- R_e je skup svih realnih nizova koji su eventualno nula: $R_e = \{(a_n) \mid (\exists N)(\forall n > N)\ a_n = 0\}$.

Primetimo da je očigledno $R_e \subseteq R_0 \subseteq R$.

Na R možemo prirodno da definišemo sabiranje i množenje na sledeći način:

$$(a_n) + (b_n) := (a_n + b_n) \quad \text{i} \quad (a_n)(b_n) := (a_n b_n).$$

Primetimo da su ovako definisane operacije zaista operacije na R jer zbir i proizvod dva konvergentna niza jeste konvergentan (i teži zbiru, odnosnu proizvodu limesa polaznih nizova). Nije teško videti da je R komutativan prsten sa nulom $0 = (0)$, aditivnim inverzom $-(a_n) = (-a_n)$ i jedinicom $1 = (1)$.

Primetimo sada da je $R_0 \lhd R$. Jasno je da $0 \in R_0$. Neka $(a_n), (b_n) \in R_0$, tada $\lim\limits_{n\to\infty} a_n - b_n = \lim\limits_{n\to\infty} a_n - \lim\limits_{n\to\infty} b_n = 0 - 0 = 0$, pa i $(a_n) - (b_n) = (a_n - b_n) \in R_0$. Konačno, ako $(a_n) \in R_0$ i $(r_n) \in R$, $\lim\limits_{n\to\infty} r_n = r$, tada $\lim\limits_{n\to\infty} r_n a_n = \lim\limits_{n\to\infty} r_n \ \lim\limits_{n\to\infty} a_n = r \cdot 0 = 0$, pa $(r_n)(a_n) = (r_n a_n) \in R_0$. Može da se vidi i više:

6/62 Zadatak. Dokazati da je $R_0 \lhd R$ maksimalan ideal.

Lako možemo da vidimo i da je $R_e \lhd R$.

Ideal R_0 nije potprsten od R, ali jeste prsten (bez jedinice) sam za sebe, i važi $R_e \lhd R_0$ (jer je R_e zatvoren za množenje iz R pa i iz R_0). Nadalje nas ne zanima prsten R; posmatramo prsten R_0 i njegov ideal R_e. Cilj je da dokažemo:

6/63 Tvrđenje.
R_0/R_e nema maksimalne ideale.

Prema teoremi o korespondenciji dovoljno je da dokažemo da R_0 nema maksimalne ideale koji sadrže R_e. Dakle, sledeći korak je da opišemo maksimalne ideale od R_0.

Za svako $k \in \mathbb{N}$ uočimo:

- $M_k = \{(a_n) \in R_0 \mid a_k = 0\}$.

Nije teško videti da je $M_k \lhd R_0$. Dokazujemo da M_k jeste maksimalan ideal od R_0. Jasno je da $M_k \subsetneq R_0$. Uočimo proizvoljan niz $(r_n) \in R_0 \setminus M_k$; dakle, $r_k \neq 0$. Dokazujemo $R_0 = M_k + \langle (r_k) \rangle$. Uočimo niz (r'_n) za koji je $r'_k = \frac{1}{r_k}$ i $r'_n = 0$ za $n \neq k$; jasno $(r'_n) \in R_0 \setminus M_k$. Dakle, niz $(r'_n)(r_n)$ je nula-niz, osim što je njegov k-ti član jednak 1. Neka je sada $(a_n) \in R_0$ proizvoljan niz, i neka je (a'_n) niz dat sa $a'_k = 0$ i $a'_n = a_n$ za $n \neq k$; jasno, $(a'_n) \in M_k$. Očigledno je $(a_n) = (a'_n) + ((a_n)(r'_n))(r_n)$, pa $(a_n) \in M + \langle (r_n) \rangle$. Dakle, $R_0 = M + \langle (r_n) \rangle$, i kako je (r_n) bio proizvoljan, zaključujemo da je M_k maksimalan ideal.

Sledeći korak je da dokažemo da R_0 nema više maksimalnih ideala. Primetimo da time završavamo posao jer očigledno $R_e \nsubseteq M_k$ za sve k (očigledno postoje eventualno nula-nizovi (a_n) za koje je $a_0 \neq 0$, npr. stavimo $a_k = 1$ i $a_n = 0$ za $n \neq k$).

Pretpostavimo suprotno, $M \lhd R_0$ je maksimalan ideal takav da $M \neq M_k$ za sve k.

Neka je (e_n^k) niz dat sa: $e_k^k = 1$ i $e_n^k = 0$ za $n \neq k$.

Lema. Za sve k, $(e_n^k) \in M$.

Za dokaz leme, fiksirajmo k. Kako $M \neq M_k$, M je maksimalan i $M_k \neq R_0$, imamo $M \nsubseteq M_k$. To znači da imamo niz $(a_n) \in M \setminus M_k$; specijalno, $a_k \neq 0$. Uočimo niz (b_n) dat sa $b_k = \frac{1}{a_k}$ i $b_n = 0$ za $n \neq k$. Jasno, $(b_n) \in R_0$ i $(e_n^k) = (b_n)(a_n) \in M$. Ovim smo dokazali lemu.

6/64 Komentar. Da bismo nastavili, moramo malo da skrenemo sa puta. Naime, mi smo opisali kako izgleda glavni ideal $\langle a \rangle$ ako je R (komutativan) prsten sa jedinicom; u slučaju komutativnog prestena sa jedinicom, opis je vrlo jednostavan: $\langle a \rangle = Ra$. Međutim, nama ovde treba opis u slučaju komutativnog prstena bez jedinice. Problem je u sledećem. Po definiciji $\langle a \rangle$ je najmanji ideal koji sadrži a (koji postoji kao presek svih ideala koji sadrže a). To specijalno znači da mora biti $Ra = \{ra \mid r \in R\} \subseteq \langle a \rangle$, međutim, ako R nema jedinicu, obratna inkluzija ne mora da važi. Npr. u $R = 2\mathbb{Z}$, $R \cdot 2 = 4\mathbb{Z}$, dok je $\langle 2 \rangle = 2\mathbb{Z}$.
U svakom slučaju, nije teško videti da je opis sledeći:

6/65 Zadatak. Neka je R komutativan prsten bez jedinice i $a \in R$. Tada je $\langle a \rangle = Ra + \mathbb{Z}a = \{ra + \lambda a \mid r \in R,\ \lambda \in \mathbb{Z}\}$.

Neka je $(a_n) \in R_0 \setminus M$; zbog maksimalnosti M, $R_0 = M + \langle (a_n) \rangle$. Primetimo da $(|a_n|) \in R_0$, kao i da $(\sqrt{|a_n|}) \in R_0$. Tada postoje $(b_n) \in M$, $(r_n) \in R_0$ i $\lambda \in \mathbb{Z}$ takvi da:

$$(\sqrt{|a_n|}) = (b_n) + (r_n)(a_n) + \lambda(a_n). \qquad (*)$$

Dalje primetimo i da $(sgn(a_n)\sqrt{|a_n|}) \in R_0$, pa i $(sgn(a_n)\sqrt{|a_n|}r_n), (sgn(a_n)\sqrt{|a_n|}\lambda) \in R_0$, pa možemo da nađemo N takvo da za $n > N$, $|sgn(a_n)\sqrt{|a_n|}r_n|,\ |sgn(a_n)\sqrt{|a_n|}\lambda| < \frac{1}{4}$, odakle sledi $\frac{1}{2} < 1 - sgn(a_n)\sqrt{|a_n|}r_n - sgn(a_n)\sqrt{|a_n|}\lambda < \frac{3}{2}$. Uočimo niz (c_n) dat sa $c_n = 0$ za $n \leqslant N$ i:

$$c_n = \frac{sgn(a_n)\sqrt{|a_n|}}{1 - sgn(a_n)\sqrt{|a_n|}r_n - sgn(a_n)\sqrt{|a_n|}\lambda}, \quad \text{za } n > N.$$

Po izboru N, ovaj niz je definisan, za $n > N$ imenilac je ograničen, pa vidimo da $(c_n) \in R_0$.

Dokažimo da je za $n > N$, $c_n b_n = a_n$. Ako je $a_n = 0$, jasno je po definiciji da je i $c_n = 0$, pa jednakost $c_n b_n = a_n$ važi. Pretpostavimo da $a_n \neq 0$. Tada je:

$$c_n b_n = \frac{1}{\frac{1}{sgn(a_n)\sqrt{|a_n|}} - r_n - \lambda} b_n = \frac{b_n}{\frac{\sqrt{|a_n|}}{a_n} - r_n - \lambda} \overset{(*)}{=} \frac{\sqrt{|a_n|} - r_n a_n - \lambda a_n}{\frac{\sqrt{|a_n|}}{a_n} - r_n - \lambda} = a_n.$$

Dakle, $c_n b_n = a_n$ za $n > N$. Odatle imamo:

$$(a_n) = (a_n) \sum_{k=0}^{N} (e_n^k) + (c_n)(b_n) \in M,$$

jer $\sum_{k=0}^{N} (e_n^k) \in M$ prema lemi. Prema tome, $(a_n) \in M$; kontradikcija.

G Kineska teorema o ostacima

6/66 Definicija. Ideali $I, J \lhd R$ su uzajamno prosti ako $I + J = R$.

6/67 Zadatak. Neka je R komutativan prsten sa jedinicom, i neka su $I_1, I_2, \ldots, I_n \lhd R$ po parovima uzajamno prosti. Dokazati $I_1 \cap I_2 \cap \cdots \cap I_n = I_1 I_2 \ldots I_n$.

6/68 Teorema (Kineska teorema o ostacima)**.**
Neka R ima jedinicu, i neka su $I_1, \dots, I_n \lhd R$ po parovima uzajamno prosti ideali. Tada je sa:

$$\varphi(x + J) = (x + I_1, x + I_2, \dots, x + I_n)$$

definisan izomorfizam:

$$\varphi : R/J \to R/I_1 \times R/I_2 \times \cdots \times R/I_n,$$

gde je $J = \bigcap_{i=1}^{n} I_n$.

Dokaz. Prvo primetimo da je φ dobro definisano preslikavanje jer $J \subseteq I_k$ za sve $1 \leqslant k \leqslant n$, pa $x+J = y+J \implies x - y \in J \implies (\forall k = 1, \dots, n)\ x - y \in I_k \implies (\forall k = 1, \dots, n)\ x + I_k = y + I_k$. Direktno se vidi da φ jeste homomorfizam prstena.

Dokažimo da je φ 1-1, tj. da je $ker(\varphi)$ trivijalno. Imamo $x + J \in ker(\varphi) \iff (\forall k = 1, \dots, n)\ x + I_k = I_k \iff (\forall k = 1, \dots, n)\ x \in I_k \iff x \in \bigcap_{k=1}^{n} I_k \iff x \in J \iff x + J = J$; dakle, $ker(\varphi)$ je trivijalno.

Konačno, treba da dokažemo da je φ na. Primetimo da za $k \neq l$ imamo element $a_{k,l} \in R$ takav da $a_{k,l} \equiv 0 \mod I_k$ i $a_{k,l} \equiv 1 \mod I_l$. Zaista, kako su I_k i I_l uzajamno prosti, $I_k + I_l = R$, pa postoje $a \in I_k$ i $b \in I_l$ takvi da $a + b = 1$; jasno je da $a_{k,l} = a$ zadovoljava željene uslove. Za svako l, neka je A_l proizvod svih $a_{k,l}$ za $k \neq l$ (u proizvoljnom poretku). Kako je svaki činilac u proizvodu $\equiv 1 \mod I_l$, i $A_l \equiv 1 \mod I_l$. Sa druge strana, za svako $k \neq l$ u proizvodu učestvuje činilac $\equiv 0 \mod I_k$, pa $A_l \equiv 0 \mod I_k$ za sve $k \neq l$.

Neka je $\vec{y} = (x_1 + I_1, x_2 + I_2, \dots, x_n + I_n)$ proizvoljan element kodomena. Posmatrajmo element $x = x_1A_1 + x_2A_2 + \cdots + x_nA_n$. Fiksirajmo l. Kako za $k \neq l$, $A_k \equiv 0 \mod I_l$, $x \equiv x_lA_l \mod I_l$, a kako je $A_l \equiv 1 \mod I_l$ dobijamo $x \equiv x_l \mod I_l$. Ovo važi za sve l, pa je $\varphi(x) = \vec{y}$; φ je na. □

7 Domeni

Podsetimo se definicije domena.

7/1 Definicija. Domen je komutativan prsten sa jedinicom bez delitelja nule.

Prva stvar koju treba da primetimo je da je u domenima dozvoljeno skraćivanje:

7/2 Lema.
Neka je D domen, $a, b, c \in D$, i $a \neq 0$. Tada $ab = ac$ povlači $b = c$.

Dokaz. Jednakost $ab = ac$ možemo zapisati sa $a(b - c) = 0$. Kako D nema delitelje nule i $a \neq 0$, mora biti $b - c = 0$, tj. $b = c$. □

7/3 Zadatak. Neka je D komutativan prsten sa jedinicom koji zadovoljava zakon skraćivanja. Dokazati da je D domen.

A Polje razlomaka

Na isti način kao što u matematici gradimo polje racionalnih brojeva kao skup razlomaka celih brojeva, možemo od bilo kog domena D da napravimo njegovo polje razlomaka $F(D)$.

Neka je D domen i neka je $D_0 = D \setminus \{0\}$. Na skupu $D \times D_0$ definišemo relaciju $\approx$ sa:

$$(a, b) \approx (x, y) :\iff ay = bx, \quad \text{gde } a, b, x, y \in D,\ b, y \neq 0.$$

7/4 Lema.
$\approx$ je ekvivalencija.

Dokaz. Refleksivnost i simetričnost su očigledne. Tranzitivnost: Neka $(a,b) \approx (x,y) \approx (u,v)$, tj. $ay = bx$ i $xv = yu$. Množenjem prve jednakosti sa v dobijamo $ayv = bxv$, pa iz druge dobijamo $ayv = byu$. Skraćivanjem sa $y \neq 0$, dobijamo $av = bu$, odakle $(a,b) \approx (u,v)$. □

Označimo klasu elementa (a,b) sa $\frac{a}{b}$: $\frac{a}{b} := [(a,b)]_{\approx}$; dakle:

$$\frac{a}{b} = \frac{x}{y} \iff (a,b) \approx (x,y) \iff ay = bx.$$

Primetimo dakle da ovako, formalno definisan razlomak $\frac{a}{b}$, $a, b \in D$ i $b \neq 0$, zadovoljava uobičajenu jednakost razlomaka. Označimo sa $F(D)$[7] količnički skup:

$$F(D) := (D \times D_0)/_{\approx} = \left\{ \frac{a}{b} \mid a \in D,\ b \in\ D_0 \right\}.$$

Na skupu $F(D)$ definišemo strukturu prstena sa jedinicom na sledeći način:

$$\frac{a}{b} + \frac{x}{y} := \frac{ay + bx}{by}, \quad -\frac{a}{b} := \frac{-a}{b}, \quad \frac{a}{b} \cdot \frac{x}{y} := \frac{ax}{by}, \quad 0 := \frac{0}{1}, \quad 1 := \frac{1}{1}.$$

7/5 Lema.
$F(D)$ je dobro definisan domen.

Dokaz. Najpre ćemo dokazati da su operacije dobro definisane. Pretpostavimo $\frac{a}{b} = \frac{a'}{b'}$ i $\frac{x}{y} = \frac{x'}{y'}$, tj. $ab' = ba'$ i $xy' = yx'$. Prvo dokazujemo $\frac{a}{b} + \frac{x}{y} = \frac{a'}{b'} + \frac{x'}{y'}$, tj. $\frac{ay+bx}{by} = \frac{a'y'+b'x'}{b'y'}$, tj. treba da pokažemo $(ay+bx)b'y' = (a'y'+b'x')by$. Prethodna jednakost svodi se na: $ab'yy'+bb'xy' = a'byy'+bb'yx'$, tj. na: $(ab'-a'b)yy'+bb'(xy'-yx') = 0$. Međutim, kako su obe zagrade jednake 0, završili smo posao.

Dalje, pokazujemo $-\frac{a}{b} = -\frac{a'}{b'}$, tj. $\frac{-a}{b} = \frac{-a'}{b'}$, odnosno $(-a)b' = (-a')b$; ovo je očigledno iz $ab' = a'b$.

Konačno, pokazujemo $\frac{a}{b} \cdot \frac{x}{y} = \frac{a'}{b'} \cdot \frac{x'}{y'}$, tj. $\frac{ax}{by} = \frac{a'x'}{b'y'}$, odnosno $axb'y' = a'x'by$. Poslednja jednakost ekvivalentna je sa $axb'y' - a'x'by = 0$, tj. sa $axb'y' - ax'b'y + ax'b'y - a'x'by = 0$, odnosno sa $ab'(xy' - x'y) + (ab' - a'b)x'y = 0$; kako su obe zagrade očiglendo 0, završili smo posao.

Dakle, operacije na $F(D)$ zaista jesu dobro definisane.

Asocijativnost sabiranja:

$$\frac{a}{b} + \left(\frac{x}{y} + \frac{u}{v}\right) = \frac{a}{b} + \frac{xv + yu}{yv} = \frac{a(yv) + b(xv + yu)}{b(yv)} = \frac{(ay + bx)v + (by)u}{(by)v} = \frac{ay + bx}{by} + \frac{u}{v} = \left(\frac{a}{b} + \frac{x}{y}\right) + \frac{u}{v}.$$

Komutativnost sabiranja sledi vrlo slično. 0 jeste neutral za sabiranje jer $0 + \frac{a}{b} = \frac{0}{1} + \frac{a}{b} = \frac{0 \cdot b + 1 \cdot a}{1 \cdot b} = \frac{a}{b}$.

Da bismo videli da je $F(D)$ aditivna abelova grupa, treba još da dokažemo da $-\frac{a}{b}$ jeste inverz od $\frac{a}{b}$. To sledi iz: $-\frac{a}{b} + \frac{a}{b} = \frac{-a}{b} + \frac{a}{b} = \frac{-ab+ab}{b^2} = \frac{0}{b^2}$, a $\frac{0}{b^2} = \frac{0}{1}$ direktno iz definicije jer $0 \cdot 1 = 0 = b^2 \cdot 0$.

Proveru ostalih aksioma ostavljamo za vežbu. Ostaje da se proveri da množenje jeste asocijativno i komutativno, i da je 1 neutral za množenje, kao i da je množenje distributivno prema sabiranju. Svi delovi slede na sličan način kao i gore.

Konačno, treba da dokažemo da $F(D)$ nema netrivijalne delitelje nule. Preptostavimo $\frac{a}{b} \cdot \frac{x}{y} = 0$, tj. $\frac{ax}{by} = \frac{0}{1}$. To znači da je $ax \cdot 1 = by \cdot 0$, tj. $ax = 0$, odakle je $a = 0$ ili $x = 0$. Bez umanjenja opštosti, $a = 0$. Dovoljno je da zaključimo $\frac{a}{b} = 0$, a to sada sledi jer $a \cdot 1 = 0 \cdot 1 = 0 = b \cdot 0$, pa je $\frac{a}{b} = \frac{0}{1}$. □

Već smo u prethodnom dokazu primetili da je $\frac{a}{b} = 0$ ako i samo ako $a = 0$. Za $a \in D_0$, primetimo da je $\frac{a}{a} = 1$ jer je $a \cdot 1 = a \cdot 1$. Sada ako je $\frac{a}{b} \neq 0$, tj. $a \neq 0$, tada je $\frac{b}{a}$ definisan element od $F(D)$, i $\frac{a}{b} \cdot \frac{b}{a} = \frac{ab}{ba} = 1$, što znači da svaki nenula element $\frac{a}{b}$ ima multiplikativni inverz i $(\frac{a}{b})^{-1} = \frac{b}{a}$. Dakle:

7/6 Lema.
$F(D)$ je polje.

[7] Oznaka $F(D)$ dolazi od *Fractions in D*.

Polje $F(D)$ se zove polje razlomaka domena D.

Formalno, $D \not\subseteq F(D)$. Međutim, D se može identifikovati sa potprstenom od $F(D)$, pa u tom smislu $D \subseteq F(D)$ ima smisla.

7/7 Lema.
Sa $\iota : a \mapsto \frac{a}{1}$ definisan je monomorfizam $\iota : D \to F(D)$.

Dokaz. Jasno $\iota(0) = \frac{0}{1} = 0$ i $\iota(1) = \frac{1}{1} = 1$. Za sabiranje: $\iota(a+b) = \frac{a+b}{1} = \frac{a}{1} + \frac{b}{1} = \iota(a) + \iota(b)$. Za množenje: $\iota(ab) = \frac{ab}{1} = \frac{a}{1}\frac{b}{1} = \iota(a)\iota(b)$. Dakle, ι jeste homomorfizam prstena.

Da bismo videli da je ι 1-1, primetimo $a \in ker(\iota) \iff \frac{a}{1} = 0 \iff a = 0$. Dakle, ι je 1-1. □

Prema prvoj teoremi o izmorfizmu znamo $D \cong im(\iota) \leqslant F(D)$, pa D možemo posmatrati kao potprsten od $F(D)$, gde smo $a \in D$ identifikovali sa $\frac{a}{1}$.

7/8 Primer.(a) Ako je $D = \mathbb{Z}$, onda je $F(D) = \mathbb{Q}$.

(b) Ako je D polje, onda je $F(D) = D$. Zaista, monomorfizam ι je u ovom slučaju izomorfizam. Da bismo videli da je na, uzmimo $\frac{a}{b} \in F(D)$. Tada, kako je b nenula i D je polje, b je invertibilan, pa možemo da vidimo da je $\frac{a}{b} = \frac{ab^{-1}}{1}$: poslednje sledi jer $a \cdot 1 = ab^{-1} \cdot b$. Prema tome, $\frac{a}{b} = \iota(ab^{-1})$ i ι zaista jeste na.

(c) Ako je $D = \mathbb{Z}[\sqrt{2}] := \{a + b\sqrt{2} \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$, onda je $F(D) = \mathbb{Q}[\sqrt{2}] := \{x + y\sqrt{2} \mid x, y \in \mathbb{Q}\}$. Inkluzija ($\supseteq$) je jasna: ako $x + y\sqrt{2} \in \mathbb{Q}[\sqrt{2}]$ gde $x = \frac{a}{b}$ i $y = \frac{c}{d}$, imamo $x + y\sqrt{2} = \frac{a}{b} + \frac{c}{d}\sqrt{2} = \frac{ad+bc\sqrt{2}}{bd}$, a broj na desnoj strani očigledno pripada $F(\mathbb{Z}[\sqrt{2}])$. Sa druge stane, za ($\subseteq$), uzmimo razlomak $\frac{a+b\sqrt{2}}{c+d\sqrt{2}}$. Posle racionalisanja imamo:

$$\frac{a + b\sqrt{2}}{c + d\sqrt{2}} = \frac{(a + b\sqrt{2})(c - d\sqrt{2})}{c^2 - 2d^2} = \frac{ac - 2bd}{c^2 - 2d^2} + \frac{-ad + bc}{c^2 - 2d^2}\sqrt{2} \in \mathbb{Q}[\sqrt{2}].$$

(Primetimo da je $c^2 - 2d^2 \neq 0$ ako $c + d\sqrt{2} \neq 0$, tj. ako $c \neq 0$ ili $d \neq 0$.)

B Prosti i nerastavljivi elementi

D je sve vreme domen.

7/9 Definicija. (a) Element $a \in D$ deli element $b \in D$, oznaka $a \mid b$, ako postoji $c \in D$ tako da $b = ac$.

(b) Elementi $a, b \in D$ su konjugovani, oznaka $a \sim b$, ako $b = ua$ za neki $u \in D^\times$.

(c) Element $d \in D$ je NZD elemenata $a, b \in D$, oznaka $d = nzd(a, b)$, ako $d \mid a, b$, i $e \mid a, b$ povlači $e \mid d$.

(d) Element $a \in D$ je prost ako $a \notin D^\times \cup \{0\}$, i $a \mid bc$ povlači $a \mid b$ ili $a \mid c$.

(e) Element $a \in D$ je nerastavljiv ako $a \notin D^\times \cup \{0\}$, i $a = bc$ povlači $b \in D^\times$ ili $c \in D^\times$.

(f) Element $a \in D$ ima prostu faktorizaciju ako je $a = p_1 p_2 \dots p_n$ za neke proste $p_1, p_2, \dots, p_n \in D$.

(g) Element $a \in D$ ima nerastavljivu faktorizaciju ako je $a = p_1 p_2 \dots p_n$ za neke nerastavljive $p_1, p_2, \dots, p_n \in D$.

(h) Dve faktorizacije (proste ili nerastavljive) $a = p_1 p_2 \dots p_n = q_1 q_2 \dots q_m$ su konjugovane ako važi $m = n$, i postoji $\sigma \in \mathbb{S}_n$ tako da $p_i \sim q_{\sigma(i)}$ za sve $i = 1, 2, \dots, n$.

(i) Element $a \in D$ ima jednoznačnu faktorizaciju, ako ima nerastavljivu faktorizaciju, i ako su svake dve nerastavljive faktorizacije konjugovane.

Nula i invertibilni elementi očigledno nikada nemaju prostu (nerastavljivu) faktorizaciju, pa kada govorimo o tome da li element a ima prostu (nerastavljivu) faktorizaciju uvek podrazumevamo da govorimo o $a \notin D^\times \cup \{0\}$.

Sledeće tvrđenje nabraja osnovne osobine prethodnih pojmova.

7/10 Tvrđenje.(a) Relacija $\mid$ je refleksivna i tranzitivna. Takođe, $a \mid b$ ako i samo ako $b \in \langle a \rangle$.

(b) Relacija $\sim$ je ekvivalencija.

(c) $a \sim b$ ako i samo ako $a \mid b$ i $b \mid a$.

(d) $a \notin D^\times \cup \{0\}$ je prost ako i samo ako je $\langle a \rangle$ prost ideal.

(e) Prost element je uvek nerastavljiv. Dakle, prosta fakotirzacija je uvek i nerastavljiva.

(f) Ako $a \notin D^\times$, $a \mid b$ i b je nerastavljiv, onda $a \sim b$.

(g) Ako a ima prostu faktorizaciju, onda ima i jednoznačnu faktorizaciju.

(h) Ako $d \mid p_1 p_2 \dots p_n$ i $p_1, \dots, p_n$ su prosti, onda $d \in D^\times$ ili d je konjugovan sa proizvodom nekih p-ova.

(i) Ako dva elementa imaju prostu faktorizaciju, onda imaju i NZD.

Dokaz. (a), (b) i (c) su laki, i ostavljamo za vežbu.

(d) Neka je $a \notin D^\times \cup \{0\}$. Kako $a \mid x \iff x \in \langle a \rangle$, definicije prostog elementa i prostog ideala se prevode jedna na drugu.

(e) Neka je $a \notin D^\times \cup \{0\}$ prost element, i neka $a = bc$. Tada očigledno $a \mid bc$, pa kako je a prost, $a \mid b$ ili $a \mid c$. Bez umanjenja opštosti, neka $a \mid b$, i neka je $b = ad$. Tada je $a = bc = adc$, pa skraćivanjem sa a dobijamo $dc = 1$, odakle $c \in D^\times$. Dakle, a je nerastavljiv.

(f) Neka $a \notin D^\times$, $a \mid b$ i b je nerastavljiv. Zapišimo $b = ac$. Kako je b nerastavljiv i $a \notin D^\times$, to $c \in D^\times$; dakle, $a \sim b$.

(g) Neka je $a = p_1 p_2 \dots p_n$ prosta faktorizacije (onda je ona i nerastavljiva), i neka je $a = q_1 q_2 \dots q_m$ nerastavljiva faktorizacije elementa a. Dovoljno je da dokažemo da su one konjugovane. Kako $p_1 \mid q_1 q_2 \dots q_m$ i p_1 je prost, p_1 deli neki od činilaca, i bez umanjenja opštosti $p_1 \mid q_1$. Kako je q_1 nerastavljiv, $p_1 \sim q_1$ prema (f). Zapišimo $q_1 = u p_1$ gde $u \in D^\times$. Podelimo $p_1 p_2 \dots p_n = q_1 q_2 \dots q_m$ sa p_1; dobijamo $p_2 \dots p_n = u q_2 \dots q_m$. Kako prosti elementi ne dele invertibilne (jer su sami neinvertibilni), postupak možemo da nastavimo sa p_2, itd. Može da se desi da je $m = n$, i kroz postupak vidimo da su p-ovi i q-ovi po parovima konjugovani, čimo smo završili dokaz jednoznačnosti. Ako je $n < m$, onda ćemo posle n-tog koraka imati $1 = v q_{i_1} \dots q_{i_{m-n}}$ za neko $v \in D^\times$, što povlači da su $q_{i_1}, \dots, q_{i_{n-m}}$ invertibilni; kontradikcija. Ako je $m < n$, posle m-tog koraka ćemo imati $p_{m+1} \dots p_n = v$ za neko $D^\times$, što povlači da su $p_{m+1}, \dots, p_n$ invertibilni; opet kontradikcija. Dakle, završili smo dokaz.

(h) Dokaz ćemo izvesti indukcijom po n. Za bazu, pretpostavimo da $d \mid p$ i p je prost; kako je p nerastavljiv prema (e), $d \in D^\times$ ili $d \sim p$ prema (f). Ovo završava dokaz baze.

Pretpostavimo da tvrđenje važi za proizvod n prostih, i pretpostavimo $d \mid p_1 \dots p_n p_{n+1}$. Zapišimo $p_1 \dots p_n p_{n+1} = dx$. Kako $p_{n+1} \mid dx$ i kako je p_{n+1} prost, $p_{n+1} \mid d$ ili $p_{n+1} \mid x$.

Prvi slučaj. Ako $p_{n+1} \mid d$, zapišimo $d = p_{n+1} d'$ i podelimo polaznu jednakost sa p_{n+1}; dobijamo $p_1 \dots p_n = p_{n+1} d' x$, odakle $d' \mid p_1 \dots p_n$, pa je prema IH $d' \in D^\times$ ili je d' konjugovan sa proizvodom nekih od $p_1, \dots, p_n$. U prvom slučaju je $d = p_{n+1} d' \sim p_{n+1}$, a u drugom vidimo da je d proizvod nekih od $p_1, \dots, p_n$ i p_{n+1}.

Drugi slučaj. Ako $p_{n+1} \mid x$, zapišimo $x = p_{n+1} x'$ i podelimo polaznu jednakost sa p_{n+1}; dobijamo $p_1 \dots p_n = d p_{n+1} x'$, odakle $d \mid p_1 \dots p_n$, pa prema IH direktno završavamo.

(i) Neka su $a = p_1 p_2 \dots p_n$ i $b = q_1 q_2 \dots q_m$ proste faktorizacije elemenata a i b. Izaberimo maksimalan skup konjugovanih parova p-ova i q-ova; bez umanjenja opštosti neka su $p_1 \sim q_1, p_2 \sim q_2, \dots, p_k \sim q_k$, i $p_{k+1}, \dots, p_n$ i $q_{k+1}, \dots, q_m$ su po parovima nekonjugovani. Tvrdimo da je $d := p_1 p_2 \dots p_k$ NZD od a i b (ako ne postoji konjugovani par p-ova i q-ova, $d = 1$). Jasno je da $d \mid a$ i $d \mid b$ ($d \mid b$ jer je d konjugovan sa $q_1 q_2 \dots q_k$). Pretpostavimo $e \mid a$ i $e \mid b$; dokazujemo $e \mid d$. Možemo da pretpostavimo $e \notin D^\times$; u suprotnom $e \mid d$ trivijalno. Prema (h), kako $e \mid a$ i $e \mid b$, e je konjugovan proizvodu nekih od p-ova i proizvodu nekih od q-ova. To specijalno znači da e ima prostu faktorizaciju, pa prema (g) ima i jednoznačnu faktorizaciju. Odatle, njegove dve nađene faktorizacije (jedna preko p-ova i druga preko q-ova) su konjugovane. Odatle, prema izboru d, sada lako možemo da vidimo da $e \mid d$.

TREBA NAĆI BOLjI NAČIN DA SE ZAPIŠE POSLEDNjE □

7/11 Primer.
Posmatrajmo domen $\mathbb{Z}[i\sqrt{3}] := \{a+bi\sqrt{3} \mid a,b \in \mathbb{Z}\}$. Nije teško videti da je $\mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$ potprsten od $\mathbb{C}$ (zatvoren za sabiranje i množenje), pa samim tim jeste i domen.
U ovom i sličnim primerima primetimo sledeće. Za $z, w \in \mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$ i $z \neq 0$, $z \mid w$ u $\mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$ ako i samo ako količnik $\frac{w}{z}$ izračunat u $\mathbb{C}$ pripada $\mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$: $\frac{w}{z} \in \mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$. Zaista, množenje je nasleđeno iz $\mathbb{C}$, pa ako $z \mid w$ u $\mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$, i $w = zx$ za neko $x \in \mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$, onda je i $w = zx$ u $\mathbb{C}$, pa je $x = \frac{w}{z}$ u $\mathbb{C}$. Obratno je, takođe, očigledno.
Druga korisna stvar u analizi ovakvih primera je kvadrat modula: $|z|^2 = a^2 + 3b^2 \in \mathbb{N}$, za $z = a + bi\sqrt{3} \in \mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$.
Npr. možemo da primetimo da je $\mathbb{Z}[i\sqrt{3}]^\times = \{-1, 1\}$. Zaista, -1 i 1 očigledno jesu invertibilni. Sa druge strane, ako je z invertibilan, i ako $zw = 1$ u $\mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$, uzimajući kvarat modula imamo $|z|^2|w|^2 = |zw|^2 = 1$, pa je $|z|^2 = 1$. Kako $1 = |z|^2 = a^2 + 3b^2 \in \mathbb{N}$, sada je lako da vidimo da je $z = 1$ ili $z = -1$. Zapravo, primetimo da odavde možemo da zaključimo da je $z \in \mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$ invertibilan ako i samo ako $|z|^2 = 1$.

(a) Element 2 nije prost, ali jeste nerastavljiv. Jasno $2 \notin \mathbb{Z}[i\sqrt{3}]^\times \cup \{0\}$. Primetimo da $2 \mid 2 \cdot 2 = 4 = (1 - i\sqrt{3})(1 + i\sqrt{3})$, ali $2 \nmid 1 - i\sqrt{3}$ i $2 \nmid 1 + \sqrt{3}$. Dakle, 2 nije prost.

Da bismo videli da 2 jeste nerastavljiv, pretpostavimo $2 = zw$. Uzimajući kvadrat modula imamo $4 = |z|^2|w|^2$. Imamo tri sučaja: $|z|^2 = 1$ i $|w|^2 = 4$ (u ovom služaju z je invertibilan i završili smo), $|z|^2 = 4$ i $|w|^2 = 1$ (u ovom slučaju w je invertibilan i završili smo), ili $|z|^2 = |w|^2 = 2$. Poslednji slučaj nije moguć jer za $z = a + bi\sqrt{3}$, $|z|^2 = a^2 + 3b^2$ očigledno ne može da bude 2. Dakle, 2 je nerastavljiv.

> **7/12 Komentar.** Dakle, u opštem slučaju, nerastavljiv element ne mora biti prost.

(b) Na sličan način kao za 2, možemo da vidimo da su $1 - i\sqrt{3}$ i $1 + i\sqrt{3}$ nerastavljivi elementi. Dakle imamo dve nerastavljive faktorizacije broja 4: $2 \cdot 2 = 4 = (1 - i\sqrt{3})(1 + i\sqrt{3})$, koje nisu konjugovane jer $2 \neq \pm(1 - i\sqrt{3})$ i $2 \neq \pm(1 + i\sqrt{3})$.

> **7/13 Komentar.** Dakle, u opštem slučaju, nerastavljive faktorizacije ne moraju biti konjugovane, tj. element ne mora da ima jednoznačnu faktorizaciju. Odatle sledi i da prosta faktorizacija ne mora da postoji.

(c) Brojevi $z = 4$ i $w = 2(1 - i\sqrt{3})$ nemaju NZD. Kako smo videli $z = 2 \cdot 2 = (1 - i\sqrt{3})(1 + i\sqrt{3})$, pa vidimo da su 2 i $1 - i\sqrt{3}$ zajednični delioci od z i w. Nije teško da vidimo da su 2 i $1 - i\sqrt{3}$ maksimalni zajednički delioci, u smislu da ne postoji d tako da $2 \mid d \mid z, w$, kao i da ne postoji d tako da $1 - i\sqrt{3} \mid d \mid z, w$. Međutim, kako $2 \not\sim 1 - i\sqrt{3}$, ovo znači da $nzd(z, w)$ ne postoji.

> **7/14 Komentar.** Dakle, u opštem slučaju, dva elementa ne moraju da imaju NZD.

7/15 Primer.
Kompleksan broj $z \in \mathbb{C}$ je algebarski ceo broj ako postoji moničan (vodeći koeficijent je 1) polinom $p(X) \in \mathbb{Z}[X]$ takav da $p(z) = 0$; dakle, postoje celi brojevi $\alpha_0, \alpha_1, \ldots, \alpha_{n-1} \in \mathbb{Z}$ takvi da:

$$\alpha_0 + \alpha_1 z + \cdots + \alpha_{n-1} z^{n-1} + z^n = 0.$$

Npr. $z \in \mathbb{Z}$ jeste algebarski ceo broj jer zadobvoljava moničan linearan polinom $X - z$ nad $\mathbb{Z}$. Sa druge strane, npr. $z \in \mathbb{Q} \setminus \mathbb{Z}$ nije algebraski ceo broj: ako zapišemo $z = \frac{p}{q}$ gde su p i q uzajamno pstoji, i ako:

$$\alpha_0 + \alpha_1 \frac{p}{q} + \cdots + \alpha_{n-1} \frac{p^{n-1}}{q^{-1}} + \frac{p^n}{q^n} = 0,$$

množenjem sa q^n dobijamo:

$$\alpha_0 q^n + \alpha_1 p q^{n-1} + \cdots + \alpha_{n-1} p^{n-1} q + p^n = 0.$$

Kako q deli prvih n sabiraka, mora da deli i poslednji: $q \mid p^n$; kako su p i q uzajamno prosti, to je moguće jedino ako $q = \pm 1$, pa je $z = \frac{p}{q} = \pm p \in \mathbb{Z}$; kontradikcija.

Označimo sa $D \subseteq \mathbb{C}$ skup svih algebraskih celih brojeva. Tvrdimo da je D potprsten od $\mathbb{C}$. Već smo videli $0, 1 \in D$, pa treba samo da dokažemo da je D zatvoren za aditivni inverz, sabiranje i množenje. Što se tiče aditivnog inverza, stvar je laka: pretpostavimo da za $z \in D$ imamo:

$$\alpha_0 + \alpha_1 z + \alpha_2 z^2 + \alpha_3 z^3 + \cdots + \alpha_{n-1} z^{n-1} + z^n = 0,$$

gde su α-e celi brojevi. Tada je:

$$\alpha_0 - \alpha_1(-z) + \alpha_2(-z)^2 - \alpha_3(-z)^3 + \cdots + (-1)^{n-1}\alpha_{n-1}(-z)^{n-1} + (-1)^n(-z)^n = 0,$$

pa množenjem sa -1 ako je potrebno (tj. ako je n neparno), dobijamo relaciju koja pokazuje da $-z \in D$.

Dokažimo zatvorenost za sabiranje i množenje. Neka $z, w \in D$. Iz definicije algebarskog celog broja vidimo da možemo da zapišemo $z^n = -\sum_0^{n-1} \alpha_i z^i$ i $w^m = -\sum_{j=0}^{m-1} \beta_j w^j$, gde su α-e i β-e celi. Posmatrajmo vektor-kolonu $\vec{v}$ dužine mn čiji su unosi brojevi $z^k w^l$, $0 \leqslant k < n$ i $0 \leqslant l < m$, u nekom poretku. Primetimo da je $(z+w)z^k w^l$ linearna kombinacija nad $\mathbb{Z}$ unosa vektora $\vec{v}$. Zaista, $(z+w)z^k w^l = z^{k+1}w^l + z^k w^{l+1}$, pa ako $k+1 < n$ i $l+1 < m$, ovo je već željena linearna kombinacija. Ako je $k+1 = n$ i $l+1 < m$, onda je $(z+w)z^k w^l = z^n w^l + z^k w^{l+1} = (-\sum_{i=0}^{n-1} \alpha_i z^i) w^l + z^k w^{l+1}$, odakle dobijamo željenu linearnu kombinaciju. Na sličan način postupamo i u ostalim slučajevima. Šta to znači? Svaki unos vektora $(z+w)\vec{v}$ je celobrojna linearna kombinacija unosa vektora $\vec{v}$, tj. postoji celobrojna matrica A takva da $(z+w)\vec{v} = A\vec{v}$. Linearna algebra nam kaže da je $z+w$ sopstvena vrednost matrice A (i da je $\vec{v}$ odgovarajući sopstveni vektor). Linearna algebra nam još kaže da je $z+w$ onda nula karakterističnog polinoma matrice A. Kako je karakteristični polinom celobrojne matrice polinom sa celobrojnim koeficijentima, i kako je on do na znak moničan, zaključujemo $z+w \in D$. Na sličan način, $zw \in D$.

Da ne ostane misteriozno, pogledajmo konkretan primer prethodnog objašnjenja. Broj $z = \sqrt{5}$ je algebarski ceo jer $-5 + z^2 = 0$, tj. $z^2 = 5$. Takođe, broj $w = \frac{-1+i\sqrt{3}}{2}$ je algebraski ceo jer $1 + w + w^2 = 0$, tj. $w^2 = -1-w$. Posmatrajmo vektor $\vec{v} = \begin{pmatrix} 1 & z & w & zw \end{pmatrix}^T$. Konstruišemo matricu A takvu da $A\vec{v} = (z+w)\vec{v}$. Imamo: $(z+w)\cdot 1 = z+w$, $(z+w)z = z^2 + zw = 5 + zw$, $(z+w)w = zw + w^2 = zw - 1 - w$ i $(z+w)zw = z^2 w + zw^2 = 5w - z - zw$; kad stavimo u matricu, dobijamo:

$$\begin{pmatrix} 0 & 1 & 1 & 0 \\ 5 & 0 & 0 & 1 \\ -1 & 0 & -1 & 1 \\ 0 & -1 & 5 & -1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 \\ z \\ w \\ zw \end{pmatrix} = (z+w) \begin{pmatrix} 1 \\ z \\ w \\ zw \end{pmatrix}$$

Iz ove jednakosti sledi da je $z+w = \sqrt{5} + \frac{-1+i\sqrt{3}}{2}$ nula karakterističnog polinoma matrice na levoj strani, koji je moničan i nad $\mathbb{Z}$, pa je $z+w$ algebarski ceo broj. Slično, nameštanjem matrice B tako da $B\vec{v} = (zw)\vec{v}$, dokazujemo zw je algebarski ceo broj.

Sada znamo da je D potprsten od $\mathbb{C}$, pa je on i domen. Već smo videli da D nije zatvoren za inverze (npr. $2 \in D$, ali $\frac{1}{2} \notin D$), pa $D^\times \cup \{0\} \subsetneq D$.

Primetimo da je D zatvoren za koren. Naime, ako:

$$\alpha_0 + \alpha_1 z + \cdots + \alpha_{n-1} z^{n-1} + z^n = 0,$$

onde je:

$$\alpha_0 + \alpha_1(\sqrt{z})^2 + \cdots + \alpha_{n-1}(\sqrt{z})^{2(n-1)} + (\sqrt{z})^{2n} = 0,$$

odakle $\sqrt{z} \in D$. (Ovde bi trebalo da smo precizniji, tj. trebalo bi da kažemo šta mislimo pod korenom kompleksnog broja. Ako zapišemo u trigonometrijskom obliku $z = r(\cos\theta + i\sin\theta)$, pod korenom mislimo $\sqrt{z} := \sqrt{r}(\cos\frac{\theta}{2} + i\sin\frac{\theta}{2})$; iz De Moavrove formule znamo $(\sqrt{z})^2 = z$.)
Odavde sledi da $z \in D \setminus (D^\times \cup \{0\})$ nije nerastavljiv (pa ni prost) jer možemo da zapišemo $z = \sqrt{z} \cdot \sqrt{z}$ u domenu D, a $\sqrt{z} \notin D^\times$ (jer $z \notin D^\times$).

7/16 Komentar. Dakle, u opštem slučaju, domen ne mora da ima nerastavljive elemente. Specijalno, nerastavljive faktorizacije ne moraju da postoje.

7/17 Definicija (Broj prostih faktora)**.** Neka je $a \in D$. Za a definišemo njegov broj prostih faktora, $\#a \in \mathbb{N} \cup \{\infty\}$, na sledeći način:

- $\#0 := \infty$;
- ako $a \in D^\times$, $\#a := 0$;
- ako $a \notin D^\times \cup \{0\}$ ima prostu faktorizaciju $a = p_1 \dots p_n$, $\#a := n$;
- ako $a \notin D^\times \cup \{0\}$ nema prostu faktorizaciju, $\#a := \infty$.

7/18 Komentar. Primetimo nekoliko činjenica:

(a) Očigledno, $\#a = 0$ ako i samo ako $a \in D^\times$.

(b) Ako svi elementi van $D^\times \cup \{0\}$ imaju prostu faktorizaciju, onda $\#a = \infty$ ako i samo ako $a = 0$.

(c) Ako $a \notin D^\times \cup \{0\}$ ima prostu faktorizaciju, onda je broj $\#a$ dobro definisan, tj. ne zavisi od izbora faktorizacije. Zaista, prema tvrđenju 7/10(g) ako a ima prostu faktorizaciju, onda ima jednoznačnu faktorizaciju; specijalno, svake dve proste faktorizacije su međusobno konjugovane, pa imaju jednak broj prostih faktora.

(d) Ako $a \sim b$ (tj. ako $\langle a\rangle = \langle b\rangle$), onda $\#a = \#b$. Ovo sledi direktno razmatrajući sve slučajeve. Ako $a = 0$, onda i $b = 0$, pa $\#a = \#b = \infty$. Ako $a \in D^\times$, onda i $b \in D^\times$, pa $\#a = \#b = 0$. Ako $a \notin D^\times \cup \{0\}$ ima prostu faktorizaciju $a = p_1p_2 \dots p_n$, i $b = ua$ za $u \in D^\times$, tada je $b = (up_1)p_2 \dots p_n$ prosta faktorizacijaod b, pa $\#a = \#b = n$. Ako $a \notin D^\times \cup \{0\}$ nema prostu faktorizaciju, onda, prema prethodna tri slučaja, ni b nema prostu faktorizaciju; opet, $\#a = \#b = \infty$.

(e) Ako $b \mid a$ (tj. ako $\langle a\rangle \subseteq \langle b\rangle$), onda $\#b \leqslant \#a$. Ponovo diskutujemo sve slučajeve. Ako $a = 0$ ili $a \notin D^\times \cup \{0\}$ nema prostu faktorizaciju, onda $\#a = \infty$, pa trivijalno $\#b \leqslant \#a$. Ako $a \in D^\times$, onda $b \mid a$ povlači da i $b \in D^\times$, pa $\#b = 0 \leqslant 0 = \#a$. Konačno, ako $a \notin D^\times \cup \{0\}$ ima prostu faktorizaciju $a = p_1 \dots p_n$, kako $b \mid a$, prema tvrđenju 7/10(h), $b \in D^\times$ ili b je konjugovan sa proizvodom nekih p-ova; u oba slučaja je $\#b \leqslant \#a$.

(f) Prema prethodne dve tačke, $\langle a\rangle \subsetneq \langle b\rangle$ povlači $\#b < \#a$.

7/19 Primer.
Primetimo da potencijalna analogna funkcija broja nerastavljivih faktora u opštem slučaju nije dobro definisana. Slično kao u primeru domena $\mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$, možemo da posmatramo domen $\mathbb{Z}[i\sqrt{29}] = \{a + bi\sqrt{29} \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$. U njemu je:

$$30 = 2 \cdot 3 \cdot 5 = (1 - i\sqrt{29})(1 + i\sqrt{29}),$$

gde su svi elementi 2, 3, 5, $1 - i\sqrt{29}$ i $1 + i\sqrt{29}$ nerastavljivi. Dakle, 30 ne samo da nema jednoznačnu faktorizaciju, nego ima i nerastavljive faktorizacije različitih dužina. Proveru detalja ostavljamo za vežbu.

7/20 Definicija. Kažemo da domen D zadovoljava uslov rastućeg lanca na glavnim idealima ili ACCP[8] ako ne postoji beskonačan strogo rasući lanac glavnih idela, tj. ne postoje elementi $a_0, a_1, a_2, \ldots$ takvi da $\langle a_0\rangle \subsetneq \langle a_1\rangle \subsetneq \langle a_2\rangle \subsetneq \ldots$.

7/21 Primer.
Skoro svi primeri koji nas zanimalju će zadovoljavati ACCP. Međutim, primetimo da u opštem slučaju D ne mora da zadovoljava ACCP. Ako se vratimo na domen D svih algebarskih celih brojeva, možemo da primetimo da imamo:

$$\langle 2\rangle \subsetneq \langle \sqrt{2}\rangle \subsetneq \langle \sqrt[4]{2}\rangle \subsetneq \langle \sqrt[8]{2}\rangle \subsetneq \ldots$$

pa D ne zadovoljava ACCP.

C Nerastavljivi polinomi

Posebno zanačajan pojam kasnije biće nam pojam nerastavljivog polinoma. On se ne poklapa u potpunosti sa pojmom nerastavljivog elementa koji smo uveli, pa ćemo mu posvetiti posebnu pažnju.

7/22 Definicija (Slabo nerastavljiv polinom)**.** Neka je $D[X]$ domen polinoma nad domenom D, i neka je $p(X) \in D[X]$ nekonstantan polinom. Polinom $p(X)$ je slabo nerastavljiv ako nije proizvod dva nekonstantna polinoma, tj. ako nije $p(X) = f(X)g(X)$, gde $f(X), g(X) \in D[X]$ i $deg(f), deg(g) \geqslant 1$.

Jasno je da ako je nekonstantan polinom $p(X) \in D[X]$ nerastavljiv element u $D[X]$, onda nije proizvod dva neinvertibilna elementa, pa specijalno nije ni proizvod dva nekonstanta polinoma, tj. $p(X)$ jeste i slabo nerastavljiv. Obratno međutim nije tačno.

7/23 Primer.
U prstenu $\mathbb{Z}[X]$, polinom $2X$ se ne može zapisati kao proizvod dva nekonstanta polinoma (jer bi u suprotnom bio bar stepena dva), pa, dakle, jeste slabo nerastavljiv, ali nije nerastavljiv element u $\mathbb{Z}[X]$ jer $2X$ je očigledno proizvod dva neinvertibilna elementa 2 i X.

Ipak, treba imati u vidu sledeće:

7/24 Komentar. Ako je F polje, onda je nekonstantan polinom $p(X) \in F[X]$ nerastavljiv ako i samo ako je slabo nerastavljiv. Zaista, ako je $p(X)$ slabo nerastavljiv i $p(X) = f(X)g(X)$, onda je npr. $f(X)$ konstantan (i nenula), pa je invertibilan jer su svi nenula elementi u polju invertibilni.

Završićemo ovaj odeljak sa teoremom koju ćemo često kasnije koristiti.

7/25 Teorema (Ajzenštajnov kriterijum)**.**
Neka je D domen i neka je $f(X) = a_nX^n + a_{n-1}X^{n-1} + \cdots + a_1X + a_0 \in D[X]$. Ako postoji prost element $p \in D$ takav da $p \mid a_0, a_1, \ldots, a_{n-1}$, $p \nmid a_n$ i $p^2 \nmid a_0$, onda je $f(X)$ slabo nerastavljiv.

Dokaz. Pretpostavimo suprotno, $f(X) = g(X)h(X)$, $g(X) = b_mX^m + \cdots + b_1X + b_0$, $h(X) = c_kX^k + \cdots + c_1X + c_0$, gde $1 \leqslant k, m < n$ i $k + m = n$. Kako $p \mid a_0 = b_0c_0$ i p je prost, bez umanjenja opštosti možemo da pretpostavimo $p \mid b_0$. Sa druge strane, kako $p \nmid a_n = b_mc_k$, sigurno $p \nmid b_m$. Dakle, postoji najmanje $i \leqslant m$ takvo da $p \mid b_0, b_1, \ldots, b_i$ i $p \nmid b_i$; primetimo $i < n$. Posmatrajmo, a_i:

$$a_i = b_0c_i + b_1c_{i-1} + \cdots + b_{i-1}c_1 + b_ic_0.$$

(Ovde ako $i > k$, stavimo $c_i = 0$.) Kako $p \mid b_0, \ldots, b_{i-1}$, deli i zbir $b_0c_i + b_1c_{i-1} + \cdots + b_{i-1}c_1$, pa kako $p \mid a_i$ jer $i < n$, zaključujemo da mora $p \mid b_ic_0$. Po izboru i, $p \nmid b_i$, pa kako je prost zaključujemo $p \mid c_0$. Sada iz $p \mid b_0$ i $p \mid c_0$ sledi $p^2 \mid b_0c_0 = a_0$. Kontradikcija. □

[8] Skraćenica ACCP dolazi od *Ascending Chain Condition on Principal ideals*

Ajzenštajnov kriterijum važi i u opštijem obliku:

7/26 Zadatak. Neka je D domen i neka je $f(X) = a_nX^n + a_{n-1}X^{n-1} + \cdots + a_1X + a_0 \in D[X]$. Ako postoji prost ideal $P \lhd D$ takav da $a_0, a_1, \ldots, a_{n-1} \in P$, $a_n \notin P$ i $a_0 \notin P^2$[a], onda je $f(X)$ slabo nerastavljiv.

[a]Ovde P^2 je ideal $P^2 = \{a_1b_1 + a_2b_2 + \cdots + a_nb_n \mid n \geqslant 1,\ a_1, b_1, a_2, b_2, \ldots, a_n, b_n \in P\}$.

Ako je P u zadatku glavni ideal, onda je Ajzenštajnov kriterijum u obliku koji je iskazan u gornjoj teoremi.

D Euklidski domeni (ED)

7/27 Definicija. Neka je D domen.

(a) Euklidska norma na D je funkcija $N : D \setminus \{0\} \to \mathbb{N}$ koja zadovljava sledeći uslov:

- za sve $a, b \in D$, $b \neq 0$, postoje $q, r \in D$ takvi da $a = bq + r$, i $r = 0$ ili $N(r) < N(b)$.

(b) Domen D je Euklidski domen (ED) ako postoji euklidska norma na D.

7/28 Primer.(a) Svako polje F je ED. Norma na F je data npr. sa $N(x) = 1$ za sve $x \neq 0$. Zaista, za $a, b \in F$, $b \neq 0$ imamo $a = (\underbrace{ab^{-1}}_{=q})b + \underbrace{0}_{=r}$.

(b) $\mathbb{Z}$ je ED. Norma na $\mathbb{Z}$ je data sa $N(x) = |x|$.

7/29 Primer (Prsten polinoma nad poljem)**.**
Neka je F polje, $F[X]$ je ED. Norma je data sa $N(a) = deg(a)$ za $a(X) \neq 0$.[a]
Dokazujemo da N zaista jeste norma. Pretpostavimo suprotno, N nije norma. To znači da je skup:

$$S = \{(a, b) \mid a, b \in F[X], b \neq 0,\ \text{ne postoje } q, r \in F[X] \text{ takvi da } a = bq + r, \text{ i } r = 0 \text{ ili } deg(r) < deg(b)\}$$

neprazan. Primetimo da ako $(a, b) \in S$ onda, očigledno $b \neq 0$, ali i $a \neq 0$; zaista, ako je $a = 0$, onda je $a = bq + r$ za $q = r = 0$, što protivreči $(a, b) \in S$. Dakle, za $(a, b) \in S$, $deg(a)$ i $deg(b)$ su definisani, pa je definisan i $deg(a) + deg(b)$. Fiksirajmo bilo koji par $(a, b) \in S$ takav da je zbir $deg(a) + deg(b)$ minimalan moguć. Zapišimo $a(X) = a_nX^n + a'(X)$ i $b(X) = b_mX^m + b'(X)$ gde su $a_n, b_m \neq 0$, i $a'(X)$ i $b'(X)$ su sume članova stepena manjeg od n odnosno m. Naglasimo da možda jeste $n = 0$ ili $m = 0$. Posmatrajmo dva slučaja:
Prvi slučaj: $n < m$. Tada možemo zapisati $a = bq + r$ za $q = 0$ i $r = a$, i kako $deg(r) = deg(a) = n < m = deg(b)$, zaključujemo $(a, b) \notin S$. Kontradikcija.
Drugi slučaj: $n \geqslant m$. Tada možemo da zapišemo sledeće:

$$a(X) = a_nX^n + a'(X) = \underbrace{a_nb_m^{-1}X^{n-m}}_{=q(X)}(\underbrace{b_mX^m + b'(X)}_{=b(X)}) + (\underbrace{-a_nb_m^{-1}X^{n-m}b'(X) + a'(X)}_{=r(X)}).$$

Primetimo dve stvari. Prvo, kako $(a, b) \in S$, sigurno $r(X) \neq 0$; dakle, $deg(r)$ je definisan. Drugo, očigledno $deg(r) < n$, pa je i $deg(r) + deg(b) < deg(a) + deg(b)$ odakle $(r, b) \notin S$ jer je po izboru (a, b) bio par sa najmanjim zbirom stepena u S. Kako $(r, b) \notin S$, to znači da postoje $q', r' \in F[X]$ takvi da $r = bq' + r'$, i $r' = 0$ ili $deg(r') < deg(b)$. Odatle je $a = bq + r = bq + bq' + r' = b(q + q') + r'$, gde $r' = 0$ ili $deg(r') < deg(b)$. Dakle, $(a, b) \notin S$. Kontradikcija.
Kako nijedan slučaj nije moguć, završili smo posao: N zaista jeste norma, i $F[X]$ je ED.

[a]Naglasimo da $deg(0)$ ne definišemo. U literaturi se ponekad definiše $deg(0) = -1$ ili $deg(0) = -\infty$.

7/30 Primer (Gausovi celi brojevi)**.**
Domen Gausovih celih brojeva je potprsten $\mathbb{Z}[i] := \{a + bi \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$ od $\mathbb{C}$. Nije teško videti da je $\mathbb{Z}[i]$ zaista domen – proveru ostavljamo za vežbu. Definišemo normu na $\mathbb{Z}[i]$ sa: $N(a+bi) := a^2+b^2$. Primetimo

da je zapravo $N(z) = |z|^2$. (Primetimo da je u ovom slučaju i $N(0)$ definisano.)
Dokažimo da je N zaista norma na $\mathbb{Z}[i]$. Neka $z, w \in \mathbb{Z}[i]$, $w \neq 0$. U $\mathbb{C}$ računamo $\frac{z}{w} = \frac{z}{w}\frac{\overline{w}}{\overline{w}} = \frac{z\overline{w}}{|w|^2} = a + bi$, i primetimo da kako $z, w \in \mathbb{Z}[i]$, to $a, b \in \mathbb{Q}$. Izaberimo cele brojeve $u, v \in \mathbb{Z}$ takve da $|a-u| \leqslant \frac{1}{2}$ i $|b-v| \leqslant \frac{1}{2}$; posmatrajmo $q = u + vi \in \mathbb{Z}[i]$ i $r = z - wq \in \mathbb{Z}[i]$; jasno, $z = wq + r$, pa treba još da dokažemo $r = 0$ ili $N(r) < N(w)$. Najpre primetimo $|\frac{z}{w} - q|^2 = |(a-u) + (b-v)i|^2 = (a-i)^2 + (b-v)^2 \leqslant \frac{1}{4} + \frac{1}{4} < 1$. Sada je $N(r) = N(z - wq) = |z - wq|^2 = |w|^2|\frac{z}{w} - q|^2 < |w|^2 = N(w)$. Završili smo dokaz.

7/31 Primer (Ajzenštajnovi celi brojevi)**.**
Domen Ajzenštajnovih celih brojeva je potprsten $\mathbb{Z}[\omega] := \{a + b\omega \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$ od $\mathbb{C}$, gde je $\omega = -\frac{1}{2} + i\frac{\sqrt{3}}{2}$. Nije teško sračunati da je $\omega^2 = -1 - \omega$, pa nije teško videti da je $\mathbb{Z}[\omega]$ zaista potprsten od $\mathbb{C}$ – proveru ostavljamo za vežbu. Definišemo normu na $\mathbb{Z}[\omega]$ sa: $N(a + b\omega) := a^2 - ab + b^2$. Primetimo da je i ovde zapravo $N(a + b\omega) = |a + b\omega|^2$: $|a + b\omega|^2 = |(a - \frac{b}{2}) + \frac{b\sqrt{3}}{2}i|^2 = (a - \frac{b}{2})^2 + (\frac{b\sqrt{3}}{2})^2 = a^2 - ab + b^2$.
Da bismo videli da je N zaista norma na $\mathbb{Z}[\omega]$, postupićemo kao u prethodnom primeru. Uzmimo $z, w \in \mathbb{Z}[\omega]$, $w \neq 0$, i u $\mathbb{C}$ zapišimo $\frac{z}{w} = \frac{z\overline{w}}{|w|^2} = a + b\omega$, gde $a, b \in \mathbb{Q}$. Izaberimo cele brojeve $u, v \in \mathbb{Z}$ takve da $|a-u| \leqslant \frac{1}{2}$ i $|b-v| \leqslant \frac{1}{2}$; posmatrajmo $q = u+v\omega \in \mathbb{Z}[\omega]$ i $r = z-wq \in \mathbb{Z}[\omega]$; jasno, $z = wq+r$, pa treba da dokažemo $r = 0$ ili $N(r) < N(w)$. Primetimo $|\frac{z}{w}-q|^2 = |(a-u)+(b-v)\omega|^2 = (a-i)^2-(a-u)(b-v)+(b-v)^2 \leqslant \frac{1}{4}+\frac{1}{4}+\frac{1}{4} < 1$. Sada je $N(r) = N(z - wq) = |z - wq|^2 = |w|^2|\frac{z}{w} - q|^2 < |w|^2 = N(w)$.

7/32 Zadatak. Dokazati da su sledeći domeni euklidski:

(a) $\mathbb{Z}[i\sqrt{2}] := \{a + bi\sqrt{2} \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$ sa normom $N(a + bi\sqrt{2}) = a^2 + 2b^2$;

(b) $\mathbb{Z}[\sqrt{2}] := \{a + b\sqrt{2} \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$ sa normom $N(a + b\sqrt{2}) = |a^2 - 2b^2|$;

(c) $\mathbb{Z}[\sqrt{3}] := \{a + b\sqrt{3} \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$ sa normom $N(a + b\sqrt{3}) = |a^2 - 3b^2|$.

E Glavnoidealski domeni (PID)

7/33 Definicija. Domen D je glavnoidealski domen (PID)[9] ako je svaki ideal u D glavni, tj. za svaki $I \lhd D$ postoji $a \in I$ tako da $I = \langle a \rangle$.

7/34 Teorema.
ED je PID.

Dokaz. Neka je D ED sa normom N. Neka je $I \lhd D$. Možemo da pretpostavimo da I nije trivijalan: $I \neq 0$. Neka je $b \in I$ bilo koji nenula element sa minimalnom normom. Tvrdimo $I = \langle b \rangle$. Treba samo da dokažemo $(\subseteq)$, pa uzmimo proizvoljno $a \in I$. Zapišimo $a = qb + r$, gde je $r = 0$ ili $N(r) < N(b)$. Kako $r = a - qb \in I$ i b je bio nenula element u I minimalne norme, r, ako je nenula, ne može imati manju normu od b. Zaključujemo, mora biti $r = 0$. Dakle, $a = qb$, odakle $a \in \langle b \rangle$. □

Dakle, svi primeri za koje smo videli da su ED, su i primeri PID.

7/35 Zadatak. Dokazati da $\mathbb{Z}[i\sqrt{3}] := \{a + bi\sqrt{3} \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$ nije glavnoidealski, pa ni euklidski.

Obrat gornje teoreme ne važi, ali dati primer PID koji nije ED nije trivijalno. Jedan takav primer dajemo u odeljku H.

F Domeni sa jednoznačnom faktorizacijom (UFD)

7/36 Definicija. Domen D je domen sa jednoznačnom faktorizacijom (UFD)[10] ako svaki element $a \notin D^\times \cup \{0\}$ ima jednoznačnu faktorizaciju.

[9] Skraćenica PID dolazi od *Principal Ideal Domain*.
[10] Skraćenica UFD dolazi od *Unique Factorization Domain*.

Videli smo da su prosti elementi uvek nerastavljivi, i da obratno ne važi u opštem slučaju. Kod UFD-a je situacija bolja.

7/37 Lema.
Neka je D UFD. Svaki nerastavljiv element je prost.

Dokaz. Neka je $a \notin D^\times \cup \{0\}$ nerastavljiv, i neka $a \mid bc$; treba da dokažemo $a \mid b$ ili $a \mid c$. Ako je neki od b i c invertibilan, odmah vidimo da a deli onog drugog, pa pretpostavimo da b i c nisu invertibilni. Zapišimo $bc = ad$, i primetimo da ni d nije invertibilan, jer bismo u suprotnom dobili faktorizaciju nerastavljivog elementa a. Zapišimo nerastavljive faktorizacije b, c i d: $b = p_1 \dots p_n$, $c = q_1 \dots q_m$ i $d = r_1 \dots r_k$. Sada je $p_1 \dots p_n q_1 \dots q_m = ar_1 \dots r_k$. Iz jednoznačnosti faktorizacije mora biti $n+m = 1+k$, i nerastavljivi faktori sa leve i sa desne strane su po parovima konjugovani. Specijalno, a je konjugovano sa nekim p_i ili sa nekim q_j. U prvom slučaju $a \mid b$, u drugom $a \mid c$. Završili smo dokaz. □

7/38 Teorema (Karakterizacija UFD-a)**.**
Sledeći iskazi su ekvivalentni:

(1) D je UFD;

(2) svaki $a \notin D^\times \cup \{0\}$ ima nerastavljivu faktorizaciju, i svaki nerastavljiv je prost;

(3) svaki $a \notin D^\times \cup \{0\}$ ima prostu faktorizaciju;

(4) svaki $a \notin D^\times \cup \{0\}$ ima nerastavljivu faktorizaciju, i svaka dva elementa imaju NZD;

(5) D zadovoljava ACCP, i svaki nerastavljiv je prost;

(6) (Teorema Kaplanskog) svaki nenula pravi prost ideal sadrži prost element.

Dokaz. (1)⇔(2) Smer ⇒ sledi iz definicije UFD i leme 7/37. Smer ⇐ sledi iz tvrđenja 7/10(g): svaki $a \notin D^\times \cup \{0\}$ ima nerastavljivu faktorizaciju, pa kako je svaki nerastavljiv prost, a ima prostu faktorizaciju; prema tvrđenju 7/10(g), a ima jednoznačnu faktorizaciju.

(2)⇒(3) je očigledno.

(3)⇒(4) Prvi deo je očigledan, pa dokazujemo drugi. Neka $a, b \in D$. Ako je neki od njih invertibilan lako vidimo da je $nzd(a,b) = 1$; pretpostavimo da nijedan nije invertibilan. Ako je neki od njih nula, lako vidimo da je $nzd(a,b) = 0$; pretpostavimo da su oba nenula. Sada prema (3) i tvrđenju 7/10(i), $nzd(a,b)$ postoji.

(4)⇒(2) Treba samo da dokažemo da je svaki nerastavljiv prost. Neka je p nerastavljiv, i neka $p \mid ab$; dokazujemo $p \mid a$ ili $p \mid b$. Možemo da pretpostavimo da $a, b \neq 0$, jer u suprotnom završavamo posao trivijalno. Uočimo, prema (4), $d = nzd(ab, pb)$. Kako $p \mid ab, pb$ to $p \mid d$, i kako $b \mid ab, pb$, to $b \mid d$. Zapišimo $d = pu = bv$. Sada kako $bv = d \mid pb$, skraćivanjem sa $b \neq 0$ imamo $v \mid p$; kako je p nerastavljiv, prema tvrđenju 7/10(f) imamo dva slučaja: $v \in D^\times$ i $v \sim p$. Ako $v \in D^\times$, onda iz $bv = d = pu$ imamo $b = puv^{-1}$, pa zaključujemo $p \mid b$ Ako $v \sim p$, kako iz $bv = d \mid ab$ skraćivanjem sa $b \neq 0$ sledi $v \mid a$, zaključujemo $p \mid a$.

(3)⇒(5) Kako smo već dokazali (3)⇒(4)⇒(2), svaki nesvodljiv element jeste prost. Ako pretpostavimo da imamo strogo rastući niz glavnih ideala $\langle a_0 \rangle \subsetneq \langle a_1 \rangle \subsetneq \langle a_2 \rangle \subsetneq \dots$, prema komentaru 7/18(f) imamo $\#a_0 > \#a_1 > \#a_2 > \dots$, pa kako ovaj niz ne može beskonačno da opada, ni polazni niz ideala ne može beskonačno da raste. Dakle, D ima ACCP.

(5)⇒(6) Neka je $P \lhd D$ nenula prost ideal. Kako je prema (5) svaki nerastavljiv prost, dovoljno je da nađemo nerastavljiv element u P. Pretpostavimo suprotno, P ne sadrži nerastavljive elemente. Dokazaćemo sledeće: za svaki nenula $a \in P$ postoji nenula $b \in P$ takav da $\langle a \rangle \subsetneq \langle b \rangle$. Neka je $a \in P$ nenula. Kako a nije nerastavljiv možemo da zapišemo $a = bc$ tako da $b, c \notin D^\times$; očigledno $b, c \neq 0$. Kako je P prost i $bc = a \in P$, bar jedan od b i c pripada P. Bez umanjenja opštosti, $b \in P$. Iz $a = bc$ sledi $a \in \langle b \rangle$, pa $\langle a \rangle \subseteq \langle b \rangle$, iz $c \notin D^\times$ sledi $\langle a \rangle \subsetneq \langle b \rangle$. Sada je lako da konstruišemo beskonačan rastući niz glavnih ideal, što je kontradikcija sa ACCP: izberemo bilo koje nenula $a_0 \in P$. Prema prethodnom tvrđenju, izaberemo nenula $a_1 \in P$ tako da $\langle a_0 \rangle \subsetneq \langle a_1 \rangle$. Ponovo, prema prethodnom tvrđenju izaberemo nenula $a_2 \in P$ tako da $\langle a_1 \rangle \subsetneq \langle a_2 \rangle$. I nastavimo ovaj postupak.

(6)⇒(3) Neka je S skup svih invertibilnih i skup svih konačnih proizvoda prostih elemenata. Dovoljno je da dokažemo $S^c = \{0\}$. Pretpostavimo suprotno, $a \in S^c$ je nenula element. Primetimo da je $\langle a\rangle \subseteq S^c$. Ako $\langle a\rangle \cap S \neq \varnothing$, onda $\langle a\rangle$ sadrži invertibilan element ili neki proizvod prostih. Ako $\langle a\rangle$ sadrži invertibilan element, onda je i a invertibilan, tj. $a \in S$, što je suprotno izboru a. Ako $\langle a\rangle$ sadrži proizvod prostih $p_1 \dots p_n$, onda $a \mid p_1 \dots p_n$, pa je i a proizvod prostih prema tvrđenju 7/10(h) (jer nije invertibilan), što opet protivreči izboru elementa a. Dakle, $\langle a\rangle \subseteq S^c$.

Neka je $\mathcal{F} := \{I \lhd D \mid \langle a\rangle \subseteq I \subseteq S^c\}$. Koristeći Hauzdorfov princip maksimalnosti vidimo da $\mathcal{F}$ sadrži maksimalan element P. Zaista, unija P bilo kog maksimalnog lanca u $\mathcal{F}$ je ideal za koji je $\langle a\rangle \subseteq P \subseteq S^c$, odakle sledi da je P u $\mathcal{F}$, pa je i maksimalan u $\mathcal{F}$ jer bismo u suprotnom mogli produžiti lanac. (Za vežbu, razjasniti detalje.) Tvrdimo da je P prost ideal.

Neka $b, c \notin P$. Tada su $P + \langle b\rangle$ i $P + \langle c\rangle$ strogo veći od P, pa, zbog maksimalnosti P u $\mathcal{F}$, oni seku S. Neka je $x + rb, y + sc \in S$, gde $x, y \in P$. Tada očigledno i $(x + rb)(y + sc) \in S$, tj. $(xy + (sc)x + (rb)y) + (rs)bc \in S$. Kako prvi sabirak pripada P i kako $P \cap S = \varnothing$, mora da bude $bc \notin P$. Dakle, P je prost ideal.

Kako je P nenula jer sadrži a, prema (6) sadrži i prost element. To znači $P \cap S \neq \varnothing$. Kontradikcija. □

7/39 Teorema.
PID je UFD. Specijalno, ED je UFD.

Dokaz. Neka je D PID. Najkraći dokaz je da proverimo uslov (6) u teoremi 7/38. Neka je $P \lhd D$ pravi nenula prost ideal. Kako je D PID, $P = \langle p\rangle$. Očigledno, $p \notin D^\times \cup \{0\}$, i kako je $\langle p\rangle$ prost, p je prost prema tvrđenju 7/10(d).

Klasični dokaz je ipak da proverimo uslov (5) u teoremi 7/38. Dajemo i taj dokaz. Dokažimo najpre ACCP. Neka je $\langle a_0\rangle \subseteq \langle a_1\rangle \subseteq \langle a_2\rangle \subseteq \dots$ rastući niz glavnih ideala. Tada je i $I = \bigcup_{n=0}^{\infty} \langle a_n\rangle$ ideal, pa kako je I glavnoidealski, $I = \langle a\rangle$ za neko a. Po definiciji I, postoji n tako da $a \in \langle a_n\rangle$. Kako sa druge strane, $a_n \in I = \langle a\rangle$, zaključujemo $I = \langle a\rangle = \langle a_n\rangle$. Odatle, za $k \geqslant n$, $\langle a_n\rangle \subseteq \langle a_k\rangle \subseteq I = \langle a_n\rangle$, pa polazni niz postaje konstantan posle n-tog člana, tj. nije beskonačno strogo rastući.

Ostaje da proverimo da su nerastavljivi elementi prosti. Neka je $a \in D$ nerastavljiv element, i neka $a \mid bc$; dokazujemo $a \mid b$ ili $a \mid c$. Posmatrajmo $\langle a, b\rangle$, i zapišimo $\langle a, b\rangle = \langle d\rangle$; to je moguće jer je D PID. Tada $d \mid a$, pa kako je a nerastavljiv, $d \in D^\times$ ili $d \sim a$ prema tvrđenju 7/10(f). Ako je d invertibilan, onda $1 \in \langle d\rangle = \langle a, b\rangle$, pa možemo da zapišemo $1 = xa + yb$, pa množenjem sa c dobijamo $c = (xc)a + y(bc) \in \langle a\rangle$, tj. $a \mid c$. Ako $d \sim a$, onda $\langle a\rangle = \langle d\rangle = \langle a, b\rangle$, odakle $b \in \langle a\rangle$, tj. $a \mid b$. Završili smo dokaz. □

Dakle, svi primeri za koje smo videli da su ED ili PID su i UFD. Obrat prethodne teoreme ne važi, tj. postoji UFD koji nije PID.

7/40 Primer.
Arhiprimer domena koji je UFD, ali nije PID je $\mathbb{Z}[X]$. Da bismo dokazali da $\mathbb{Z}[X]$ nije PID, dokažimo da ideal $I = \langle 2, X\rangle$ nije glavni. Primetimo, kako je proizvoljan element u I oblika $2p(X) + Xq(X)$, I je skup svih polinoma čiji je konstantan koeficijent paran. Specijalno, $I \neq \mathbb{Z}[X]$. Pretpostavimo suprotno, I je glavni ideal $I = \langle a(X)\rangle$. Kako $a(X) \mid 2$ jer $2 \in I$, $a(X) = a$ je konstantan polinoma, i mora biti $a = \pm 1$ ili $a = \pm 2$; ako $a = \pm 1$, onda je a invertibilan, što nije slučaj. Dakle, $a = \pm 2$, i odatle $I = \langle 2\rangle$. Kako $X \in I = \langle 2\rangle$, $2 \mid X$, što je očigledno kontradikcija.

Ostaje da vidimo da $\mathbb{Z}[X]$ jeste UFD. Ovo sledi direktno iz Gausove leme, koju ćemo dokazati u odeljku G, a u ovom konkretnom slučaju možemo da izvedemo direktan dokaz. Proverimo uslov (6) iz teoreme 7/38. Neka je $P \lhd \mathbb{Z}[X]$ pravi nenula prost ideal; treba da nađemo prost element $p(X) \in P$. Primetimo najpre da je $P \cap \mathbb{Z} \lhd \mathbb{Z}$ prost ideal. Ovo je prilično očigledno i direktno (Za vežbicu.), a možemo da vidimo i ovako: prema drugoj teoremi o izomorfizmu $\mathbb{Z}/(P \cap \mathbb{Z}) \cong (\mathbb{Z} + P)/P \leqslant \mathbb{Z}[X]/P$, pa kako je $\mathbb{Z}/(P \cap \mathbb{Z})$ izomorfan potprstenu domena $\mathbb{Z}[X]/P$ (domen je jer je P prost), i $\mathbb{Z}/(P \cap \mathbb{Z})$ je domen, pa je $P \cap \mathbb{Z}$ prost ideal u P.

Ako je $P \cap \mathbb{Z} = p\mathbb{Z}$ za neki prost broj p, onda je p prost (u $\mathbb{Z}[X]$) element od P, što završava posao. I ovo lako možemo da vidimo direktno (Za vežbu.), a možemo da vidimo i ovako: u $\mathbb{Z}[X]$, $\langle p\rangle = p\mathbb{Z}[X]$, a prema primeru 6/59, $\mathbb{Z}[X]/p\mathbb{Z}[X] \cong (\mathbb{Z}/p\mathbb{Z})[X]$; kako je prsten na desnoj strani domen, $p\mathbb{Z}[X]$ je prost u $\mathbb{Z}[X]$.

Dakle, ostaje nam slučaj $P \cap \mathbb{Z} = 0$. (Primetimo da ne može biti $P \cap \mathbb{Z} = \mathbb{Z}$, jer to znači da $1 \in P$, pa $P = \mathbb{Z}[X]$ nije pravi ideal.) Uzmimo $p(X) \in P$ da bude polinom minimalnog mogućeg stepena, i među takvim polinomima, uzmimo $p(X)$ da bude, po apsolutnoj vrednosti, minimalnog mogućeg vodećeg koeficijenta. Primetimo da ne postoji prost broj q koji deli sve koeficijente polinoma $p(X)$ (takve polinom ćemo kasnije zvati primitivni). Zaista, ako postoji prost broj q koji deli sve koeficijente polinoma $p(X)$, onda je $p(X) = qp'(X)$, pa kako $q \notin P$ i P je prost, $p'(X) \in P$, i kako $p'(X)$ ima isti stepen kao $p(X)$ i po apsolutnoj vrednosti manji vodeći koeficijent od $p(X)$, dobijamo kontradikciju sa izborom polinoma $p(X)$.

Tvrdimo $P = \langle p(X) \rangle$, odakle $p(X)$ je prost, što završava posao. Pretpostavimo suprotno, i neka je $f(X) \in P$ najmanjeg mogućeg stepena takav da $p(X) \nmid f(X)$. Zapišimo $p(X) = \sum_{i=0}^{k} p_i X^i$ i $f(X) = \sum_{i=0}^{n} f_i X^i$; po izboru polinoma $p(X)$, $k \leqslant n$. Izaberimo nenula cele brojeve $a, b \in \mathbb{Z}$ takve da $ap_k = bf_n$, i posmatrajmo polinom $g(X) := aX^{n-k}p(X) - bf(X)$. Jasno $g(X) \in P$ i $deg(g) < deg(f)$. Po izboru polinoma $f(X)$ sledi $p(X) \mid g(X)$, odakle direktno sledi $p(X) \mid aX^{n-k}p(X) - g(X) = bf(X)$.

Izaberimo sada po apsolutnoj vrednosti najmanje nenula b tako da $p(X) \mid bf(X)$; takav izbor je moguć jer bar jedno takvo b postoji prema prethodnom zaključku. Ako je $|b| = 1$, završili smo posao: $p(X) \mid f(X)$, tj. $f(X) \in \langle p(X) \rangle$. Ostaje nam slučaj $|b| > 1$, i dokazaćemo da on nije moguć. Pretpostavimo $|b| > 1$. Tada postoji prost broj q takav da $q \mid b$. Dokazaćemo da $p(X) \mid \frac{b}{q} f(X)$, što će biti kontradikcija sa izborom broja b jer $|\frac{b}{q}| < |b|$. Kako $p(X) \mid bf(X)$, zapišimo $bf(X) = p(X)s(X)$ i $s(X) = \sum_{i=0}^{l} s_i X^i$ gde $l = n - k$. Setimo se da q ne deli sve koeficijente polinoma $p(X)$; pa neka je $i \leqslant k$ najmanji takav da $q \nmid p_i$. Tvrdimo da q deli sve koeficijente polinoma $s(X)$. Pretpostavimo suprotno, q ne deli sve koeficijente polinoma $s(X)$, i neka je $j \leqslant l$ najmanji takav da $q \nmid s_j$. U jednakosti $bf(X) = p(X)s(X)$ posmatrajmo koeficijent uz X^{i+j}:

$$bf_{i+j} = \underbrace{p_0 s_{i+1} + \cdots + p_{i-1} s_{j+1}}_{=A} + p_i s_j + \underbrace{p_{i+1} s_{j-1} + \cdots + p_{i+j} s_0}_{=B}.$$

Kako $q \mid bf_{i+j}$ jer $q \mid b$, $q \mid A$ prema izboru broja i, i $q \mid B$ prema izboru broja j, zaključujemo $q \mid p_i s_j$, što je u suprotnosti sa $q \nmid p_i$ i $q \nmid s_j$. Dakle, q deli sve koeficijente polinoma $s(X)$, pa možemo zapisati $s(X) = qs'(X)$. Vraćanjem u gornju jednakost dobijamo: $bf(X) = p(X)s(X) = qp(X)s'(X)$, odakle je $\frac{b}{q} f(X) = p(X)s'(X)$, odakle $p(X) \mid \frac{b}{q} f(X)$. Završili smo posao.

7/41 Zadatak. Dokazati da je $\mathbb{R}[X, Y]$ UFD koji nije PID.

Među UFD-ovima, PID-ove možemo prepoznati na sledeći način:

7/42 Teorema.
Neka je D UFD. Sledeći iskazi su ekvivalentni:

(1) D je PID;

(2) svaki pravi nenula prost ideal je maksimalan;

(3) prosti ideali su glavni;

(4) maksimalni ideali su glavni;

(5) ako $nzd(a, b) = 1$, onda $\langle a, b \rangle = D$, za sve $a, b \in D$;

(6) $\langle a, b \rangle = \langle nzd(a, b) \rangle$, za sve $a, b \in D$;

(7) ideali $\langle a, b \rangle$ su glavni, za sve $a, b \in D$.

Dokaz. (1)⇒(2) Neka je D PID, i neka je P nenula pravi prost ideal. Pretpostavimo $P \subseteq Q \subsetneq D$, i, kako je D PID, zapišimo $P = \langle a \rangle$ i $Q = \langle b \rangle$. Kako je P prost, a je prost element, a kako je $Q \neq D$, $b \notin D^\times$. Kako $a \in \langle b \rangle$, to $b \mid a$. Kako je a prost (pa i nerastavljiv) i $b \notin D^\times$, to je $b \sim a$. Dakle, $P = Q$, odakle sledi da je P maksimalan.

(2)⇒(3) Neka je P nenula pravi prost ideal. Uzmimo nenula element $x \in P$, i, kako je D UFD, posmatrajmo njegovu prostu faktorizaciju: $x = p_1 p_2 \dots p_n$. Kako je P prost, $p_i \in P$ za neko I. Tada je $\langle p_i \rangle$ prost ideal, pa je prema (2) maksimalan. Kako je $\langle p_i \rangle \subseteq P \neq D$, iz maksimalnosti sledi $P = \langle p_i \rangle$.

(3)⇒(4) je očigledno jer su maksimalni ideali uvek prosti.

(4)⇒(5) Pretpostavimo $nzd(a,b) = 1$. Ako $\langle a, b \rangle \neq D$, onda postoji maksimalan ideal M takav da $\langle a, b \rangle \subseteq M$; prema (4) $M = \langle c \rangle$, i očigledno $c \notin D^\times$. Sada $a, b \in \langle c \rangle$ povlači $c \mid a, b$, pa $c \mid nzd(a,b) = 1$. Odavde, $c \in D^\times$; kontradikcija.

(5)⇒(6) Pretpostavimo $nzd(a,b) = c$ (NZD postoji jer je D UFD). Jasno $\langle a, b \rangle \subseteq \langle c \rangle$. Zapišimo $a = ca'$ i $b = cb'$. Tada lako vidimo da je $nzd(a', b') = 1$, pa prema (5), $\langle a', b' \rangle = D$, odakle možemo da zapišemo $1 = ra' + sb'$. Množenjem sa c dobijamo: $c = ra + sb \in \langle a, b \rangle$. Dakle, $\langle a, b \rangle = \langle c \rangle$.

(6)⇒(7) Očigledno.

(7)⇒(1) Pretpostavimo suprotno, D nije PID, i neka I nije glavni. Naći ćemo beskonačan strogo rastući lanac glavnih ideala što protivreči ACCP s obzirom da je D UFD. Neka je $a_0 \in I$ proizvoljno. Pretpostavimo da smo konstruisali strogo rastući lanac glavnih podideala od I:

$$\langle a_0 \rangle \subsetneq \langle a_1 \rangle \subsetneq \cdots \subsetneq \langle a_n \rangle \subseteq I,$$

i pokažimo da ga uvek možemo produžiti za još jedan član. Kako I nije glavni, $I \neq \langle a_n \rangle$, pa izaberimo $b \in I \setminus \langle a_n \rangle$. Tada $\langle a_n \rangle \subsetneq \langle a_n, b \rangle \subseteq I$, i, prema (7), $\langle a_n, b \rangle = \langle a_{n+1} \rangle$ za neko a_{n+1}. Završili smo posao. □

7/43 Primer.
Imajući u vidu prethodnu teoremu, ako znamo da je domen UFD, često lako možemo da prepoznamo da li je PID. Npr. ako D jeste UFD, ali nije polje, po Gausovoj lemi (odeljak G) $D[X]$ jeste UFD. Posmatramo preslikavanje $\varphi : D[X] \to D$ dato sa $\varphi(f(X)) := f(0)$. Lako možemo da vidimo da je φ epimorfizam prstena, pa je po prvoj teoremi o izomorfizmu $D[X]/ker(\varphi) \cong D$, tj. $D[X]/ker(f)$ je domen koji nije polje, tj. $ker(f)$ je ideal koji je prost ali nije maksimalan. Dakle, $D[X]$ nije PID.
Dodatno, lako možemo da izračunamo $ker(\varphi) = \langle X \rangle$, jer $f(0) = 0$ ako i samo ako $f(X)$ ima nula konstantni koeficijent, ako i samo ako $X \mid f(X)$.

G Gausova teorema

U ovom odeljku dokazaćemo sledeće dve teoreme:

7/44 Teorema (Gausova lema)**.**
Neka je D UFD, $F = F(D)$, i $f(X) \in D[X]$ nenula polinom. Tada $f(X)$ je nerastavljiv u $D[X]$ ako i samo ako $f(X)$ je primitivan i $f(X)$ je nerastavljiv u $F[X]$.

7/45 Teorema (Gausova teorema)**.**
Ako je D UFD, onda je i $D[X]$ UFD.

Gausova lema je rezultat koji se se često koristi u zadacima. Moramo najpre da defišemo pojam primitivnog polinoma i da dokažemo da je skup primitivnih polinoma zatvoren za množenje.

7/46 Definicija. Neka je D UFD, i neka je $f(X) = a_n X^n + \cdots + a_1 X + a_0 \in D[X]$ nekonstantan polinom. Kažemo da je polinom $f(X)$ primitivan ako ne postoji prost element $p \in D$ takav da $p \mid a_0, a_1, \dots, a_n$.

7/47 Primer.
Moničan polinom $f(X)$ (dakle, ako $a_n = 1$) je primitivan.

7/48 Zadatak. Neka je D UFD, i $f(X) = a_n X^n + \cdots + a_1 X + a_0 \in D[X]$ nekonstantan polinom. Dokazati da su sledeći iskazi ekvivalentni:

(1) $f(X)$ je primitivan;

(2) $nzd(a_0, a_1, \ldots, a_n) = 1$;

(3) $\langle a_0, a_1, \ldots, a_n \rangle = D$.

7/49 Komentar. Neka je D UFD. Primetimo da je nekonstantan polinom $f(X) = a_n X^n + \cdots + a_1 X + a_0 \in D[X]$ nerastavljiv ako i samo ako je primitivan i slabo nerastavljiv. Za ($\Rightarrow$) treba samo da dokažemo da nerastavljiv povlači primitivan (jer već znamo da povlači slabo nerastavljiv). Ako $f(X)$ nije primitivan, postoji prost p koji deli sve koeficijente a_i; zapišimo $a_i = pa_i'$. Tada $f(X) = p(a_n' X^n + \cdots + a_1' X + a_0')$ svedoči rastavljivost polinoma $f(X)$ u $D[X]$.
($\Leftarrow$) Pretpostavimo sada da je $f(X)$ primitivan i slabo nerastavljiv. Zapišimo $f(X) = g(X)h(X)$. Kako je $f(X)$ slabo nerastavljiv, jedan od $g(X)$ i $h(X)$ je konstantan, npr. $g(X) = c$; dakle, $f(X) = ch(X)$. Ako je c invertibilan, završili smo posao. Dakle, treba da odbacimo slučaj da je c neinvertibilan. Pretpostavimo suprotno, c je neinvertibilan. Kako je D UFD, c se može napisati kao proizvod prostih, i neka je p jedan od njegovih faktora. Ali sada očigledno iz $f(X) = cg(X)$ sledi da p deli sve koeficijente polinoma $f(X)$, što protivreči primitivnosti.

Za dokaz Gausove leme, potrebna nam je kratka priprema.

7/50 Lema.
Neka je D UFD.

(a) Ako je $f(X) \in D[X]$ nekonstantan polinom, onda postoje $d \in D$ i primitivan polinoma $f'(X)$ takvi da $f(X) = df'(X)$.

(b) Ako su $f(X), g(X) \in D[X]$ primitivni polinomi i $a, b \in D \setminus \{0\}$, onda $af(X) = bg(X)$ povlači $a \sim b$ u D i $f(X) \sim g(X) \in D[X]$.

Dokaz. (a) Zapišimo $f(X) = a_n X^n + \cdots + a_1 X^n + a_0$. Neka je $d = nzd(a_0, a_1, \ldots, a_n)$; primetimo da d postoji jer je D UFD. Zapišimo $a_i = da_i'$ za sve $i = 0, 1, \ldots, n$, i stavimo $f'(X) = a_n' X^n + \cdots + a_1' X + a_0'$. Očigledno $f(X) = df'(X)$, pa ostaje da dokažemo da je $f'(X)$ primitivan. Ako imamo prost element p takav da $p \mid a_0', a_1', \ldots, a_n'$, onda $pd \mid a_0, a_1, \ldots, a_n$, pa $pd \mid d$; odatle $p \sim 1$, što protivreči činjenici da je p prost. Dakle, $f'(X)$ je primitivan.

(b) Pretpostavimo da je $af(X) = bg(X)$, gde su $f(X)$ i $g(X)$ primitivni, i $a, b \neq 0$. Neka je $d = nzd(a, b)$ (postoji jer smo u UFD-u), i zapišimo $a = da'$ i $b = db'$. Deljenjem sa d dobijamo $a'f(X) = b'g(X)$. Ako su a' i b' invertibilni, onda smo završili posao: tada očigledno $a = da' \sim db' = b$ i $f(X) = (a'^{-1}b')g(X) \sim g(X)$. Dakle, pretpostavimo da bar jedan od a' i b', bez umanjenja opštosti a', nije invertibilan; dokazujemo da ovaj slučaj nije moguć. Neka je p neki njegov prost faktor. Tada $p \mid a'f(X) = b'g(X)$, tj. p deli sve koeficijente polinoma $b'g(X)$. Kako je $g(X)$ primitivan, p ne deli neki koeficijent g_i polinoma $g(X)$. Dakle, $p \nmid g_i$, $p \mid b'g_i$ i p je prost povlače $p \mid b'$. Odatle $p \mid a', b'$, pa $pd \mid a, b$, odakle $pd \mid d$. Dakle, $p \sim 1$, što je u suprotnosti sa činjenicom da je p prost. Završili smo dokaz. □

7/51 Lema.
Neka je D UFD, i neka su $f(X), g(X) \in D[X]$ nekonstantni polinomi. Ako su $f(X)$ i $g(X)$ primitivni, onda je i $f(X)g(X)$ primitivan.

Dokaz. Zapišimo $f(X) = a_n X^n + \cdots + a_1 X + a_0$ i $g(X) = b_m X^m + \cdots + b_1 X + b_0$, gde $n, m \geqslant 1$, $a_n, b_m \neq 0$; zapišimo $f(X)g(X) = c_k X^k + \cdots + c_1 X + c_0$, gde $k = m + n$. Neka je $p \in D$ proizvoljan prost element. Kako p nedeli sve koeficijente polinoma $f(X)$ i $g(X)$ jer su oni primitivni, postoje najmanji $i \leqslant n$ i $j \leqslant m$ takvi da

$p \nmid a_i$ i $p \nmid b_j$ (dakle, $p \mid a_0, \ldots, a_{i-1}$ ako $i > 0$, i $p \mid b_0, \ldots, b_{j-1}$ ako $j > 0$). Posmatrajmo koeficijent c_{i+j}:

$$c_{i+j} = \underbrace{a_0 b_{i+j} + \cdots + a_{i-1} b_{j+1}}_{=A} + a_i b_j + \underbrace{a_{i+1} b_{j-1} + \cdots + a_{i+j} b_0}_{=B}.$$

(Ovde podrazumevamo da smo stavili $a_l = 0$ za $l > n$ i $b_l = 0$ za $l > m$, ako se takvi indeksi pojavljuju.) Primetimo da $p \mid A$ jer deli a-ove u svim sabircima, i $p \mid B$ jer deli b-ove u svim sabircima. Međutim, kako $p \nmid a_i$, $p \nmid b_j$ i p je prost, $p \nmid a_i b_j$, pa $p \nmid c_{i+j}$. Dakle, p ne deli sve koeficijente polinoma $f(X)g(X)$. Kako je p bio proizvoljan, zaključujemo da ne postoji prost element koji deli sve koeficijente polinoma $f(X)g(X)$, pa je on primitivan. □

7/52 Komentar. Prethodni dokaz je prilično elementaran. Dokažimo prethodnu lemu na još jedan, nešto neelementarniji način.
Pretpostavimo suprotno, $f(X)g(X)$ nije primitivan. To znači da postoji prost element p koji deli sve njegove koeficijente, tj. pravi prost ideal $\langle p \rangle \lhd D$ sadrži sve koeficijente polinoma $f(X)g(X)$. Setimo se da je $D/\langle p \rangle$ domen jer je $\langle p \rangle$ prost. Prema primeru 6/59, $D[X]/\langle p \rangle[X] \cong (D/\langle p \rangle)[X]$, pa je $D[X]/\langle p \rangle[X]$ domen (jer je izomorfan prstenu polinoma nad domenom). U domenu $D[X]/\langle p \rangle[X]$ je $f(X)g(X) + \langle p \rangle[X] = \langle p \rangle[X]$ jer svi koeficijenti polinoma $f(X)g(X)$ pripadaju $\langle p \rangle$. Dakle, $(f(X) + \langle p \rangle[X])(g(X) + \langle p \rangle[X]) = \langle p \rangle[X]$, pa kako je $D[X]/\langle p \rangle[X]$ domen, jedan od činilaca je nula, npr. $f(X) + \langle p \rangle[X] = \langle p \rangle[X]$. To znači da svi koeficijenti polinoma $f(X)$ pripadaju $\langle p \rangle$, pa p deli sve koeficijente polinoma $f(X)$, odakle $f(X)$ nije primitivan. Kontradikcija.

Dokaz teoreme 7/44 (Gausove leme). Neka je D UFD, $F = F(D)$, i $f(X) = a_n X^n + \cdots + a_1 X + a_0 \in D[X]$ nenula polinom.

($\Rightarrow$) Neka je $f(X)$ nerastavljiv u $D[X]$. Prema komentaru 7/49 znamo da je $f(X)$ primitivan i slabo nerastavljiv. Pretpostavimo da u $F[X]$ važi $f(X) = g(X)h(X)$. Ako je $g(X)$ ili $h(X)$ konstantan, završili smo posao. Dakle, treba da odbacimo slučaj $g(X), h(X)$ su nekonstantni. Izaberimo nenula $a \in D$ tako da $ag(X) \in D[X]$; primetimo da je ovo moguće – npr., uzmimo za a proizvod svih imenilaca koeficijenata polinoma $g(X)$. Slično, nađimo nenula $b \in D$ tako da $bh(X) \in D[X]$. Koristeći lemu 7/50(a), nađimo $a', b' \in D$ i primitivne polinome $g'(X), h'(X) \in D[X]$ takve da $ag(X) = a'g'(X)$ i $bh(X) = b'h'(X)$. Tada je $abf(X) = abg(X)bh(X) = a'b'g'(X)h'(X)$. Kako su $f(X)$ i $g'(X)h'(X)$ primitivni (drugi prema lemi 7/51), prema lemi 7/50(b), $ab \sim a'b'$ i $f(X) \sim g'(X)h'(X)$. Druga od ovih činjenica povlači $f(X) = ug'(X)h'(X)$ za neko $u \in D[X]^\times = D^\times$, što je u suprotnosti sa slabom nerastavljivošću polinoma $f(X)$.

($\Leftarrow$) Ako je $f(X)$ rastavljiv u $D[X]$, onda prema komentaru 7/49, $f(X)$ nije primitivan ili $f(X)$ nije slabo rastavljiv. U prvom slučaju nemamo šta da dokažemo, a u drugom je dovoljno da primetimo da ako zapišemo $f(X)$ kao proizvod dva nekonstanta polinoma nad D, to je specijalno i rastavljanje $f(X)$ nad F jer $D \subseteq F$; odatle, $f(X)$ je rastavljiv nad F. □

Gausovu teoremu sada izvodimo kao posledicu.

Dokaz teoreme 7/45 (Gausove teoreme). Neka je D UFD, dokazujemo $D[X]$ je UFD. Proverićemo uslov (5) iz teoreme 7/38. Dokažimo prvo da $D[X]$ zadovoljava ACCP. Neka je $\langle a_0(X) \rangle \subseteq \langle a_1(X) \rangle \subseteq \langle a_2(X) \rangle \subseteq \ldots$ beskonačan lanac glavih idela; dokazaćemo da ne može biti strogo rastući. Najpre primetimo da je $deg(a_0) \geqslant deg(a_1) \geqslant deg(a_2) \geqslant \ldots$, pa kako ovaj niz ne može beskonačno da strogo opada, u originalnom nizu, počeši od nekog člana, svi polinomi su istog stepena. Bez umanjenja opštosti, odbacivanjem nekog početnog dela niza, možemo da pretpostavimo da su svi polinomi $a_0(X), a_1(X), a_2(X), \ldots$ istog stepena. Označimo da a_n^* vodeći koeficijent polinoma $a_n(X)$. Primetimo da $\langle a_n \rangle \subseteq \langle a_{n+1} \rangle$ povlači $\langle a_n^* \rangle \subseteq \langle a_{n+1}^* \rangle$ u D, pa u D imamo rastući niz glavnih idela. Kako je D UFD, ovaj niz glavnih ideala u D nije beskonačno strogo rastući, pa ponovo odbacivanjem nekog početnog dela, možemo da pretpostavimo da je $\langle a_n^* \rangle = \langle a_0^* \rangle$ za sve n, tj. $a_n^* \sim a_0^*$ za sve n. Sada, iz $a_n(X) \mid a_0(X)$ i $deg(a_n) = deg(a_0)$ sledi $a_0(X) = da_n(X)$. Specijalno, $a_0^* = da_n^*$, pa kako $a_0^* \sim a_n^*$, to je $d \in D^\times$. Dakle, $a_0(X) = da_n(X) \sim a_n(X)$, odakle $\langle a_0(X) \rangle = \langle a_n(X) \rangle$ za sve n. Ovim smo dokazali da $D[X]$ zadovoljava ACCP.

Ostaje da dokažemo da je svaki nerastavljiv polinom $f(X)$ prost u $D[X]$. Prema Gausovoj lemi $f(X)$ je primitivan i $f(X)$ je nerastavljiv u $F[X]$, gde je $F = F(D)$. Kako je $F[X]$ UFD (jer je ED prema primeru 7/29), $f(X)$ jeste prost u $F[X]$. Pretpostavimo $f(X) \mid g(X)h(X)$ u $D[X]$. Tada je ovo tačno i u $F[X]$, pa, bez umanjenja opštosti, $f(X) \mid g(X)$ u $F[X]$. Zapišimo $g(X) = f(X)q(X)$ gde $q \in F[X]$. Izaberimo $a \in D$ tako da $aq(X) \in D[X]$, i izaberimo $b, c \in D$ i primitivne polinome $g'(X), q'(X) \in D[X]$ tako da $g(X) = bg'(X)$ i $aq(X) = cq'(X)$; poslednje je moguće prema lemi 7/50(a). Sada je $abg'(X) = ag(X) = af(X)q(X) = cf(X)q'(X)$. Prema lemi 7/51, $f(X)q'(X)$ je primitivan, pa prema lemi 7/50(b), $g'(X) \sim f(X)q'(X)$. Odavde lako sledi $f(X) \mid g'(X) \mid g(X)$. Završili smo dokaz. □

H Primer PID-a koji nije ED

Neka je $\xi = \frac{1+i\sqrt{19}}{2}$; posmatrajmo $\mathbb{Z}[\xi] := \{a + b\xi \mid a, b \in \mathbb{Z}\}$. Primetimo da je:

$$\xi^2 = \frac{1 + 2i\sqrt{19} - 19}{4} = \frac{2 + 2i\sqrt{19}}{4} - \frac{20}{4} = \xi - 5,$$

odakle lako vidimo da je $\mathbb{Z}[\xi]$ zatvoren za množenje, i da je ξ potprsten od $\mathbb{C}$. Dokazačemo da je $\mathbb{Z}[\xi]$ PID koji nije euklidski. Najpre ćemo da dokažemo sledeću lemu:

7/53 Lema.(a) Za svako $z \in \mathbb{C}$ važi bar jedan od sledeća dva uslova:

(1) postoji $s \in \mathbb{Z}[\xi]$ tako da $|z - s| < 1$;

(2) postoji $s \in \mathbb{Z}[\xi]$ tako da $|2z - s| < 1$.

(b) Ako $z \in \mathbb{C} \setminus \mathbb{Z}[\xi]$, postoje $r, s \in \mathbb{Z}[\xi]$ tako da $0 < |rz - s| < 1$.

Dokaz. (a) Primetimo da je $a + b\xi = \frac{2a+b}{2} + \frac{b}{2}i\sqrt{19}$. Takođe, primetimo da je $2a + b$ parno ako i samo ako je b parno, pa su elementi prstena $\mathbb{Z}[\xi]$ oblika $m + ni\sqrt{19}$ ili $(m + \frac{1}{2}) + (n + \frac{1}{2})i\sqrt{19}$, gde su $m, n \in \mathbb{Z}$. Dakle, $\mathbb{Z}[\xi]$ u $\mathbb{C}$ izgleda ovako:

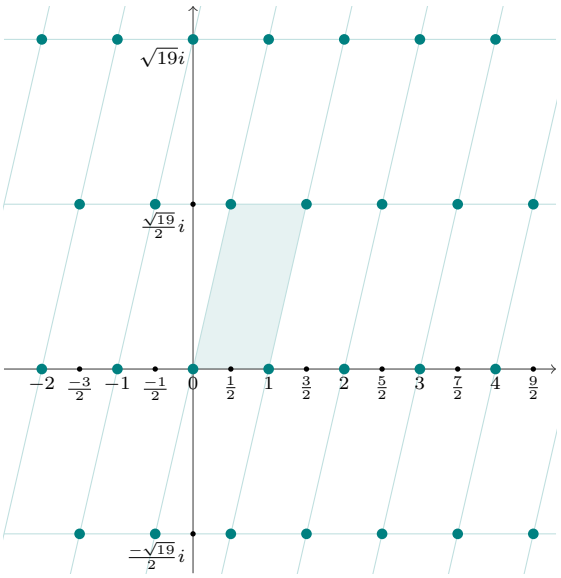

Slika $\mathbb{Z}[\xi]$ u $\mathbb{C}$

Kao što je prikazano na slici, $\mathbb{Z}[\xi]$ određuje pokrivanje kompleksne ravni $\mathbb{C}$ paralelogramima čija su temena elementi iz $\mathbb{Z}[\xi]$. Primetimo da za svako $z \in \mathbb{Z}$ postoji $s_0 \in \mathbb{Z}[\xi]$ tako da $z - s_0 \in P$, gde je P označeni paralelogram sa temenima $0, 1, 1 + \omega, \omega$; zaista, ako se z nalazi u paralelogramu sa donjim levim temenom s_0 (paralelogramu sa temenima $s_0, s_0 + 1, s_0 + \omega + 1, s_0 + \omega$), translacijom za $-s_0$ taj paralelogram se slika u P, pa $z - s_0 \in P$:

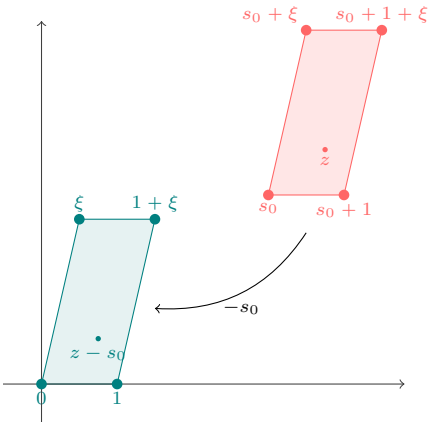

(Formalno, ako zapišemo $z = x + iy = x + \frac{2y}{\sqrt{19}}\frac{\sqrt{19}i}{2} = (x - \frac{y}{\sqrt{19}}) + \frac{2y}{\sqrt{19}}\frac{1+\sqrt{19}i}{2} = (x - \frac{y}{\sqrt{19}}) + \frac{2y}{\sqrt{19}}\xi$, ako uzmemo $m = \lfloor x - \frac{y}{\sqrt{19}} \rfloor$, $n = \lfloor \frac{2y}{\sqrt{19}} \rfloor$ i $s_0 = m + n\xi$, dobijamo $z - s_0 \in P$.)

Štaviše, možemo da nađemo $s_1 \in \mathbb{Z}[\xi]$ tako da $z - s_1 \in Q$ gde je Q pravougaonik sa temenima $0, 1, \xi + \frac{1}{2}, \xi - \frac{1}{2}$:

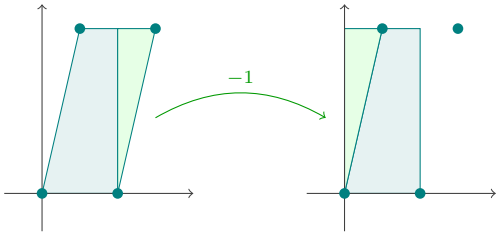

Kao što slika sugeriše, za $z - s_0 \in P$, ako $z - s_0$ pripada plavom trapezu stavimo $s_1 = s_0$, a ako $z - s_0$ pripada zelenom trouglu stavimo $s_1 = s_0 + 1$ (transliramo $z - s_0$ za -1). (Formalno, ako $Re(z - s_0) < 1$ stavimo $s_1 = s_0$, a ako $Re(z - s_0) \geqslant 1$ stavimo $s_1 = s_0 + 1$.) Dakle, sada znamo da z možemo da transliramo za $s_1 \in \mathbb{Z}[\xi]$, tako da $z - s_1 \in Q$.

Tvrdimo sledeće: dovoljno je da za $w \in Q$ nađemo $t \in \mathbb{Z}[\xi]$ tako da $|w - t| < 1$ ili $|2w - t| < 1$. Zaista, primenom ovog na $t = z - s_1$ imamo $|z - (s_1 + t)| < 1$ ili $|2z - (2s_1 + t)| < 1$, pa možemo uzeti željeno s da bude $s = s_1 + t$, odnosno $s = 2s_1 + t$.

Dakle, na dalje, za $w \in Q$ tražimo $t \in \mathbb{Z}[\xi]$ tako da $|w - t| < 1$ ili $|2w - t| < 1$. Geometrijski to znači da w pripada jediničnom krugu sa centrom t, odnosno da $2w$ pripada jediničnom krugu sa centrom t. Posmatrajmo sledeću sliku (levo):

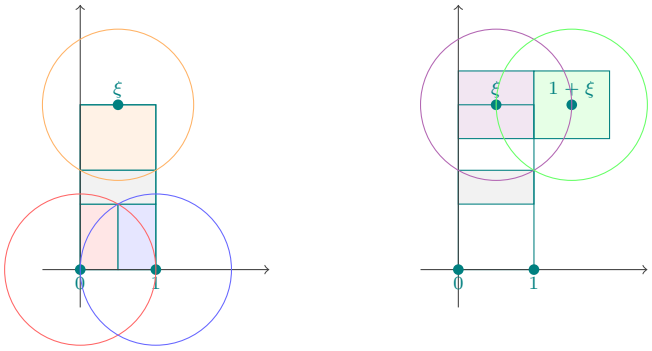

Na slici levo su jedinični krugovi sa centrima 0, 1 i ξ. Ako w pripada crvenom pravougaoniku, tj. ako $0 \leqslant Re(w) \leqslant \frac{1}{2}$ i $0 \leqslant Im(w) < \frac{\sqrt{3}}{2}$, jasno je da treba da uzmemo $t = 0$. Ako w pripada plavom pravougaoniku, tj. ako $\frac{1}{2} \leqslant Re(w) \leqslant 1$ i $0 \leqslant Im(w) < \frac{\sqrt{3}}{2}$, jasno je da treba da uzmemo $t = 1$. Konačno, ako w pripada narandžastom pravougaoniku, tj. ako $0 \leqslant Re(w) \leqslant 1$ i $\frac{\sqrt{19}-\sqrt{3}}{2} < Im(w) \leqslant \frac{\sqrt{19}}{2}$, jasno je da treba da uzmemo $t = \xi$. Konkretne račune ostavljamo za vežbu. Dakle, ostaje nam sivi pravougaonik, $0 \leqslant Re(w) \leqslant 1$ i $\frac{\sqrt{3}}{2} \leqslant Im(w) \leqslant \frac{\sqrt{19}-\sqrt{3}}{2}$, koji nije u potpunosti pokriven sa ova tri kruga.

Posmatrajmo homotetiju sa centrom 0 i koeficijentom 2 (slika desno). Za w iz sivog pravougaonika imamo $0 \leqslant Re(2w) \leqslant 2$ i $\sqrt{3} \leqslant Im(2w) \leqslant \sqrt{19} - \sqrt{3}$. Sliku sivog pravougaonika možemo da podelimo na dva kao na slici: ljubičasti u kome je $0 \leqslant Re(2w) \leqslant 1$ i zeleni u kome je $1 \leqslant Re(2w) \leqslant 2$. Ako je $2w$ u ljubičastom pravougaoniku, uzimajući $t = \xi$ dobijamo $|2w - t| < 1$, a ako je $2w$ u zelenom, uzimajući $t = 1 + \xi$ dobijamo $|2w - t| < 1$. I ovaj račun je direktan i ostavljamo ga za vežbu.

Ovime smo završili dokaz dela (a).

(b) Neka $z \in \mathbb{C} \setminus \mathbb{Z}[\xi]$. Opšti slučaj u (b) sledi iz (a). Preciznije, ako postoji $s \in \mathbb{Z}[\xi]$ tako da $|z - s| < 1$, tada je odmah $|z - s| > 0$ jer $z \notin \mathbb{Z}[\xi]$, pa uzimajući ovo s i $r = 1$ završavamo posao. Pretpostavimo sada da postoji $s \in \mathbb{Z}[\xi]$ tako da $|2z - s| < 1$. Ako se desilo da je $|2z - s| > 0$, opet smo završili uzimajući ovo s i $r = 2$.

Dakle, ostaje nam slučaj da smo našli $s \in \mathbb{Z}[\xi]$, tako da $|2z - s| < 1$, ali $|2z - s| = 0$, tj. $2z = s$. Kako $z \notin \mathbb{Z}[\xi]$, $2 \nmid s$ u $\mathbb{Z}[\xi]$, tj. ako zapišemo $s = a + b\xi$, bar jedan od a i b je neparan. Imamo tri partikularna slučaja:

1. slučaj: a je neparan i b je paran. Tada je $s = 1 + (2a' + 2b'\xi)$, pa je $z = \frac{1}{2} + (a' + b'\xi)$, odakle je $z - (a' + b'\xi) = \frac{1}{2}$. Dakle, $|z - (a' + b'\xi)| = \frac{1}{4}$ što je stogo veće od nule i strogo manje od jedinice, i završili smo.

2. slučaj: a je neparan i b je neparan. Tada je $s = 1 + \xi + (2a' + 2b'\xi)$, pa je $z - (a' + b'\xi) = \frac{1+\xi}{2}$. Množenjem sa ξ dobijamo $\xi z - \xi(a' + b'\xi) = \frac{\xi+\xi^2}{2} = \frac{2\xi-5}{2} = (\xi - 2) - \frac{1}{2}$. Dakle, $\xi z - [\xi(a' + b'\xi) - (\xi - 2)] = -\frac{1}{2}$, pa za $r = \xi$ i (novo) $s = \xi(a' + b'\xi) - (\xi - 2)$ dobijamo $0 < |rz - s| < 1$.

3. slučaj: a je paran i b je neparan. Tada je $s = \xi + (2a' + 2b'\xi)$, pa je $z - (a' + b'\xi) = \frac{\xi}{2}$. Množenjem sa $1 + \xi$ dobijamo $(1+\xi)z - (1+\xi)(a' + b'\xi) = \frac{\xi+\xi^2}{2} = \frac{2\xi-5}{2} = (\xi-2) - \frac{1}{2}$. ponovo, $(1+\xi)z - [(1+\xi)(a' + b'\xi) - (\xi-2)] = -\frac{1}{2}$, pa za $r = 1 + \xi$ i (novo) $s = (1 + \xi)(a' + b'\xi) - (\xi - 2)$ dobijamo $0 < |rz - s| < 1$.

Završili smo dokaz. □

Da bismo dokazali da je $\mathbb{Z}[\xi]$ PID koristićemo karakterizacu iz sledeće teoreme, ali prvo nam je potreban sledeći pojam.

7/54 Definicija (Dedekind–Haseova norma)**.** Neka je D domen. Dedekind–Haseova norma na D je preslikavanje $N : D \to \mathbb{N}$ koje zadovoljava:

- $N(x) = 0$ ako i samo ako $x = 0$;
- za sve $a, b \in D$, $a, b \neq 0$, važi:
  - $b \mid a$, ili
  - postoje $r, s \in D$ takvi da $0 < N(ra + sb) < N(b)$.

7/55 Komentar. Primetimo da ako D ima euklidsku normu, onda ima i Dedekind–Haseovu normu. Neka je N_e euklidska norma na D. Definišimo $N : D \to \mathbb{N}$ sa: $N(0) := 0$ i $N(x) := 2^{N_e(X)}$ za $x \neq 0$. Da bismo proverili da je N Dedekind-Haseova norma, najpre jasno je da $N(x) = 0 \iff x = 0$, pa uzmimo nenula $a, b \in D$, i pretpostavimo $b \nmid a$. Zapišimo $a = bq + r$, gde, kako $b \nmid a$, $N_e(r) < N_e(b)$. Kako je $0 \leqslant N_e(r) < N_e(b)$, imamo $0 < 2^{N_e(R)} < 2^{N_e(b)}$, tj. $0 < N(r) < N(b)$, i kako je $r = a - qb = 1 \cdot a + (-q) \cdot b$, to je $0 < N(1 \cdot a + (-q) \cdot b) < N(b)$, i završili smo posao.

Dakle, euklidski domeni imaju Dedekind–Haseovu normu. Međutim, tačno je i više: domeni koju imaju Dedekind–Haseovu normu su tačno PID-ovi.

7/56 Teorema.
Neka je D domen. Tada D je PID ako i samo ako postoji Dedekind–Haseova norma na D.

Dokaz. ($\Rightarrow$) Neka je D PID. Specijalno, D je UFD, pa svaki nenula i neinvertibilan element x ima prostu faktorizaciju, i broj prostih faktora $\#x$ je definisan. Definišimo $N : D \to \mathbb{N}$ sa:

- $N(0) := 0$;
- $N(x) := 2^{\#x}$ za $x \neq 0$.

(Ako promenimo definiciju 7/17 da definišemo $\#0 := -\infty$, onda je $N(x) = 2^{\#x}$ za sve $x \in D$.)

Dokazaćemo da je N Dedekind–Haseova norma na D; jasno je $N(x) = 0 \iff x = 0$. Pretpostavimo $a, b \in D$, $a, b \neq 0$, i pretpostavimo $b \nmid a$. Neka je $c = nzd(a, b)$. Prema teoremi 7/42(6), $\langle a, b\rangle = \langle c\rangle$; odatle, $c = ra + sb$ za neke $r, s \in D$, i jasno $c \neq 0$. Kako $a \in \langle c\rangle \setminus \langle b\rangle$, to $\langle b\rangle \subsetneq \langle c\rangle$, pa $\#c < \#b$ prema komentaru 7/18. Odatle imamo $0 < N(c) < N(b)$, tj. $0 < N(ra + sb) < N(b)$, što dokazuje da je N Dedekind–Haseova norma na D.

($\Leftarrow$) Neka je $N : D \to \mathbb{N}$ Dedekind–Haseova norma na D; dokazujemo da je D PID. Dokaz je sličan dokazu teoreme 7/34. Neka je $I \lhd D$ pravi nenula ideal, i neka je $b \in I$ nenula element najmanje moguće norme. Tvrdimo $I = \langle b\rangle$, i dovoljno je da dokažemo $I \subseteq \langle b\rangle$. Neka je $a \in I$ nenula element. Ako $b \mid a$ završili smo posao, pa treba da eliminišemo slučaj $b \nmid a$. Ako $b \nmid a$, postoje $r, s \in D$ takvi da za $x = ra + sb$ važi $0 < N(x) < N(b)$. Kako jasno $x \in I$, kako $N(x) > 0$ povlači $x \neq 0$, i kako $N(x) < N(b)$, dobili smo kontradikciju sa izborom elementa b. Završili smo dokaz. □

Sada možemo da dokažemo:

7/57 Tvrđenje.
$\mathbb{Z}[\xi]$ je PID.

Dokaz. Dovoljno je da nađemo Dedekind–Haseovu normu na $\mathbb{Z}[\xi]$. Definišimo $N(a + b\xi) := a^2 + ab + 5b^2$. Kao i u mnogim ranijim sličnim primerima (npr. kod prstena Gausovih celih brojeva i Ajzenštajnovih celih brojeva) u pitanju je funkcija $N(z) = |z|^2$:

$$|a + b\xi|^2 = \left|\frac{2a + b}{2} + \frac{b\sqrt{19}}{2}i\right|^2 = \left(\frac{2a + b}{2}\right)^2 + \left(\frac{b\sqrt{19}}{2}\right)^2 = \frac{4a^2 + 4ab + b^2 + 19b^2}{4} = a^2 + ab + 5b^2.$$

Proveravamo da je N Dedekind–Haseova norma na $\mathbb{Z}[\xi]$. Najpre, jasno $N(z) = |z|^2 = 0 \iff z = 0$. Proverimo drugi uslov. Neka su $z, w \in \mathbb{Z}[\xi]$ nenula elementi, i pretpostavimo $w \nmid z$. Posmatrajmo $\frac{z}{w} \in \mathbb{C}$; kako $w \nmid z$ u $\mathbb{Z}[\xi]$, $\frac{z}{w} \notin \mathbb{Z}[\xi]$. Prema lemi 7/53(b), postoje $r, s \in \mathbb{Z}[\xi]$ tako da $0 < |r\frac{z}{w} - s| < 1$. Odatle je $0 < |r\frac{z}{w} - s|^2 < 1$, pa je $0 < |r\frac{z}{w} - s|^2|w|^2 < |w|^2$, tj. $0 < |rz - sw|^2 < |w|^2$. Dakle, $0 < N(rz - sw) < N(w)$, i završili smo dokaz. □

7/58 Zadatak. Imajući u vidu lemu 7/53 i dokaz prethodnog tvrđenja, geometrijski objasniti zašto sa $N(z) = |z|^2$ nije definisana Dedekind–Haseova norma na $\mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$. (Setimo se da $\mathbb{Z}[i\sqrt{3}]$ nije UFD, pa ni PID, pa svakako ne može da ima Dedekind–Haseovu normu.)

Dalje dokazujemo da $\mathbb{Z}[\xi]$ nije euklidski domen. Iskoristićemo sledeću lemu.

7/59 Lema.(a) $\mathbb{Z}[\xi]^\times = \{\pm 1\}$;

(b) 2 i 3 su nerastavljivi;

(c) ni 2 ni 3 ne deli nijedan od $\xi - 1$, ξ i $\xi + 1$.

Dokaz. Setimo se da je za $a + b\xi \in \mathbb{Z}[\xi]$, $|a + b\xi|^2 = a^2 + ab + 5b^2$ (ovo smo videli u dokazu prethodnog tvrđenja).

(a) Neka je $a + b\xi$ invertibilan; tada postoji $x + y\xi$ tako da $(a + b\xi)(x + y\xi) = 1$. Uzimajući kvadrat modula dobijamo:

$$1 = |(a + b\xi)(x + y\xi)|^2 = |(a + b\xi)|^2|x + y\xi|^2 = (a^2 + ab + 5b^2)(x^2 + xy + 5xy^2).$$

Odavde je $a^2 + ab + 5b^2 = 1$. Ako je $b = 0$, mora biti $a = \pm 1$, odakle nalazimo dva invertibilna elementa ± 1. Dovoljno je još da dokažemo da je $b \neq 0$ nemoguće. Zaista, imamo da je $1 = a^2 + ab + 5b^2 = (a + \frac{b}{2})^2 + \frac{19}{4}b^2 \geqslant 0 + \frac{19}{4}$ ako $b \neq 0$; kako $1 \not\geqslant \frac{19}{4}$, zaključujemo da ne može biti $b \neq 0$.

(b) Zapišimo $2 = (a + b\xi)(c + d\xi)$ i uzmimo kvadrat modula:

$$4 = (a^2 + ab + 5b^2)(c^2 + cd + 5d^2).$$

Ako je neka zagrada na desnoj strani jednaka 1, npr. $a^2+ab+5b^2=1$, kao u (a) zaključujemo $a+b\xi=\pm 1$ je invertibilan, što završava posao. Dakle, ostaje samo da eliminišemo slučaj da su obe zagrade u gornjem proizvodu jednake 2. Pretpostavimo $a^2+ab+5b^2=2$. Kao i u (a), kako je $a^2+ab+5b^2=(a+\frac{b}{2})^2+\frac{19}{4}b^2$ i kako je $\frac{19}{4}>2$, mora biti $b=0$, pa se jednakost svodi na $a^2=2$. Kako ova jednakost ne važi ni za jedno celo a, završili smo posao.

Na potpuno isti način vidimo da je 3 nerastavljiv.

(c) Ovo je očigledno. □

7/60 Tvrđenje.
$\mathbb{Z}[\xi]$ nije ED.

Dokaz. Pretpostavimo suprotno, $\mathbb{Z}[\xi]$ je euklidski domen sa normom N. Izaberimo $d\in\mathbb{Z}[\xi]\setminus(\mathbb{Z}[\xi]^\times\cup\{0\})$ minimalne moguće norme.

Prvo, primetimo da za svako $x\in\mathbb{Z}[\xi]$ važi bar jedno od $d\mid x-1$, $d\mid x$ i $d\mid x+1$. Zaista, kako je $\mathbb{Z}[\xi]$ euklidski, možemo da zapišemo $x=dq+r$ gde $r=0$ ili $N(r)<N(d)$. Po izboru d, $N(r)<N(d)$ znači $r\in\mathbb{Z}[\xi]^\times\cup\{0\}$, pa, imajući u vidu lemu 7/59(a), zaključujemo $r\in\{-1,0,1\}$. Dakle, važi bar jedno od $x=dq-1$, $x=dq$ i $x=dq+1$, odakle sledi željeno tvrđenje: važi bar jedno od $d\mid x-1$, $d\mid x$ i $d\mid x+1$.

Primenimo prethodni pasus na $x=2$; zaključujemo $d\mid 2-1=1$ ili $d\mid 2$ ili $d\mid 2+1=3$. Kako d nije invertibilan, $d\mid 1$ je nemoguće. Kako su prema lemi 7/59(b), 2 i 3 nerastavljivi, $d\mid 2$ povlači $d\sim 2$, a $d\mid 3$ povlači $d\sim 3$; kako su prema lemi 7/59(a), ± 1 jedini invertibilni, zaključujemo da je $d=-2$ ili $d=2$ ili $d=-3$ ili $d=3$.

Primenimo sada gornje zapažanje na $x=\xi$; zaključujemo $d\mid\xi-1$ ili $d\mid\xi$ ili $d\mid\xi+1$. Međutim, znajući da je $d=\pm 2$ ili $d=\pm 3$, nijedna opcija nije moguća prema lemi 7/59(c). Ova kontradikcija završava dokaz. □

8 Polja

Da podsetimo, polje je domen u kome su svi elementi invertibilni. S tim u vezi, jedini pravi ideal u polju je nula ideal. U analizi polja F, često će nam biti bitan prsten polinoma nad F, $F[X]$, pa ćemo da se podsetimo nekoliko njegovih osobina.

Najpre, $F[X]$ je ED (primer 7/29) u kome je norma data sa $N(p(X))=deg(p(X))$ za $p(X)\neq 0$. (Setimo se da $deg(0)$ ne definišemo, ili možemo da ga definišemo kao $deg(0)=-1$, ili kao $deg(0)=-\infty$.) To znači da za svaka dva polinoma $p(X),q(X)\in F[X]$, $q(X)\neq 0$, postoje polinomi $b(X),r(X)\in F[X]$ takvi da $p(X)=q(X)b(X)+r(X)$, i $r(X)=0$ ili $deg(r(X))<deg(q(X))$.

Kako je $F[X]$ ED, on je i PID (teorema 7/34), pa i UFD (teorema 7/39). Specijalno, to znači da se u $F[X]$ pojmovi prost i nerastavljiv element poklapaju (tvrđenje 7/10(e) i lema 7/37). Sa druge strane, polinom u $F[X]$ je nerastavljiv ako i samo ako je slabo nerastavljiv (komentar 7/24), pa dakle u $F[X]$ važi:

$$\text{prost polinom} = \text{nerastavljiv polinom} = \text{slabo nerastavljiv polinom}.$$

Takođe, svaki pravi nenula prost ideal je maksimalan (teorema 7/42), i obratno važi prema 6/42, pa u $F[X]$ važi:

$$\text{pravi nenula prost ideal} = \text{maksimalan ideal}.$$

Kako je $F[X]$ PID, svi ideali su glavni, pa su pravi nenula prosti ideali glavni ideali generisani prostim elementom (tvrđenje 7/10(d)). Prema svemu rečenom, prethodnoj jednakosti možemo da dodamo i:

$$\text{maksimalan ideal} = \langle\text{nerastavljiv polinom}\rangle.$$

A Karakteristika polja

Podsetimo se da je polje domen u kome je svaki nenula element invertibilan.

Neka je F polje. U primeru 6/27 videli smo da postoji jedinstveni homomorfizam prstena $\chi : \mathbb{Z} \to F$ koji je definisan sa $\chi(n) = n \cdot 1_F$. Prema prvoj teoremi o izomorfizmu, $\mathbb{Z}/ker(\chi) \cong im(\chi) \leqslant F$. Kako je $\mathbb{Z}/ker(\chi)$ izomorfan potprstenu polja F, u pitanju je domen, pa je $ker(\chi)$ prost ideal od $\mathbb{Z}$: dakle, $ker(\chi) = 0$ ili $ker(\chi) = p\mathbb{Z}$, gde je p prost broj (ovo je bio zadatak 6/28). Definisali smo da je $char(F) = 0$ ako je $ker(\chi) = 0$, i $char(F) = p$ ako je $ker(\chi) = p$.

Ako je $ker(\chi) = 0$, tada je χ 1-1, pa vidimo da F sadrži izomorfnu kopiju celih brojeva; u ovom slučaju, po definiciji χ, konačni zbirovi 1_F nikada nisu jednaki nula. Dodatno, s obzirom da je $\mathbb{Z} \leqslant F$, i da u F nenula elementi imaju inverze, direktno vidimo da je i $\mathbb{Q} \leqslant F$. Za $\mathbb{Q}$ kažemo da se prosto potpolje od F.

Sa druge strane, ako je $ker(\chi) = p\mathbb{Z}$, onda je $\mathbb{Z}/p\mathbb{Z}$ sadržano u F. Kako je p prost, $p\mathbb{Z}$ je i maksimalan ideal od $\mathbb{Z}$, pa je $\mathbb{Z}/p\mathbb{Z}$ polje. U ovom slučaju kažemo da je $\mathbb{Z}/p\mathbb{Z}$ prosto potpolje od F. U ovom slučaju, po definiciji χ, p je najmanji pozitivan ceo broj za koji je $\underbrace{1_F + \cdots + 1_F}_{p} = 0_F$.

Da rezimiramo. Kada govorimo o polju F, uvek je slučaj da ono sadrži ili potpolje izomorfno sa $\mathbb{Q}$ ili potpolje izomorfno sa $\mathbb{Z}/p\mathbb{Z}$, p je prost broj, i u oba slučaja je u pitanju potpolje generisano sa jedinicom.

8/1 Tvrđenje.
Neka je F polje, R prsten sa jedinicom i $\varphi : F \to R$ homomorfizam. Tada je f monomorfizam.

Dokaz. Jezgro $ker(\varphi)$ je ideal od F, pa je ili $ker(\varphi) = 0$ ili $ker(\varphi) = F$, jer su ovo jedini ideali polja F. Kako je $\varphi(1) = 1$, $ker(\varphi) \neq F$, odakle preostaje samo da je $ker(\varphi) = 0$, tj. φ je 1-1. □

8/2 Tvrđenje.
Neka je $\varphi : F \to E$ homomorfizam polja. Tada je $char(F) = char(E)$, i φ je identiteta na prostom potpolju.

Dokaz. Prema prethodnom tvrđenju, φ je 1-1. Neka je $\chi_F : \mathbb{Z} \to F$ dato sa $\chi_F(n) = n \cdot 1_F$ i $\chi_E : \mathbb{Z} \to E$ dato sa $\chi_E(n) = n \cdot 1_E$. S obzirom da je φ homomorfizam, nije teško videti da je $\chi_E = \varphi \circ \chi_F$. Odatle je $\chi_E(x) = 0_E \iff \varphi(\chi_F(x)) = 0_E \iff \chi_F(x) = 0_F$ jer je φ 1-1. Dakle, $ker(\chi_E) = ker(\chi_F)$, pa je $char(E) = char(F)$. Prema tome, E i F imaju isto prosto potpolje.

Primetimo da je φ identiteta na $im(\chi_F)$; pod ovim mislimo da je $\varphi(n \cdot 1_F) = n \cdot 1_E$, što je očigledno. Prema tome, ako su F (pa i E) proste karaketristike, φ jeste identiteta na prostom potpolju od F. Ako su F (i E) karakteristike nula, treba još da proverimo da je $\varphi(\frac{m \cdot 1_E}{n \cdot 1_E}) = \frac{m \cdot 1_E}{n \cdot 1_E}$, gde $n \neq 0$. Ovo sada direktno sledi iz $\varphi(\frac{m \cdot 1_E}{n \cdot 1_E}) = \varphi((m \cdot 1_F)(n \cdot 1_F)^{-1}) = \varphi(m \cdot 1_F)\varphi(n \cdot 1_F)^{-1} = (m \cdot 1_E)(n \cdot 1_E)^{-1} = \frac{m \cdot 1_E}{n \cdot 1_E}$. □

B Raširenje polja

8/3 Definicija. Neka su F i E polja. Za E kažemo da je raširenje polja F ako je F potpolje od E: $F \leqslant E$. Sa E/F zapisujemo iskaz „E je raširenje polja F".

8/4 Tvrđenje (Osnovna zapažanja o raširenju)**.**
Neka je E/F. Tada:

(a) $char(F) = char(E)$;

(b) E je vektorski prostor nad poljem F (u odnosu na sabiranje u E i množenje u E elementom iz F).

Dokaz. (a) Ako je $char(F) = 0$, onda $\mathbb{Q} \leqslant F$, pa kako $F \leqslant E$, to i $\mathbb{Q} \leqslant E$, odakle $char(E) = 0$. Ako je $char(F) = p$, onda $\mathbb{Z}_p \leqslant F$, pa opet kako $F \leqslant E$, to i $\mathbb{Z}_p \leqslant E$, odakle $char(E) = p$. Dakle, u svakom slučaju, $char(F) = char(E)$.

(b) Treba da proverimo da E zadovoljava aksiome vektorskog prostora nad poljem F, a to znači:

- E je Abelova grupa u odnosu na sabiranje, što jeste tačno;
- za $f \in F$ i $e \in E$, važi $fe \in E$, što takođe jeste tačno jer $F \subseteq E$;

- za $f, f' \in F$ i $e, e' \in E$ važe jednakosti: $f(f')e = (ff')e$, $1 \cdot e = e$, $f(e+e') = fe+fe'$ i $(f+f')e = fe+f'e$, što takođe jeste tačno zbog osobina množenja u E.

Dakle, direktno (i trivijalno), E jeste vektorski prostor nad F. □

8/5 Komentar. Neka je E/F.

(a) Kako je E vektorski prostor nad F, iz linearne algebre znamo da postoji baza $B \subseteq E$ za E nad F.

(b) Podsetimo, ako je baza $B = \{b_1, b_2, \ldots, b_n\}$ konačna, biti baza znači:

- za svako $e \in E$ postoje koeficijenti $f_1, f_2, \ldots, f_n \in F$ takvi da $e = f_1b_1 + f_2b_2 + \cdots + f_nb_n$;

(uslov generatrise)

- ako za $f_1, f_2, \ldots, f_n \in F$, $f_1b_1 + f_2b_2 + \cdots + f_nb_n = 0$, onda je $f_1 = f_2 = \cdots = f_n = 0$.

(uslov linearne nezavisnosti)

Ekvivalentno, za svako $e \in E$ postoje jedinstveni koeficijenti $f_1, f_2, \ldots, f_n \in F$ takvi da $e = f_1b_1 + f_2b_2 + \cdots + f_nb_n$.

(c) Iz linearne algebre je manje poznato, pa naglasimo, ako je baza B beskonačna, biti baza znači:

- za svako $e \in E$ postoji konačno mnogo $b_1, b_2, \ldots, b_n \in B$ i koeficijenti $f_1, f_2, \ldots, f_n \in F$ takvi da $e = f_1b_1 + f_2b_2 + \cdots + f_nb_n$ (dakle, svako $e \in E$ je generisano nad F sa konačno mnogo elemenata baze);
- za proizvoljan izbor konačno mnogo $b_1, b_2, \ldots, b_n \in B$, ako za $f_1, f_2, \ldots, f_n \in F$, $f_1b_1 + f_2b_2 + \cdots + f_nb_n = 0$, onda je $f_1 = f_2 = \cdots = f_n = 0$ (dakle, svaki konačan podskup od B je linearno nezavisan nad F).

(d) Iz linearne algebre takođe znamo da su svake dve baze jednake kardinalnosti, tj. da je dobro definisan pojam dimenzije: $dim_F(E) = |B|$.

8/6 Definicija (Stepen raširenja)**.** Neka je E/F. Stepen raširenja E/F je $[E : F] := dim_F(E)$. Raširenje E/F je konačno ako je $[E : F]$ konačan broj; u suprotnom je beskonačno.

8/7 Primer.(a) Označimo $\mathbb{Q}[\sqrt{2}] := \{a + b\sqrt{2} \mid a, b \in \mathbb{Q}\}$. Nije teško videti da je $\mathbb{Q}[\sqrt{2}]$ potprsten od $\mathbb{C}$ (ili $\mathbb{R}$). Međutim, važi i više, u pitanju je potpolje. Ako je $a + b\sqrt{2} \neq 0$, onda je i $a - b\sqrt{2} \neq 0$ (Zašto?), pa racionalisanjem imamo:

$$\frac{1}{a + b\sqrt{2}} = \frac{a - b\sqrt{2}}{a^2 - 2b^2} = \frac{a}{a^2 - 2b^2} + \frac{-b}{a^2 - 2b^2}\sqrt{2} \in \mathbb{Q}[\sqrt{2}].$$

Dakle, $\mathbb{Q}[\sqrt{2}]$ sadrži i inverze, pa je polje.

Očigleno, $\mathbb{Q} \leqslant \mathbb{Q}[\sqrt{2}]$, pa posmatrajmo $\mathbb{Q}[\sqrt{2}]/\mathbb{Q}$. Iz same definicije se vidi da je $\{1, \sqrt{2}\}$ generatrisa za $\mathbb{Q}[\sqrt{2}]$ nad $\mathbb{Q}$. Da bismo videli da je ovo i baza, proverimo linearnu nezavisnost. Neka $a + b\sqrt{2} = 0$, $a, b \in \mathbb{Q}$. Ako je $b = 0$, direktno je $a = 0$, i završili smo. Ako je $b \neq 0$, onda je $\sqrt{2} = -\frac{a}{b} \in \mathbb{Q}$; kontradikcija.

Dakle, $[\mathbb{Q}[\sqrt{2}] : \mathbb{Q}] = 2$, i baza ovog raširenja je $\{1, \sqrt{2}\}$.

(b) Označimo $\mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}] := \{a + b\sqrt[3]{2} + c\sqrt[3]{4} \mid a, b, c \in \mathbb{Q}\}$. Dokazaćemo da je $\mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}]$ polje, takvo da $[\mathbb{Q}\sqrt[3]{2} : \mathbb{Q}] = 3$, i da je baza ovog raširenja $\{1, \sqrt[3]{2}, \sqrt[3]{4}\}$.

Da je $\mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}]$ Abelova grupa je prilično očigledno. Treba da dokažemo zatvorenost za množenje kako bismo dokazali da je prsten. Imamo:

$$(a + b\sqrt[3]{2} + c\sqrt[3]{4})(x + y\sqrt[3]{2} + z\sqrt[3]{4}) = (ax + 2bz + 2cy) + (ay + bx + 2cz)\sqrt[3]{2} + (az + by + cx)\sqrt[3]{4} \in \mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}],$$

pa je $\mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}]$ zaista zatvoreno za množenje. Da bi smo dokazali da je polje, treba da dokažemo da je zatvoreno za inverze. Neka je $a+b\sqrt[3]{2}+c\sqrt[3]{4} \neq 0$. Želimo da dokažemo da postoji $x+y\sqrt[3]{2}+z\sqrt[3]{4} \in \mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}]$ tako da $(a+b\sqrt[3]{2}+c\sqrt[4]{2})(x+y\sqrt[3]{2}+z\sqrt[3]{4}) = 1$. Imajući u vidu prethodni račun, dovoljno je da imamo $x, y, z \in \mathbb{Q}$ tako da $ax + 2bz + 2cy = 1$, $ay + bx + 2cz = 0$ i $az + by + cx = 0$. Ovo možemo da kažemo i na sledeći način: dovoljno je da sledeća matrična jednačina ima rešenje:

$$\begin{pmatrix} a & 2c & 2b \\ b & a & 2c \\ c & b & a \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x \\ y \\ z \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix}.$$

Dakle, jasno je da je dovoljno (a što će se ispostaviti i potrebnim) da je matrica na levoj strani invertibilna. Ona je invertibilna ako i samo ako joj je determinanta $a^3 + 2b^3 + 4c^3 - 6abc \neq 0$.

Dakle, ima smisla da ispitamo racionalna rešenja jednačine $a^3 + 2b^3 + 4c^3 - 6abc = 0$. Jedno rešenje je naravno $(a, b, c) = (0, 0, 0)$; ovo zovemo trivijalno rešenje, i dokazaćemo da je ono i jedino rešenje. Pretpostavimo da postoji (a, b, c) netrivijalno rešenje. Tada postoji i netrivijalno celobrojno rešenje, jer ako uzmemo s za bude NZS imenilaca od a, b, c, množeći sa s^3 imamo $(sa)^3 + 2(bs)^3 + 4(sc)^2 - 6(sa)(sb)(sc) = 0$, pa je i (sa, sb, sc) netrivijalno celobrojno rešenje.

Dakle, pretpostavimo da je (a, b, c) netrivijalna celobrojna trojka takva da $a^3 + 2b^3 + 4c^3 - 6abc = 0$. Možemo da pretpostavimo da je $nzd(a, b, c) = 1$. Zaista, ako je $d = nzd(a, b, c)$, deleći sa d^3 dobijamo $(\frac{a}{d})^3 + 2(\frac{b}{d})^3 + 4(\frac{c}{d})^3 - 6\frac{a}{d}\frac{b}{d}\frac{c}{d} = 0$, pa imamo i celobrojno rešenje $(\frac{a}{d}, \frac{b}{d}, \frac{c}{d})$ za koje je NZD ovih brojeva jedan. Dakle, bez umanjenja opštosti, pretpostavimo da je $nzd(a, b, c) = 1$. Posmatrajmo sada jednakost:

$$a^3 + 2b^3 + 4c^3 - 6abc = 0.$$

Kako su poslednja tri sabirka parna, mora i a^3 da bude paran, pa i a je paran: zapišimo $a = 2a'$. Vraćajući u jednakost imamo:

$$8a'^3 + 2b^3 + 4c^3 - 12a'bc = 0,$$

i deleći sa dva dobijamo:

$$4a'^3 + b^3 + 2c^3 - 6a'bc = 0.$$

Slično kao malopre, b je parno, pa ako zapišemo $b = 2b'$, ubacimo u jednakost i podelimo sa dva dobijamo:

$$2a'^3 + 4b'^3 + c^3 - 6a'b'c = 0.$$

Odavde je i c parno. Međutim, to je kontradikcija jer $nzd(a, b, c) = 1$ specijalno znači da ne mogu sva tri da budu parna.

Dakle, $(0, 0, 0)$ je jedino racionalno rešenje jednačine $a^3 + 2b^3 + 4c^3 - 6abc = 0$. Vraćajući se u polazni problem, gornja matrica ima inverz ako i samo ako determinanta $a^3 + 2b^3 + 4c^3 - 6abc \neq 0$, ako i samo ako $(a, b, c) \neq (0, 0, 0)$. Dakle, ako $a + b\sqrt[3]{2} + c\sqrt[3]{4} \neq 0$, specijalno $(a, b, c) \neq (0, 0, 0)$, pa prethodna analiza pokazuje da ovaj element ima inverz u $\mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}]$.

Dakle, $\mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}]$ jeste polje. Skup $\{1, \sqrt[3]{2}, \sqrt[3]{4}\}$ očigledno je generatrisa za $\mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}]/\mathbb{Q}$. Da li je ovaj skup linearno nezavisan nad $\mathbb{Q}$? Ako je bar jedan koeficijent u linearnoj kombinaciji $a + b\sqrt[3]{2} + c\sqrt[3]{4}$ nenula, onda, kao što smo videli, taj element ima inverz, pa je i sam nenula. Dakle, $\{1, \sqrt[3]{2}, \sqrt[3]{4}\}$ je linearno nezavisan nad $\mathbb{Q}$. Prema tome u pitanju je baza, i odatle $[\mathbb{Q}[\sqrt[3]{2}] : \mathbb{Q}] = 3$.

Mi ćemo razviti teoriju koja će nam omogućiti da prethodne primer brže rešimo, ali do tada pokušajte da uradite sledeći zadatak direktno elementarnim metodama:

8/8 Zadatak. Dokazati da je $\mathbb{Q}[\sqrt[4]{2}] := \{a+b\sqrt[4]{2}+c\sqrt[4]{4}+d\sqrt[4]{8} \mid a, b, c, d \in \mathbb{Q}\}$ je polje, i $\mathbb{Q}[\sqrt[4]{2}]/\mathbb{Q}$ je raširenje stepena četiri sa bazom $\{1, \sqrt[4]{2}, \sqrt[4]{4}, \sqrt[4]{8}\}$.

Osnovna osobina stepena raširenja je:

8/9 Teorema (Lančano pravilo)**.**
Neka je $F \leqslant E \leqslant K$ lanac polja (dakle, ovde imamo tri raširenja: E/F, K/E i K/F).

(a) Ako je B baza za E/F i C baza za K/E, onda je, onda je $BC := \{bc \mid b \in B,\ c \in C\}$ baza za K/F.

(b) $[K : F] = [K : E] \cdot [E : F]$.

Specijalno, K/F je konačno ako i samo ako su K/E i E/F konačni, i tada $[K : E], [E : F] \mid [K : F]$.

Dokaz. (a) Da bismo dokazali da je BC generatorni skup za K/F, uzmimo $k \in K$. Kako je C baza za K/E, možemo zapisati $k = \sum_{i=1}^{n} e_i c_i$ za neke $e_i \in E$ i $c_i \in C$. Kako je B baza za E/F, možemo zapisati $e_i = \sum_{j=1}^{m} f_{ij} b_j$ za neke $f_{ij} \in F$ i $b_j \in B$. Sada je:

$$k = \sum_{i=1}^{n} e_i c_i = \sum_{i=1}^{n} \left(\sum_{j=1}^{m} f_{ij} b_j \right) c_i = \sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{m} f_{ij} (b_j c_i).$$

Dakle, k smo zapisali kao konačnu linearnu kombinaciju elemenata iz BC sa koeficijentima iz F, što znači da je BC generatorni skup za K nad F.

Dalje treba da proverimo da su konačni podskupovi od BC linearno nezavisni, pa uzmimo konačno mnogo elemenata iz BC. Možemo da pretpostavimo da smo uzeli $b_j c_i$ za sve $1 \leqslant j \leqslant m$ i $1 \leqslant i \leqslant n$. Pretpostavimo da je $\sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{m} f_{ij} (b_i c_j) = 0$. Ovu sumu možemo da zapišemo kao $\sum_{i=1}^{n} \left(\sum_{j=1}^{m} f_{ij} b_j \right) c_i = 0$, što je, primetićemo, linerna kombinacija c-ova nad E, odakle je zbog linearne nezavisnosti C nad E, koeficijent $\sum_{j=1}^{m} f_{ij} b_j = 0$ za svako i. Poslednje je linearna kombinacija b-ova nad F, pa, za svako i, zbog linearne nezavisnosti B nad F, $f_{ij} = 0$ za svako j. Dakle, svi koeficijenti su nula, pa zaključujemo da je $\{b_j c_i \mid j \leqslant m,\ i \leqslant n\}$ linearno nezavisan nad F.

(b) Uz oznake iz (a), po definiciji stepena, $[E : F] = |B|$, $[K : E] = |C|$, i, prema (a), $[K : F] = |BC|$. Dakle, treba samo proveriti da li je $|BC| = |B| \cdot |C|$. Dovoljno je da za različite parove $(b, c) \neq (b', c')$ važi $bc \neq b'c'$. Neka $(b, c) \neq (b', c')$. Ako je $c = c'$, onda je $b \neq b'$, pa je $bc \neq b'c'$ očigledno. Ako $c \neq c'$, onda $bc = b'c' \iff bc - b'c' = 0 \iff b = b' = 0$ zbog linearne nezavisnosti C nad E; međutim kako b, b' pripadaju bazi B nad F, oni su nenula, pa ponovo zaključujemo $bc \neq b'c'$. □

8/10 Zadatak. Uraditi zadatak 8/8 koristeći prethodnu teoremu.
[*Uputstvo*: Uočiti lanac $\mathbb{Q} \leqslant \mathbb{Q}[\sqrt{2}] \leqslant \mathbb{Q}[\sqrt[4]{2}]$.]

C Prosta raširenja polja

8/11 Definicija (Prosto raširenje)**.** Neka je E/F.

(a) Za $a \in E$, sa $F[a]$ označavamo najmanji potprsten od E koji sadrži F i a.

(b) Za $a \in E$, sa $F(a)$ označavamo najmanje potpolje od E koje sadrži F i a.

(c) Raširenje E/F je prosto ako je $E = F(a)$ za neko $a \in E$. U tom slučaju kažemo da je a primitivan element raširenja E/F.

Skupovi $F[a]$ i $F(a)$ imaju jednostavan opis:

8/12 Tvrđenje.
Neka je E/F i $a \in E$. Tada:

(a) $F[a] = \{p(a) \mid p(X) \in F[X]\}$;

(b) $F(a) = \{\frac{p(a)}{q(a)} \mid p(X), q(X) \in F[X],\ q(a) \neq 0\}$.

Dokaz. (a) S obzirom da $F[a]$ sadrži i F i a, i s obzirom da je $F[a]$ zatvoren za množenje i sabiranje, jasno je da $\{p(a) \mid p(X) \in F[X]\} \subseteq F[a]$. Sa druge strane, nije teško videti da $\{p(a) \mid p(X) \in F[X]\}$ jeste potprsten od F, pa kako je $F[a]$ najmanji potprsten od F koji sadrži F i a zaključujemo da mora biti $F[a] = \{p(a) \mid p(X) \in F[X]\}$.
(b) Slično kao (a). □

8/13 Definicija. Neka je E/F i $a \in E$.

(a) Element a je algebarski nad F ako postoji nenula polinom $p(X) \in F[X]$ takav da je $p(a) = 0$. U suprotnom, a je transcendentan nad F.

(b) Ako je a algebarski nad F, minimalan polinom za a nad F je nenula polinom $\mu_{a,F}(X) \in F[X]$ koji zadovoljava sledeće uslove:

- $\mu_{a,F}(a) = 0$;
- $\mu_{a,F}(X)$ je moničan (vodeći koeficijent je 1);
- $\mu_{a,F}(X)$ je nerastavljiv nad F.

8/14 Tvrđenje.
Neka je E/F i $a \in E$ algebarski nad F. Tada:

(a) $\mu_{a,F}(X)$ postoji i jedinstven je;

(b) ako za $p(X) \in F[X]$ važi $p(a) = 0$, onda $\mu_{a,F}(X) \mid p(X)$;

(c) $F(a) = F[a]$;

(d) $\{1, a, a^2, \ldots, a^{n-1}\}$ je baza za $F(a)/F$, gde je $n = deg(\mu_{a,F})$;

(e) specijalno, $[F(a) : F] = deg(\mu_{a,F})$.

Dokaz. (a) Neka je $m(X) \in F[X]$ nenula polinom najmanjeg mogućeg stepena (recimo n) takav da $m(a) = 0$; primetimo da $m(X)$ postoji jer je a algebarski element. Ako je m_n vodeći koeficijent polinoma $m(X)$, zamenom $m(X)$ sa $\frac{1}{m_n}m(X)$, možemo da pretpostavimo da je $m(X)$ moničan polinom. Da bismo dokazali da je $m(X)$ minimalan za a nad F, dovoljno je još da dokažemo da je $m(X)$ nerastavljiv nad F. Pretpostavimo $m(X) = p(X)q(X)$ gde su $p(X), q(X) \in F[X]$ nekonstantni polinomi. Kako je $0 = m(a) = p(a)q(a)$, mora biti $p(a) = 0$ i $q(a) = 0$. Kako su oba polinoma $p(X)$ i $q(X)$ stepena manjeg od $m(X)$, ovo je kontradikcija. Dakle, $m(X)$ je nerastavljiv. Ovime smo dokazali da minimalan polinom postoji.

Pre jedinstvenosti dokažimo (b). Neka je $p(X) \in F[X]$ takav da $p(a) = 0$. Kako je $F[X]$ euklidski domen, možemo da zapišemo $p(X) = m(X)q(X) + r(X)$ gde je $r(X) = 0$ ili $deg(r) < deg(m)$. Kako je $r(a) = p(a) - m(a)q(a) = 0 - 0 \cdot q(a) = 0$, po izboru $m(X)$ ne može biti $deg(r) < deg(m)$, pa zaključujemo $r(X) = 0$. Dakle, $p(X) = m(X)q(X)$, tj. $m(X) \mid p(X)$.

Vratimo se na jedinstvenost minimalnog polinoma. Neka je $m'(X) \in F[X]$ još jedan minimalan polinom za a nad F. Kako je $m'(X) = 0$, prema prethodnom $m(X) \mid m'(X)$. Kako je $m'(X)$ nerastavljiv, $m(X) \sim m'(X)$; specijalno, $deg(m) = deg(m')$ jer $F[X]^\times = F \setminus \{0\}$. Kako su $m(X)$ i $m'(X)$ monični, mora biti $m'(X) = m(X)$.

(c) Jasno je da $F[a] \subseteq F(a)$, pa je potrebno da dokažemo obratnu inkluziju. Neka je $b \in F(a)$; tada je $b = \frac{p(a)}{q(a)}$, gde $p(X), q(X) \in F[X]$ i $q(a) \neq 0$. Neka je $d(X) = nzd(q(X), \mu_{a,F}(X))$ u $F[X]$. Zbog nerastavljivosti polinoma $\mu_{a,F}(X)$, ili je $d(X) = 1$ ili $d(X) = \mu_{a,F}(X)$; kako $q(a) \neq 0$ i $d(X) \mid q(X)$, vidimo da $d(X) \neq \mu_{a,F}(X)$. Dakle, $d(X) = 1$. Možemo da zapišemo $1 = d(X) = u(X)q(X) + v(X)\mu_{a,F}(X)$ za neke $u(X), v(X) \in F[X]$. Za $X = a$ dobijamo $1 = u(a)q(a)$. Sada je $b = \frac{p(a)}{q(a)} \cdot \frac{u(a)}{u(a)} = p(a)u(a) \in F[X]$, i završili smo dokaz.

(d) Neka je $n = deg(\mu_{a,F})$. Najpre primetimo da je $\{1, a, \ldots, a^{n-1}\}$ linearno nezavisan nad F. Zaista, ako je $\lambda_0 + \lambda_1 a + \cdots + \lambda_{n-1}a^{n-1} = 0$, gde $\lambda_i \in F$, dobijamo polinom $p(X) = \lambda_0 + \lambda_1 X + \cdots + \lambda_{n-1}X^{n-1} \in F[X]$ za koji je $p(a) = 0$, pa prema (b), $\mu_{a,F}(X) \mid p(X)$. Međutim kako je $p(X)$ stepena manjeg od n, mora biti $p(X) = 0$, tj. sve λ-e su nula.

Videli smo u (c) da je proizvoljan nenula element $x \in F(a)$ oblika $x = p(a)$ za neki $p(X) \in F[X]$. Ako zapišemo $p(X) = \mu_{a,F}(X)q(X) + r(X)$, gde $r(X) = 0$ ili $deg(r) < deg(\mu_{a,F}) = n$, dobijamo $x = p(a) = r(a)$.

Kako $x \neq 0$, $r(X) \neq 0$, pa je $deg(r) < n$. Iz $x = r(a)$ i $deg(r) < n$ sledi da je x zapisan kao linearna kombinacija $\{1, a, \ldots, a^{n-1}\}$.

(e) Direktno iz (d). □

8/15 Posledica.
Neka je $F \leqslant K \leqslant E$ lanac polja, i $a \in E$ algebarski nad F. Tada:

(a) a je algebraski nad K;

(b) $\mu_{a,K}(X) \mid \mu_{a,F}(X)$.

Dokaz. (a) je očigledno. Naime, $\mu_{a,F}(X) \in K[X]$ jer $F \leqslant K$, pa a anulira bar jedan polinom ($\mu_{a,F}(X)$) nad K. Deo (b) sada sledi direktnom primenom prethodnog tvrđenja (b). □

8/16 Primer.
Posmatrajmo potpolje $F = \mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3})$ od $\mathbb{C}$. (Po analogiji sa ranijim definicijama, mislimo na najmanje raširenje od $\mathbb{Q}$ koje sadrži $\sqrt{2}$ i $\sqrt{3}$.) Analizirajmo $F/\mathbb{Q}$.
Izračunajmo najpre $[F : \mathbb{Q}]$. Uočimo lanac polja: $\mathbb{Q} \leqslant \mathbb{Q}(\sqrt{2}) \leqslant (\mathbb{Q}(\sqrt{2}))(\sqrt{3}) = F$. Primetimo da $\sqrt{2}$ zadovoljava polinom $X^2 - 2$ nad $\mathbb{Q}$. Da li je ovo $\mu_{\sqrt{2},\mathbb{Q}}(X)$? Pitanje je samo da li je rastavljiv nad $\mathbb{Q}$. I odgovor je: nije. Ovo možemo lako da vidimo na sledeći način. S obzirom da je u pitanju polinom drugog stepena, on je rastavljiv nad $\mathbb{Q}$ ako i samo ako je proizvod dva linearna polinoma nad $\mathbb{Q}$, ako i samo ako ima racionalnu nulu. Kako su nule od $X^2 - 2$ $\pm\sqrt{2}$, i kako znamo da $\sqrt{2}$ nije racionalan, zaključujemo da je $X^2 - 2$ nerastavljiv nad $\mathbb{Q}$, pa je $\mu_{\sqrt{2},\mathbb{Q}}(X) = X^2 - 2$. Primetimo još jedan način da zaključimo nerastavljivost $X^2 - 2$ nad $\mathbb{Q}$. Naime, kako je ovaj polinom moničan, on je i primitivan, pa po Gausovoj lemi je rastavljiv nad $\mathbb{Q}$ ako i samo ako je rastavljiv nad $\mathbb{Z}$. A za nerastavljivost nad $\mathbb{Z}$ možemo da iskoristimo Ajzenštajnov kriterijum: za prost broj 2 vidimo da 2 deli sve koeficijente polinoma $X^2 - 2$ osim najstarijeg, kao i da $4 = 2^2$ ne deli najmlađi koeficijent. U svakom slučaju, $[\mathbb{Q}(\sqrt{2}) : \mathbb{Q}] = deg(X^2 - 2) = 2$. Takođe, $\{1, \sqrt{2}\}$ je baza za $\mathbb{Q}(\sqrt{2})$ nad $\mathbb{Q}$.
Da bismo izarčunali $[F : \mathbb{Q}]$, prema lančanom pravilu dovoljno je da izračunamo $[\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3}) : \mathbb{Q}(\sqrt{2})]$. Za ovo nam je potreban $\mu_{\sqrt{3},\mathbb{Q}(\sqrt{2})}(X)$. Jedan kandidat nam je svakako $X^2 - 3$. Ovaj polinom je nerastavljiv nad $\mathbb{Q}$ (isti argumenti kao u prethodnom pasus), međutim pitanje je da li je rastavljiv nad $\mathbb{Q}(\sqrt{2})$. S obzirom da je stepena 2, on je nerastavljiv nad $\mathbb{Q}(\sqrt{2})$ ako i samo ako nema koren u $\mathbb{Q}(\sqrt{2})$. Njegovi koreni su $\pm\sqrt{3}$, pa pitamo se da li $\sqrt{3} \in \mathbb{Q}(\sqrt{2})$? Pretpostavimo da ovo jeste slučaj, i zapišimo $\sqrt{3}$ u bazi za $\mathbb{Q}(\sqrt{2})$ nad $\mathbb{Q}$: $\sqrt{3} = a + b\sqrt{2}$, $a, b \in \mathbb{Q}$. Jasno $b \neq 0$ jer znamo $\sqrt{3} \notin \mathbb{Q}$. Kvadriranjem $\sqrt{3} - b\sqrt{2} = a$ dobijamo $3 + 2b^2 - 2b\sqrt{6} = a^2$, tj. $\sqrt{6} = \frac{3+2b^2-a^2}{2b} \in \mathbb{Q}$, što je kontradikcija. Dakle, $X^2 - 3$ jeste nerastavljiv nad $\mathbb{Q}(\sqrt{2})$, pa je $\mu_{\sqrt{3},\mathbb{Q}(\sqrt{2})}(X) = X^2 - 3$, $\{1, \sqrt{3}\}$ je baza za $\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3})$ nad $\mathbb{Q}(\sqrt{2})$, i $[\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3}) : \mathbb{Q}(\sqrt{2})] = 2$. Prema lančanom pravilu je $[\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3}) : \mathbb{Q}] = [\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3}) : \mathbb{Q}(\sqrt{2})] \cdot [\mathbb{Q}(\sqrt{2}) : \mathbb{Q}] = 2 \cdot 2 = 4$. Štaviše, baza za $\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3})$ nad $\mathbb{Q}$ dobija se množenjem baza u lancu, tj. $\{1, \sqrt{3}\} \cdot \{1, \sqrt{2}\} = \{1, \sqrt{2}, \sqrt{3}, \sqrt{6}\}$. Dakle, elementi $\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3})$ na jedinstven način zapisuju se u obliku $a + b\sqrt{2} + c\sqrt{3} + d\sqrt{6}$, gde $a, b, c, d \in \mathbb{Q}$.
Dokažimo i da je $\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3})/\mathbb{Q}$ prosto raširenje. Za to bi trebalo da nađemo neki primitivan element. I tvrdimo sledeće: $\alpha = \sqrt{2} + \sqrt{3}$ je primitivan element za $F/\mathbb{Q}$. Najpre, očigledno $\alpha \in F$, pa imamo lanac $\mathbb{Q} \leqslant \mathbb{Q}(\alpha) \leqslant F$. Probajmo da nađemo $\mu_{\alpha,\mathbb{Q}}(X)$. Kvadriranjem $\alpha = \sqrt{2} + \sqrt{3}$ dobijamo $\alpha^2 = 5 + 2\sqrt{6}$, odakle je $\alpha^2 - 5 = 2\sqrt{6}$, pa ponovnim kvadriranjem dobijamo $\alpha^4 - 10\alpha^2 + 25 = 24$, tj. α zadovoljava $X^4 - 10X^2 + 1 = 0$. Ovo nam je kandidat za minimalni polinom nad $\mathbb{Q}$. Pitanje je samo da li je nerastavljiv. Nažalost, Ajzenštajnov kriterijum nam ne pomaže, ali možemo da iskoristimo Gausovu lemu i da dokažemo da je nerastavljiv nad $\mathbb{Z}$. S obzirom da je polinom četvrtog stepena, ako je rastavljiv on je ili proizvod linearnog i kubnog polinoma, ili proizvod dva kvadratna polinoma. U oba slučaja možemo da pretpostavimo da je rastav moničan jer u proizvodu moraju da daju moničan polinom, a jedini načini da u proizvodu dobijemo 1 u $\mathbb{Z}$ su $1 = 1 \cdot 1 = (-1) \cdot (-1)$. Ako je $X^4 - 10X^2 + 1$ proizvod linearnog i kubnog moničnog polinoma nad $\mathbb{Z}$, on mora da ima celobrojnu nulu, kandidati su ± 1, i vidimo da ovo nije slučaj. Ostaje da

dokažemo da $X^4 - 10X^2 + 1$ nije proizvod dva monična kvadratna polinoma nad $\mathbb{Z}$. Pretpostavimo:

$$X^4 - 10X^2 + 1 = (X^2 + aX + b)(X^2 + cX + d),\ a, b, c, d \in \mathbb{Z}.$$

Tada je $a + c = 0$, $b + d + ac = -10$, $ad + bc = 0$ i $bd = 1$. Dakle, $c = -a$, pa se druga jednakost svodi na $b + d - a^2 = -10$. Iz $bd = 1$ je $b = d = 1$ ili $b = d = -1$. U prvom slučaju $b + d - a^2 = -10$ postaje $a^2 = 12$, a u drugom $a^2 = 8$; u oba slučaja a nije ceo broj. Ova kontradikcija završava dokaz nerastavljivosti.
Dakle, $[\mathbb{Q}(\alpha) : \mathbb{Q}] = deg(X^4 - 10X^2 + 1) = 4$. Iz lančanog pravila na $\mathbb{Q} \leqslant \mathbb{Q}(\alpha) \leqslant F$ imamo: $[F : \mathbb{Q}] = [F : \mathbb{Q}(\alpha)] \cdot [\mathbb{Q}(\alpha) : \mathbb{Q}]$, tj. $4 = [F : \mathbb{Q}(\alpha)] \cdot 4$, odakle je $[F : \mathbb{Q}(\alpha)] = 1$, tj. $F = \mathbb{Q}(\alpha)$.
U prethodnom postupku smo dokazali nerastavljivost $X^4 - 10X^2 + 1$ nad $\mathbb{Q}$, pa smo zaključili $F = \mathbb{Q}(\alpha)$. Mogli smo da dokažemo i $F = \mathbb{Q}(\alpha)$ direktno, pa da lančano pravilo iskoristimo kao dokaz nerastavljivosti. Naime, iz $\alpha = \sqrt{2} + \sqrt{3}$ imamo $\alpha - \sqrt{2} = \sqrt{3}$, odakle kvadriranjem dobijamo $\alpha^2 - 2\alpha\sqrt{2} + 2 = 3$, odakle $\sqrt{2} = \frac{\alpha^2 - 1}{2\alpha} \in \mathbb{Q}(\alpha)$. Sada i $\sqrt{3} = \alpha - \sqrt{2} \in \mathbb{Q}(\alpha)$, pa konačno i $\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3}) \leqslant \mathbb{Q}(\alpha)$. Kako smo već imali $\mathbb{Q}(\alpha) \leqslant \mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3})$, zaključujemo $\mathbb{Q}(\alpha) = \mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3})$. Imajući u vidu prvi deo analize, ovo znači $[\mathbb{Q}(\alpha) : \mathbb{Q}] = 4$, tj. minimalni polinom za α nad $\mathbb{Q}$ je stepena četiri. Kako je naš kandidat $X^4 - 10X^2 + 1$ stepena četiri, on mora biti željeni minimalni polinom (zbog jedinstvenosti minimalnog polinoma), što specijalno znači da je on nerastavljiv nad $\mathbb{Q}$.

8/17 Primer.
Neka je $\alpha = \sqrt[3]{7} + \sqrt[3]{49}$; analizirajmo raširenje $\mathbb{Q}(\alpha)/\mathbb{Q}$.
Odredimo prvo minimalni polinom za α nad $\mathbb{Q}$. Kubiranjem $\alpha = \sqrt[3]{7} + \sqrt[3]{49}$ dobijamo:

$$\alpha^3 = 7 + 3\sqrt[3]{7^2}\sqrt[3]{49} + 3\sqrt[3]{7}\sqrt[3]{49^2} + 49 = 56 + 21(\sqrt[3]{7} + \sqrt[3]{49}) = 56 + 21\alpha.$$

Dakle, α zadovoljava polinom $X^3 - 21X - 56$. Primetimo da ovaj polinom jeste nerastavljiv nad $\mathbb{Z}$ po Ajzenštajnovom kriterijumu za prost broj 7; prema Gausovoj lemi, on je nerastavljiv i nad $\mathbb{Q}$. Dakle, $\mu_{\alpha,\mathbb{Q}}(X) = X^3 - 21X - 56$. Odatle $\{1, \alpha, \alpha^2\}$ je baza za $\mathbb{Q}(\alpha)$ nad $\mathbb{Q}$, i $[\mathbb{Q}(\alpha) : \mathbb{Q}] = 3$.
Dokažimo da je $\mathbb{Q}(\alpha) = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{7})$. Jasno je da $\alpha \in \mathbb{Q}(\sqrt[3]{7})$, pa je $\mathbb{Q}(\alpha) \leqslant \mathbb{Q}(\sqrt[3]{7})$. Iz lančanog pravila imamo jednakost:

$$[\mathbb{Q}(\sqrt[3]{7}) : \mathbb{Q}] = [\mathbb{Q}(\sqrt[3]{7}) : \mathbb{Q}(\alpha)] \cdot [\mathbb{Q}(\alpha) : \mathbb{Q}] = [\mathbb{Q}(\sqrt[3]{7}) : \mathbb{Q}(\alpha)] \cdot 3.$$

Nije teško videti da je i $[\mathbb{Q}(\sqrt[3]{7}) : \mathbb{Q}] = 3$: $\sqrt[3]{7}$ zadovoljava polinom $X^3 - 7$ nad $\mathbb{Q}$, i ovaj polinom jeste nerastavljiv nad $\mathbb{Q}$ prema Ajzenštajnovom kriterijumu (za prost broj 7) i Gausovoj lemi, tj. $\mu_{\sqrt[3]{7},\mathbb{Q}}(X) = X^3 - 7$. Dakle, $[\mathbb{Q}(\sqrt[3]{7}) : \mathbb{Q}(\alpha)] = 1$, odakle sledi $\mathbb{Q}(\alpha) = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{7})$.
Primetimo da smo jednakost mogli da dokažemo i direktno, ali je račun malo nezgodniji. Na primer, kvadriranjem $\alpha = \sqrt[3]{7} + \sqrt[3]{49}$ dobijamo $\alpha^2 = \sqrt[3]{49} + 2 \cdot 7 + 7\sqrt[3]{7} = 14 + \alpha + 6\sqrt[3]{7}$, odakle je $\sqrt[3]{7} = \frac{\alpha^2 - \alpha - 14}{6} \in \mathbb{Q}(\alpha)$, pa je i $\mathbb{Q}(\sqrt[3]{7}) \leqslant \mathbb{Q}(\alpha)$.
Primetimo još da je $\mathbb{Q}(\sqrt[3]{7}) = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{49})$. Ovo je zapravo lako: $\geqslant$ važi jer $\sqrt[3]{49} = (\sqrt[3]{7})^2 \in \mathbb{Q}(\sqrt[3]{7})$, a $\leqslant$ važi jer $\sqrt[3]{7} = \frac{(\sqrt[3]{49})^2}{7} \in \mathbb{Q}(\sqrt[3]{49})$.
Međutim, da smo direktno dokazivali $\mathbb{Q}(\alpha) = \mathbb{Q}(\sqrt[3]{49})$, ponovo bismo mogli da primetimo $\alpha \in \mathbb{Q}(\sqrt[3]{49})$ (mada je to manje očigledno nego $\alpha \in \mathbb{Q}(\sqrt[3]{7})$), i da uočimo lanac $\mathbb{Q} \leqslant \mathbb{Q}(\alpha) \leqslant \mathbb{Q}(\sqrt[3]{49})$, pa da dokažemo $[\mathbb{Q}(\sqrt[3]{49}) : \mathbb{Q}] = 3$. Međutim, ovde bismo naišli na još jedan problem. Naime, $\sqrt[3]{49}$ zadovoljava polinoma $X^3 - 49$, čija nesvodljivost ne sledi direktno prema Ajzenštajnovom kriterijumu. Međutim, tada možemo da kažemo da polinom trećeg stepena jeste rastavljiv ako i samo ako ima racionalnu nulu, a kandidati za nju su ± 1, ± 7 i ± 49; dakle, direktnim računom dobijamo nerastavljivost.
Ovde bi možda bilo manje zamorno direktno dokazati $\mathbb{Q}(\sqrt[3]{49}) \leqslant \mathbb{Q}(\alpha)$ (ostavljamo za vežbu).

8/18 Primer.
Neka je F najmanje potpolje od $\mathbb{C}$ koje sadrži sve korene polinoma $X^3 - 5$ (F se zove korensko polje polinoma $X^3 - 5$ nad $\mathbb{Q}$). Izračunati $[F : \mathbb{Q}]$.
Nađimo najpre sve korene polinoma $X^3 - 5$, tj. rešimo jednačinu $X^3 = 5$. Jedno rešenje svakako je $x_1 = \sqrt[3]{5}$.

Ako podelimo X^3-5 sa $X-\sqrt[3]{5}$ dobijamo:

$$X^3-5=(X-\sqrt[3]{5})(X^2+\sqrt[3]{5}X+\sqrt[3]{25}).$$

Preostala dva korena možemo da dobijemo iz formule za korene kvadratne funkcije:

$$x_{2,3}=\frac{-\sqrt[3]{5}\pm\sqrt{\sqrt[3]{25}-4\sqrt[3]{25}}}{2}=\frac{-\sqrt[3]{5}\pm\sqrt[3]{5}i\sqrt{3}}{2}=\sqrt[3]{5}\left(-\frac{1}{2}\pm i\frac{\sqrt{3}}{2}\right).$$

Dakle, željeno polje je $F=\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5},\sqrt[3]{5}(-\frac{1}{2}+i\frac{\sqrt{3}}{2}),\sqrt[3]{5}(-\frac{1}{2}-i\frac{\sqrt{3}}{2}))$. Lako vidimo da je $F=\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5},-\frac{1}{2}+i\frac{\sqrt{3}}{2},-\frac{1}{2}-i\frac{\sqrt{3}}{2})$; zaista, ovo sledi jer su polja zatvorena za množenje i deljenje (u konkretnom slučaju sa $\sqrt[3]{5}$). Odatle je dalje lako $F=\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5},i\sqrt{3})$. Da bismo izračunali $[F:\mathbb{Q}]$, možemo da idemo na lančano pravilo na dva lanca: $\mathbb{Q}\leqslant\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5})\leqslant F$ i $\mathbb{Q}\leqslant\mathbb{Q}(i\sqrt{3})\leqslant F$. Dobijamo:

$$[F:\mathbb{Q}]=deg(\mu_{\sqrt[3]{5},\mathbb{Q}})\cdot deg(\mu_{i\sqrt{3},\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5})})\quad\text{i}\quad[F:\mathbb{Q}]=deg(\mu_{i\sqrt{3},\mathbb{Q}})\cdot deg(\mu_{\sqrt[3]{5},\mathbb{Q}(i\sqrt{3})}).$$

Direktno možemo da vidimo da je $\mu_{\sqrt[3]{5},\mathbb{Q}}(X)=X^3-5$ i $\mu_{i\sqrt{3},\mathbb{Q}}(X)=X^2+3$; nerastavljivost oba opravdava se Ajzenštajnovim kriterijumom. Sada možemo da nastavimo na dva načina.
Prvi način. Koristeći samo prvo navedeno lančano pravilo, dovoljno je da nađemo $\mu_{i\sqrt{3},\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5})}(X)$. Kandidat je svakako i ovde X^2+3, pa se postavlja pitanje njegove nerastavljivosti nad $\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5})$. S obzirom da je stepena dva, dovoljno je da vidimo da nema koren u $\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5})$, i to zaista jeste tačno. Naime, koreni $\pm i\sqrt{3}$ od X^2+3 nisu realni, dok je polje $\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5})$ očigledno potpolje od $\mathbb{R}$ (setimo se da je baza nad $\mathbb{Q}$ jednaka $\{1,\sqrt[3]{5},\sqrt[3]{25}\}$); dakle, X^2+3 nema korene u $\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5})$, pa je nerastavljiv nad njim, i $\mu_{i\sqrt{3},\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5})}(X)=X^2+3$. Korišćenjem prvog lančanog pravila dobijamo $[F:\mathbb{Q}]=3\cdot 2=6$.
Drugi način. Znamo da $\mu_{i\sqrt{3},\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5})}(X)\mid\mu_{i\sqrt{3},\mathbb{Q}}(X)=X^2+3$, kao i $\mu_{\sqrt[3]{5},\mathbb{Q}(i\sqrt{3})}(X)\mid\mu_{\sqrt[3]{5},\mathbb{Q}}(X)=X^3-5$, pa imamo $deg(\mu_{i\sqrt{3},\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5})})(X)\leqslant 2$ i $deg(\mu_{\sqrt[3]{5},\mathbb{Q}(i\sqrt{3})})(X)\leqslant 3$. Dakle, iz gornja dva lančana pravila imamo: $3\mid[F:\mathbb{Q}]$, $2\mid[F:\mathbb{Q}]$ i $[F:\mathbb{Q}]\leqslant 6$; sledi $[F:\mathbb{Q}]=6$.

8/19 Komentar. Iskoristimo priliku da kažemo nešto više o rešavanju jednačine $X^n=a$, $a\in\mathbb{C}$, $a\neq 0$. Pretpostavimo da je x_0 jedno rešenje. Tada sva rešenja možemo da opišemo sa: $x_0\xi$, gde je ξ rešenje jednačine $X^n=1$. Zaista, ako je x rešenje $X^n=a$ iz $x^n=a$ i $x_0^n=a$ sledi $(x/x_0)^n=1$, pa možemo da zapišemo $x=x_0(x/x_0)$ gde je x/x_0 rešenje $X^n=1$. Sa druge strane, ako je ξ rešenje $X^n=1$, onda je $(x_0\xi)^n=x_0^n\xi^n=a\cdot 1=a$, tj. $x_0\xi$ je rešenje jednačine $X^n=a$. Dakle, ako imamo partikularno rešenje x_0, problem se svodi na rešavanje jednačine $X^n=1$.
Označimo sa $\omega_n=\cos\frac{2\pi}{n}+i\sin\frac{2\pi}{n}$. Prema De Moavrovoj formuli znamo da je $\omega_n^k=\cos\frac{2\pi k}{n}+i\sin\frac{2\pi k}{n}$ za svako $k=0,1,\ldots,n-1$ (i za druge k-ove, ali nas ovi zanimaju). Primetimo da su svi ovi elementi različiti (zato i uzimamo $k=0,1,\ldots,n-1$, od n počinju periodično da se ponavljaju). Ponovo prema De Moavrovoj formuli imamo da je $(\omega_n^k)^n=\cos 2\pi k+i\sin 2\pi k=1$. Dakle, rešenja jednačine $X^n=1$ su $1=\omega_n^0,\omega_n,\omega_n^2,\ldots,\omega_n^{n-1}$. Prema tome, rešenja $X^n=a$ su $x_0,x_0\omega_n,x_0\omega_n^2,\ldots,x_0\omega_n^{n-1}$.
Korensko polje od X^n-a nad $\mathbb{Q}$ stoga je $\mathbb{Q}(x_0,x_0\omega_n,x_0\omega_n^2,\ldots,x_0\omega_n^{n-1})=\mathbb{Q}(x_0,\omega_n)$ (poslednja jednakost lako se vidi). U prethodnom primeru je dakle $F=\mathbb{Q}(\sqrt[3]{5},\omega_3)$, gde je $\omega_3=\cos\frac{2\pi}{3}+i\sin\frac{2\pi}{3}=-\frac{1}{2}+i\frac{\sqrt{3}}{2}$. Ovo smo u primeru dobili direktno, ali sada znamo da ovakve primere možemo na sistematičniji način raditi.

D Konstrukcije lenjirom i šestarom

U ovoj lekciji bavićemo se geometrijskim konstrukcijama (neoznačenim) lenjirom i šestarom iz algebarskog ugla. Geometrijske konstrukcije dešavaju se u realnoj ravni $\mathbb{R}^2$. Pretpostavljamo na početku da su nam date dve tačke $O=(0,0)$ i $E=(1,0)$ u ravni, odnosno da nam je poznata jedinična duž. Podrazumevamo da nam je iz geometrije poznato da su neke osnovne konstrukcije izvodive koristeći lenjir i šestar, kao npr. konstrukcija simetrale date duži, konstrukcija simetrale datog ugla, konstrukcija prave kroz tačku paralelna sa datom pravom, itd.

8/20 Definicija. Ako je $\mathcal{S} \subseteq \mathbb{R}^2$ skup tačaka, kažemo da je tačka X *konstruktibilna u jednom koraku iz* $\mathcal{S}$ ako se X može dobiti u preseku Φ_1 i Φ_2, gde je svaka od Φ_i jedna od sledećih figura:

- prava AB, gde $A, B \in \mathcal{S}$;
- krug sa centrom C poluprečnika AB, gde $A, B, C \in \mathcal{S}$.

(Ako su nam tačke skupa $\mathcal{S}$ poznate (date ili već konstruisane), jasno je da prethodne figure možemo konstruisati lenjirom, odnosno šestarom.)

8/21 Definicija. Neka je $\mathcal{S} \subseteq \mathbb{R}^2$ skup tačaka, $X \in \mathbb{R}^2$ i $a \in \mathbb{R}^2$.

(a) Tačka X je *konstruktibilna iz* $\mathcal{S}$ ako postoji konačan niz tačaka $X_1, X_2, \ldots, X_n = X$ takvi da je za svako $i \geqslant 1$ tačka X_i konstruktibilna u jednom koraku iz $\mathcal{S} \cup \{X_j \mid j < i\}$.

(b) Tačka X je *konstruktibilna* ako je konstruktibilna iz $\{O, E\}$.

(c) Broj a je *konstruktibilan (iz* $\mathcal{S}$*)* ako je tačka $(a, 0)$ konstruktibilna (iz $\mathcal{S}$).

8/22 Definicija. Sa $\mathcal{K} \subseteq \mathbb{R}^2$ obeležavamo skup svih konstruktibilnih tačaka. Sa $K \subseteq \mathbb{R}$ obeležavamo skup svih konstruktibilnih brojeva.

Sledeća lema je laka:

8/23 Lema.
Tačka (a, b) je konstsruktibilna akko su brojevi a i b konstruktibilni. □

Dakle:

8/24 Posledica.
$\mathcal{K} = K^2$. □

8/25 Teorema.
K je prebrojivo potpolje od $\mathbb{R}$ koje sadrži $\mathbb{Q}$.

Dokaz. Dokaz da je K polje (samim tim potpolje od $\mathbb{R}$, samim tim sadrži $\mathbb{Q}$) je lak. Treba da se proveri da za $a, b \in K$ važi $-a, a + b, ab \in K$, i ako $b \neq 1$ da $1/b \in K$. Ovo su sve jednostavne konstrukcije (neke koriste Talesovu teoremu).

Dokažimo da je K prebrojiv; dovoljno je da dokažemo da je $\mathcal{K}$ prebrojiv. Označimo sa $\mathcal{K}_n$ skup svih tačaka koje su konstruktibilne u najviše n koraka. Indukcijom po n vidimo da je svaki od skupova $\mathcal{K}_n$ konačan. Zaista, za $n = 1$, iz skupa $\{O, E\}$ konstruktibilna je jedna prava i dva kruga, pa lako vidimo da u jednom koraku možemo da dobijemo samo četiri nove tačke, tj. $\mathcal{K}_1$ je konačan. Pretpostavimo da je $\mathcal{K}_n$ konačan sa t tačaka. Tada tačke skupa $\mathcal{K}_n$ određuju najviše $\binom{t}{2}$ različitih pravih i najviše $t\binom{t}{2}$ različitih krugova. Kada sve ovo ispresecamo, vidimo da možemo da konstruišemo samo konačno mnogo novih tačaka u još jednom koraku, pa je $\mathcal{K}_{n+1}$ konačan. Kako je $\mathcal{K} = \bigcup_{n=1}^{\infty} \mathcal{K}_n$, $\mathcal{K}$ je prebrojiv unija konačnih skupova, dakle prebrojiv skup. □

8/26 Definicija. Polje K naziva se *polje konstruktibilnih brojeva.*

8/27 Posledica.
Tačka X je konstruktibilna akko je konstruktibilna iz skupa $\mathbb{Q}^2$.

Dokaz. Smer ($\Rightarrow$) je očigledan jer $O, E \in \mathbb{Q}^2$.

($\Leftarrow$) sledi jer $\mathbb{Q} \subseteq K$. Preciznije, pretpostavimo da je $X_1, X_2, \ldots, X_n = X$ niz tačaka koji svedoči da je X konstruktibilna iz $\mathbb{Q}^2$. U konstrukciji svake tačke X_i koristimo (možda) nekoliko tačaka iz $\mathbb{Q}^2$; pretpostavimo da za konstrukciju tačke X_i koristimo $Y_{i,1}, \ldots, Y_{i,k_i} \in \mathbb{Q}^2$. Kako je $\mathbb{Q} \subseteq K$, za sve i, j imamo niz $Z_{i,j,1}, \ldots, Z_{i,j,l_{i,j}} = Y_{i,j}$ koji svedoči da je $Y_{i,j}$ konstruktibilna iz $\{O, E\}$. Sada kada spojimo sve ove nizove i nadovežemo polazni niz jasno je da smo dobili niz koji svedoči da je X konstruktibilna iz $\{O, E\}$. □

Kao još jednu posledicu prethodne teoreme imamo da „većina" tačaka u ravni zapravo nije konstruktibilna (s obzirom da je K prebrojiv, a $\mathbb{R}$ neprebrojiv). Teorija polja nam omogućava da izvršimo i precizniju analizu (ne)konstruktibilnih brojeva.

8/28 Lema.
Neka je $F \leqslant \mathbb{R}$ i neka je tačka $X(a,b)$ konstruktibilna u jednom koraku iz F^2. Tada je $|F(a,b) : F| \leqslant 2$.

Dokaz. Treba da razmotrimo tri slučaja.

1. slučaj: tačka X je u preseku pravih AB i CD gde $A, B, C, D \in F^2$. Jednačina prave AB je:

$$(x_B - x_A)(y - y_A) = (y_B - y_A)(x - x_A),$$

pa kako $X \in AB$ imamo $(x_B - x_A)(b - y_A) = (y_B - y_A)(a - x_A)$, i slično $X \in CD$ povlači $(x_D - x_C)(b - y_C) = (y_D - y_C)(a - x_C)$, pa direktno vidimo da a, b dobijamo kao rešenje 2×2 sistema linearnih jednačina sa koeficijentima u F, odakle $a, b \in F$, odakle $[F(a,b) : F] = 1$.

2. slučaj: tačka X je u preseku prave AB i kruga $k(C, DE)$, gde $A, B, C, D, E \in F^2$. Neka je r dužina duži DE; primetimo $r^2 \in F$. Jednačina kruga je:

$$(x - x_C)^2 + (y - y_C)^2 = r^2,$$

a jednačina prave je $(x_B - x_A)(y - y_A) = (y_B - y_A)(x - x_A)$, pa a, b dobijamo kao rešenja ovog sistema. Kako $A \neq B$, bez umanjenja opštosti pretpostavimo $x_A \neq x_B$. Tada jednačinu gornje prave možemo zapisati u obliku $y = \alpha x + \beta$, gde jasno $\alpha, \beta \in F$. Zamenom u jednačinu kruga dobijamo da a zadovoljava polinom drugog stepena nad F, pa $[F(a) : F] \leqslant 2$, a kako je $b = \alpha a + \beta$, $[F(a,b) : F(a)] = 1$. Dakle, $[F(a,b) : F] = [F(a,b) : F(a)] \cdot [F(a) : F] \leqslant 2$.

3. slučaj: tačka X je u preseku krugova $k_1(A, BC)$ i $k_2(P, QR)$, gde sve tačke pripadaju F^2. Neka su $r_1^2, r_2^2 \in F$ redom kvadrati dužina duži BC i QR. Tada a, b dobijamo rešavanjem sistema:

$$(x - x_A)^2 + (y - y_A)^2 = r_1^2,$$

$$(x - x_P)^2 + (y - y_P)^2 = r_2^2.$$

Oduzimanjem ove dve jednačine dobija se jednačina prave (radikalne ose ovih krugova) oblika $\alpha x + \beta y = \gamma$, gde $\alpha, \beta, \gamma \in F$, pa rešavamo sistem u kojem učestvuje jednačina prvog kruga i jednačina ove prave. Kao u drugom slučaju dobijamo $[F(a,b) : F] \leqslant 2$. □

8/29 Lema.
Ako je $[E : F] = 2$, tada je svaka tačka iz E^2 konstruktibilna iz F^2.

Dokaz. Neka je $X(a,b)$ tačka iz E^2; dovoljno je da dokažemo da su brojevi a i b, tj. tačke $(a,0)$ i $(b,0)$ konstruktibilne iz F^2. Naravno, dokazujemo samo za $(a,0)$. Ako je $a \in F$, nemamo šta da dokazujemo, pa pretpostavimo $a \notin F$. Tada $F < F(a) \leqslant E$, pa iz $2 = [E : F] = [E : F(a)] \cdot [F(a) : F]$ i $[F(a) : F] > 1$ vidimo $E = F(a)$ i $[F(a) : F] = 2$, što znači da a zadovoljava polinom $x^2 + \alpha x + \beta = 0$ nad F. Neka je $\alpha \neq 0$. Primetimo da tačka $(a,0)$ zadovoljava jednačinu:

$$(x + \frac{\alpha}{2})^2 + (y + \frac{\beta}{\alpha})^2 = (\frac{\alpha}{2} - \frac{\beta}{\alpha})^2.$$

Ovo je očigledno jednačina kruga $k(A, OB)$ gde $A(-\frac{\alpha}{2}, -\frac{\beta}{\alpha})$ i $B = (\frac{\alpha}{2} - \frac{\beta}{\alpha})$ su iz F^2. Dakle, $(a,0)$ dobijamo u preseku ovog kruga i prave OE, te je $(a,0)$ konstruktibilna.

Ako je gore $\alpha = 0$, tj. a zadovoljava polinom $x^2 + \beta = 0$ nad F, tada $a+1$ zadovoljava polinom $x^2 - 2x + 1 + \beta = 0$ nad F, pa prema prethodnom pasusu $(a+1, 0)$ je konstruktibilna, a odatle i $(a,0)$. □

8/30 Teorema.
Neka je $F \leqslant \mathbb{R}$. Tačka $X(a,b)$ je konstruktibilna iz F^2 akko postoji niz polja $F = F_0 \leqslant F_1 \leqslant \cdots \leqslant F_n$ takvih da $[F_{i+1} : F_i] = 2$ za sve $i < n$ i $a, b \in F_n$.

Dokaz. ($\Rightarrow$) Neka je $X_1, X_2, \ldots, X_n = X$ niz tačaka preko kojih vršimo konstrukciju tačke X iz F^2; neka je $X_i(a_i, b_i)$. Ako stavimo $F_0 = F$ i $F_{i+1} = F_i(a_{i+1}, b_{i+1})$ direktno prema lemi 8/28 dobijamo niz polja $F = F_0 \leqslant F_1 \leqslant \cdots \leqslant F_n$ takvih da $[F_{i+1} : F_i] \leqslant 2$ i $a, b \in F_n$. Ako izbacimo iz niza nepotrebna ponavljanja dobijamo novi niz u kome je $[F_{i+1} : F_i] = 2$ za sve $i < n$.

($\Leftarrow$) Pretpostavimo da imamo niz polja $F = F_0 \leqslant F_1 \leqslant \cdots \leqslant F_n$ takvih da $[F_{i+1} : F_i] = 2$ za sve $i < n$ i $a, b \in F_n$. Prema lemi 8/29, X je konstruktibilno iz F_{n-1}^2. Svaka tačka iz F_{n-1}^2 potrebna za konstrukciju X je, ponovo prema lemi 8/29, konstruktibilna iz F_{n-2}^2, itd. Dakle, X je konstruktibilna iz F^2. □

8/31 Posledica (Potreban uslov za konstruktibilnost iz F^2).
Ako je tačka $X(a,b)$ konstruktibilna iz F^2, onda je $[F(a,b) : F] = 2^n$ za neko $n \in \mathbb{N}$.

Dokaz. Prema prethodnoj teoremi možemo da nađemo niz polja $F = F_0 \leqslant F_1 \leqslant \cdots \leqslant F_n$ takvih da $[F_{i+1} : F_i] = 2$ za sve $i < n$ i $a, b \in F_n$. Primetimo da je $[F_n : F] = 2^n$ i da je $F \leqslant F(a,b) \leqslant F_n$, pa je po lančanom pravilu $[F(a,b) : F] = 2^m$ za neko $m \leqslant n$. □

Imajući u vidu posledicu 8/27 direktno izvodimo:

8/32 Posledica (Potreban i dovoljan uslov za konstruktibilnost).(a) Tačka $X(a,b)$ je konstruktibilna akko postoji niz polja $\mathbb{Q} = F_0 \leqslant F_1 \leqslant \cdots \leqslant F_n$ takvi da $[F_{i+1} : F_i] = 2$ za sve $i < n$ i $a, b \in F_n$.

(b) Broj a je konstruktibilan akko postoji niz polja $\mathbb{Q} = F_0 \leqslant F_1 \leqslant \cdots \leqslant F_n$ takvi da $[F_{i+1} : F_i] = 2$ za sve $i < n$ i $a \in F_n$. □

8/33 Posledica (Potreban uslov za konstruktibilnost).

(a) Ako je tačka $X(a,b)$ konstruktibilna onda je $[\mathbb{Q}(a,b) : \mathbb{Q}] = 2^n$ za neko $n \in \mathbb{N}$.

(b) Ako je broj a konstruktibilan onda je $[\mathbb{Q}(a) : \mathbb{Q}] = 2^n$ za neko $n \in \mathbb{N}$. □

8/34 Primer (Duplikacija kocke je nemoguća).
Problem duplikacije kocke je sledeći. Ako nam je data kocka stranice 1, konstruisati kocku duplo veće zapremine. Dakle, treba da konstruišemo duž dužine $\sqrt[3]{2}$. Ovo nije moguće prema posledici 8/33 jer $[\mathbb{Q}(\sqrt[3]{2}) : \mathbb{Q}] = 3$.

8/35 Primer (Kvadratura kruga je nemoguća).
Problem kvadrature kruga je sledeći. Ako nam je dat krug poluprečnika 1, konstruisati kvadrat jednake površine. Dakle, treba da konstruišemo kvadrat površine π, tj. stranice $\sqrt{\pi}$. Ovo nije moguće prema posledici 8/33 jer $[\mathbb{Q}(\sqrt{\pi}) : \mathbb{Q}] = \infty$ jer je π transcendentan broj.

8/36 Primer (Tricekcija ugla je nemoguća).
Problem trisekcije ugla je sledeći. Za zadati ugao konstruisati ugao jednak njegovoj trećini. Dokazaćemo da ugao od 20° nije konstruktibilan, pa trisekcija ugla od 60° nije moguća. Očigledno, ugao od 20° je konstruktibilan akko i samo ako je konstruktibilan $\cos 20^\circ$. Primetimo:

$\cos 60^\circ + i \sin 60^\circ = (\cos 20^\circ + i \sin 20^\circ)^3 =$

$$= (\cos^3 20^\circ - 3\cos 20^\circ \sin^2 20^\circ) + i(3\cos^2 20^\circ \sin 20^\circ - \sin^3 20^\circ),$$

pa je $\frac{1}{2} = \cos 60^\circ = \cos^3 20^\circ - 3\cos 20^\circ(1 - \cos^2 20^\circ) = 4\cos^3 20^\circ - 3\cos 20^\circ$. Dakle, $\cos 20^\circ$ zadovoljava polinom $x^3 - \frac{3}{4}x - \frac{1}{8} = 0$. Ovaj polinom nema racionalan koren (direktna provera svih mogućnosti), pa je nerastavljiv nad $\mathbb{Q}$, odakle $[\mathbb{Q}(\cos 20^\circ) : \mathbb{Q}] = 3$, pa $\cos 20^\circ$ nije konstruktibilan prema posledici 8/33.

8/37 Lema.
Ugao od n°, $n \in \mathbb{N}$, je konstuktibilan akko $3 \mid n$.

Dokaz. Prema prethodnom primeru uglovi od 1° i 2° ne mogu biti konstruktibilni (u suprotnom, dovoljnim brojem nadovezivanja konstruisali bismo ugao od 20°). Iz geometrije znamo da je pravilan petougao konstruktibilan, pa je konstruktibilan njegov centralni ugao od 72°. Ako oduzmemo konstruktibilan ugao od 60°, dobijamo da je ugao od 12° konstruktibilan. Polovljenjem dva puta konstruišemo ugao od 3°. Dakle, ugao od 1° i 2° nisu, a ugao od 3° jeste konstruktibilan. Sada tvrđenje leme direktno sledi. □

8/38 Primer.
Konstrukcija pravilnog 9-tougla je nemoguća. U suprotnom konstruisali bismo i njegov centralni ugao od 40°, a $3 \nmid 40$. (Ili bismo polovljenjem dobili ugao od 20°, a videli smo da je to nemoguće.)

8/39 Primer.
U opštem slučaju nije moguće konstruisati jednakokraki trougao ako su dati krak b i poluprečnik upisanog kruga r. Dokažimo da jednakokraki trougao čiji je krak $b = 5$ i poluprečnik upisanog kruga $r = 1$ nije konstruktibilan. (Treba naglasiti da ovaj trougao zaista postoji.) Pogledajmo sliku:

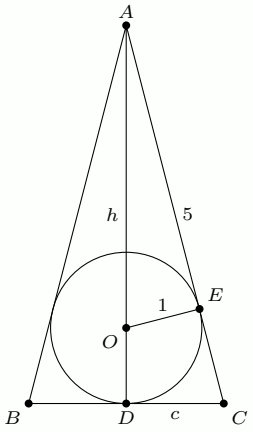

Iz $\triangle ADC \sim \triangle AEO$ imamo $\frac{AC}{DC} = \frac{AO}{EO}$, tj. $\frac{b}{c} = \frac{h-r}{r}$, tj. $\frac{5}{c} = h - 1$, odakle je $c = \frac{5}{h-1}$. Po Pitagorinoj teoremi je $h^2 + c^2 = b^2$, pa je $h^2 + \frac{25}{(h-1)^2} = 25$, odnosno $h^2(h-1)^2 - 25(h-1)^2 + 25 = 0$. Sređivanjem dobijamo da h zadovoljava polinom $x^3 - 2x^2 - 24x + 50 = 0$, koji je po Ajzenštajnovom kriteriju nerastavljiv. Dakle, $|\mathbb{Q}(h) : \mathbb{Q}| = 3$, pa visina h nije konstruktibilan broj prema posledici 8/33, pa ni trougao ne može biti konstruktibilan.

Za kraj bez dokaza navodimo i sledeću teoremu:

8/40 Teorema.
Pravilan n-tougao je konstruktibilan akko $n = 2^k p_1 p_2 \dots p_m$, gde $k, m \geqslant 0$ i $p_1, \dots, p_m$ su različiti Fermaovi prosti brojevi (prosti brojevi oblika $2^{2^l} + 1$, gde $l \in \mathbb{N}$). □